

स्थानीय तहको क्षमता आवश्यकता पहिचान

अध्ययन प्रतिवेदन

स्थानीय तह क्षमता विकास शाखा
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं

२०७८

विषय सूची

कार्यकारी सारांश	i
परिच्छेद-एक: परिचय	१
१.पृष्ठभूमि	१
२.अध्ययनको उद्देश्य:	२
३.अध्ययनको विधि/पद्धति	२
४.अध्ययनको ढाँचा	३
५.प्रतिवेदनको ढाँचा	३
६.अध्ययनको उपादेयता.....	३
७.अध्ययनको सीमा	४
८. अध्ययन कार्यदल तथा संलग्न कर्मचारीहरू.....	४
परिच्छेद-दुई: तथ्य/तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण.....	५
१. फोहोरमैला व्यवस्थापनको अवस्था:	६
२. भवन निर्माण मापदण्ड र नक्सापास:	८
३. पूर्वधार निर्माण,सञ्चालन तथा व्यवस्थापन.....	१२
४. योजना व्यवस्थापन:	१४
५. वस्ती विकास.....	१६
६. वातावरण व्यवस्थापन.....	१८
७. जनस्वास्थ्य तथा अस्पताल व्यवस्थापन.....	२१
८.सूचना प्रविधि	२४
९. स्थानीय न्यूनतम दररेट	२६

१०. सुशासन तथा सेवा प्रवाह	२७
११. आन्तरिक आय व्यवस्थापन.....	२९
१२.सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन.....	३२
१३. स्थानीय आर्थिक विकास	३४
१४. जनशक्ति व्यवस्थापन.....	३८
१५. शिक्षा व्यवस्थापन	४१
१६. न्यायिक सम्पादन	४३
१७. सामुदायिक परिचालन.....	४५
१८. सामाजिक सुरक्षा	४८
१९. शहरी विकास	५०
२०. बेरोजगारको तथ्याङ्क	५३
२१. विपद् व्यवस्थापन.....	५४
२२. विविध.....	५८
<i>परिच्छेद-तीन:क्षमता विकासका आवश्यकताहरू.....</i>	<i>६१</i>
<i>परिच्छेद-चार: भावी कार्यदिशा र निष्कर्ष.....</i>	<i>८३</i>
१. भावी कार्यदिशा.....	८३
२. निष्कर्ष.....	८४
चित्रको सूची	
चित्र १: अध्ययनको ढाँचा.....	३
चित्र २: स्थानीय तहमा ल्याण्डफिल साइट निर्माणको अवस्था.....	६
चित्र ३: प्रदेशगत रूपमा स्थानीय तहमा ल्याण्डफिल साइट निर्माणको अवस्था	७
चित्र ४: स्थानीय तहमा फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी अलग्गै शाखाको अवस्था.....	७
चित्र ५: फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि निजी क्षेत्रसँग साझेदारी	८
चित्र ६: नक्सामा लागू भएका स्थानीय तहको विवरण	९

चित्र ७ राष्ट्रिय :भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयनमा आएको अवस्था.....	१०
चित्र ८भवन निर्माण स्थानीय मापदण्ड कार्यान्वयनको अवस्था :.....	१०
चित्र ९ :Electronic Building Permit System (EBPS) कार्यान्वयनको अवस्था.....	११
चित्र १० :आफ्नै स्वामित्वमा मुख्य प्रशासनिक भवन भएनभएको/	१२
चित्र ११ :स्थानीय तहको केन्द्रसम्म मोटरबाटोको पहुँच	१२
चित्र १२सडक यातायात गुरुयोजना निर्माणको अवस्था :	१३
चित्र १३आवधिक विकास : योजना निर्माणको अवस्था.....	१४
चित्र १४विषय क्षेत्रगत गुरुयोजनाहरू निर्माणको अवस्था :	१५
चित्र १५आयोजना बैंक स्थापनाको अवस्था :	१६
चित्र १६एकीकृत वस्ती विकास गुरुयोजना निर्माणको अवस्था :	१७
चित्र १७सम्पदा क्षेत्र सुधार र संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था :	१७
चित्र १८ पूर्वाधार निर्माणमा :IEE/EIA कार्यान्वयनको अवस्था.....	१८
चित्र १९वातारणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था :	१९
चित्र २०ताल :, पोखरी, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्था	२०
चित्र २१नभएको/शाखा भए/छुट्टै वातावरण व्यवस्थापन महाशाखा :.....	२१
चित्र २२ स्थानीय तहमा :पाँच देखि १५ शैयाको अस्पताल भएनभएको/	२२
चित्र २३ स्थानीय तहको अस्पतालमा प्रयोगशाला :सञ्चालनको अवस्था	२३
चित्र २४स्थानीय तहमा स्वास्थ्य सेवाहरूको : उपलब्धता	२३
चित्र २५स्थानीय तहमा ईन्टरनेटको पहुँचको अवस्था :.....	२५
चित्र २६वेबसाईट मार्फत् गरिने सार्वजनिकीकरणको अवस्था :	२६
चित्र २८स्थानीय दररेट निर्धारणको अवस्था :.....	२७
चित्र २९स्थानीय तहको खर्च विवरण सार्वजनिकीकरणको अवस्था :	२८
चित्र ३० सामाजिक उत्तरदायित्वका विधिहरूको प्रयोगको अवस्था.....	२८
चित्र ३१:राजस्व शाखाको स्थापनाको अवस्था	२९
चित्र ३२ : राजस्व सङ्कलनको लागि सफ्टवेयर र अनलाईन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था.....	३०
चित्र ३३ :राजस्व कोनक्साङ्कन र प्रक्षेपणको अवस्था	३०
चित्र ३४ कर शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम :सञ्चालनको अवस्था	३१
चित्र ३५: तोकिएको समयमा बजेट तथा कार्यक्रमको स्वीकृतीको अवस्था	३२
चित्र ३६ : बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयको समीक्षाको अवस्था.....	३३
चित्र ३७ : राजस्व दाखिला प्रणालीको अवलम्बनको अवस्था.....	३३
चित्र ३८ : SuTRA प्रणालीको प्रयोगको अवस्था.....	३४
चित्र ३९ : एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्रामको अवधारणा कार्यान्वयनको अवस्था	३५

चित्र ४० : एक वडा एक उत्पादन कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था.....	३६
चित्र ४१ : स्थानीय आर्थिक विकास योजना कार्यान्वयनको अवस्था.....	३६
चित्र ४२ :सार्वजनिक निजी साझेदारी संवाद सम्बन्धी कार्यको अवस्था.....	३७
चित्र ४३ : स्थानीय तहमा उद्यमशीलता हेर्ने शाखाको अवस्था	३८
चित्र ४४: रिक्त पदमा पदपूर्तिको लागि माग आकृति फारम भरी पठाएको /नपठाएको अवस्था.....	३९
चित्र ४५: सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणको अवस्था.....	३९
चित्र ४६: कर्मचारीहरूको कार्यविवरण तयार तथा लागू सम्बन्धी अवस्था.....	४०
चित्र ४७ :स्थानीय तहमा विद्युतीय हाजिरी प्रणाली अवलम्बनको अवस्था	४१
चित्र ४८ :कर्मचारी क्षमता विकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्था	४१
चित्र ४९ :सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षकको पर्याप्तता र विद्युतीय हाजिरीको अवस्था.....	४२
चित्र ५०: न्यायिक कार्यसम्पादनको लागि ईजलासको व्यवस्था	४४
चित्र ५१: न्यायिक समितिमा उजुरी दर्ता र फछ्यौटको अवस्था	४४
चित्र ५२: टोल विकास संस्था गठनको अवस्था	४५
चित्र ५३ :बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था	४६
चित्र ५४ : उपभोक्ता समिति परिचालनको अवस्था	४७
चित्र ५५ : सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट जिविकोपार्जन कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था.....	४७
चित्र ५६ : लक्षित वर्गको कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजनको अवस्था.....	४८
चित्र ५७ :उपभोक्ता समितिमा लक्षित वर्गका व्यक्तिहरू मध्येबाट अध्यक्षताको अवस्था.....	४९
चित्र ५८ :स्थानीय तहहरूमा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालनको अवस्था	५०
चित्र ५९: खुला क्षेत्रको अभिलेखीकरणको अवस्था.....	५०
चित्र ६० : हरित सडक,साईकल लेन,सडक बत्ति र सडकको नामाकरणको अवस्था	५१
चित्र ६१ : घरधुरी नम्बर कार्यान्वयनको अवस्था.....	५२
चित्र ६२ : उद्यान, बस पार्क र पार्किङ्ग स्थल स्थापना तथा व्यवस्थापनको अवस्था	५२
चित्र ६३: बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलनको अवस्था.....	५३
चित्र ६४ : विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना र घर परिवार जोखिम योजना तर्जुमाको अवस्था.....	५५
चित्र ६५ : विपद् पूर्वतयारी तालिम र तालिमहरू सञ्चालनको अवस्था	५५
चित्र ६६ : अग्नि नियन्त्रणको पूर्व तयारी र बारुणयन्त्र सञ्चालन संयन्त्रको अवस्था	५६
चित्र ६७ :भवन निर्माण गर्दा फायर कोडको कार्यान्वयनको अवस्था	५७
चित्र ६८ :स्थानीय तहको पान्श्र्चित्र)Profile) तयारी तथा अद्यावधिक स्थिति.....	५८
चित्र ६९ : स्थानीय क्षमता विकास योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनको अवस्था.....	५९
चित्र ७०: पूर्वाधार विकासका कार्यमा आवश्यक उपकरण उपलब्धताको अवस्था.....	५९

कार्यकारी सारांश

नेपालको संविधानले राज्यको संरचनालाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा संरचित गरेको छ। मुलुकमा सङ्घीय प्रणालीको कार्यान्वयनसँगै स्थानीय तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले शासकीय अभ्यास सुरु गरेको पनि ४ वर्ष पूरा भएको छ। नेपालको संविधान कार्यान्वयनमा आएको ६ वर्षको अवधिमा स्थानीय तहले कार्यपालिकीय, व्यवस्थापिकीय र न्यायिक कार्यसम्पादनका अभ्यासहरू भईरहेका छन्। संविधानमा उल्लेख भएका अधिकारका सूचीहरूको व्यावहारिक कार्यान्वयनको स्थिति, स्थानीय सरकारको शासन सञ्चालन क्षमता र स्थानीय शासनलाई प्रभावकारी तुल्याउनका लागि आगामी दिनमा आवश्यक पर्ने क्षमताको अन्तर पहिचान यस अध्ययन मार्फत् गरिएको छ। यसरी पहिचान गरिएका अन्तरलाई घटाई/हटाई स्थानीय तहलाई सबल र सक्षम तुल्याउन अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूका बारेमा विश्लेषण गर्ने प्रयास यस अध्ययनले गरेको छ। स्थानीय तहहरू र स्थानीय विकासका सरोकारवालाहरू सबैलाई यस अध्ययनमार्फत् प्राप्त सूचनाहरू उपलब्ध गराई स्थानीय सरकारको सक्षमता अभिवृद्धिका कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन सकियोस भन्ने मनसायका साथ यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।

अध्ययनका क्रममा स्थानीय तहको विद्यमान क्षमता र भविष्यका लागि आवश्यक क्षमताको पहिचान गर्न विभिन्न २२ विषयक्षेत्रका १५७ वटा प्रश्नहरू समावेश भएको प्रश्नावली तयार गरिएको थियो। यसरी तयार गरिएका प्रश्नावलीहरू सबै स्थानीय तहमा उपलब्ध गराइएको भएतापनि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने समयसम्म उत्तर प्राप्त भएका २६ वटा नगरपालिका र ५५ वटा गाउँपालिका गरी ८१ वटा स्थानीय तहको विवरणलाई यस प्रतिवेदनमा समेटिएको छ। प्राप्त उत्तरका आधारमा सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा स्थानीय तहको हालको अवस्था र सो अवस्था सुधार गर्नका लागि आगामी दिनमा चाल्नुपर्ने कदमहरूको विश्लेषण यस अध्ययनमा गरिएको छ।

अध्ययनमा समेटिएका अधिकांश विषयक्षेत्रमा स्थानीय तहले कार्यारम्भ गरेको पाइएता पनि विभिन्न क्षमता अभावका कारण कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता भने आएको देखिँदैन। त्यसैगरी धेरैजसो विषयक्षेत्रमा स्थानीय तहको कार्यसम्पादन तथा क्षमताको स्तर सन्तोषजनक पाइएको छैन। सामान्यतया: सङ्घीय सरकार एवम् स्थानीय तहबाट नै तयार गरेका मापदण्डको परिपालनास्तर सन्तोषजनक पाइएको भएतापनि आफ्नै पहलमा गर्नुपर्ने नवप्रवर्तनात्मक क्रियाकलापहरू धेरैजसो स्थानीय तहले गरेको पाइएको छैन।

यस अध्ययनको क्रममा प्राप्त भएको नतिजालाई देहायबमोजिम संक्षेपीकरण गरिएको छ:

१. फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि ७३ प्रतिशत स्थानीय तहमा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्थापन भएको देखिएन। ८८ प्रतिशत स्थानीय तहमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हेर्ने शाखाको प्रवन्ध भएको पाइएन। कुनै स्थानीय तहले अन्य शाखालाई फोहोरमैला व्यवस्थापनको जिम्मा तोकेको पाइयो। त्यसैगरी फोहोरमैला व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रसँग साझेदारी गर्ने स्थानीय तह १२ प्रतिशत रहेको कुरा अध्ययनले देखाएको छ।

२. अधिकांश स्थानीय तहमा भवन निर्माणका लागि नक्सापासको व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको पाइएको छ। अध्ययनमा समेटिएकामध्ये ६४ प्रतिशत स्थानीय तहमा नक्सापास लागू भएको, ६९ प्रतिशतमा राष्ट्रिय भवन संहिता कार्यान्वयन भएको, ५६ प्रतिशत स्थानीय तहले भवन निर्माणको स्थानीय मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरेको र ११ प्रतिशत स्थानीय तहले EBPS लागू गरेको पाइएको छ।
३. ८८ प्रतिशत स्थानीय तहको केन्द्रसम्म मोटरबाटो पुगेको पाइएको छ।
४. स्थानीय योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयका सन्दर्भमा २९ प्रतिशत स्थानीय तहले आवधिक योजना तर्जुमा गरेको, १५ प्रतिशतले आयोजना बैंक स्थापना गरेको पाइएको छ।
५. करिब ९ प्रतिशत स्थानीय तहले एकीकृत वस्ती विकास गुरुयोजना तयार गरेको पाइएको छ।
६. ५७ प्रतिशत स्थानीय तहले पूर्वाधार निर्माण गर्दा IEE/EIA गर्ने गरेका पाइएन, ३१ प्रतिशत स्थानीय तहले वातावरणमैत्री स्थानीय तहको प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याएका छन्।
७. स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिएका अस्पतालमध्ये ५४ प्रतिशत अस्पतालमा मात्र प्रयोगशाला सञ्चालनमा आएका छन्।
८. सूचना प्रविधिको प्रभावकारी पहुँच पुगेका स्थानीय तहको संख्या ८३ प्रतिशत रहेको, ६६ प्रतिशत स्थानीय तहले आफ्नो खर्च विवरणलाई नियमित रूपमा कार्यालयको वेबसाइटबाट सार्वजनिकीकरण गर्ने गरेको पाइएको छ।
९. सार्वजनिक खरिद कार्यका लागि ८० प्रतिशत स्थानीय तहले स्थानीय दररेट स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका छन्।
१०. अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये १४ वटाले मासिक रूपमा, ५४ वटाले चौमासिक रूपमा र ७४ वटाले वार्षिक रूपमा खर्चको सार्वजनिकीकरण गरेको पाइयो भने ७ वटा स्थानीय तहले खर्चको विवरण सार्वजनिक गर्ने गरेको पाइएन। त्यसैगरी २१ वटा स्थानीय तहले सार्वजनिक उत्तरदायित्वका कुनैपनि मध्यमको प्रयोग गरेको पाइएन। १३ वटा स्थानीय तहले तीनवटै (सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण सार्वजनिक परीक्षण) उपाय, २२ वटाले सार्वजनिक सुनुवाई मात्र, ३ वटाले सामाजिक परीक्षण मात्र, ५ वटाले सार्वजनिक सुनुवाई र सामाजिक परीक्षण मात्र र ४ वटाले सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक परीक्षण मात्र गर्ने गरेको पाइएको छ।
११. कर सङ्कलनका लागि २७ वटा स्थानीय तहले अनलाईन कर प्रणाली लागू गरेको र २१ वटाले राजस्वको नक्साङ्कन गर्ने गरेको पाइएको छ। त्यसैगरी करदाता शिक्षा कार्यक्रम २८ प्रतिशतले मात्र सञ्चालन गरेको पाइएको छ।
१२. कूल ८१ मध्ये ७७ वटा स्थानीय तहले तोकिएको समयमा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरेको एवम् ५७ वटाले वार्षिक कार्यक्रमको समीक्षा गर्ने गरेको पाइएको छ।
१३. करिब १० प्रतिशत स्थानीय तहले औद्योगिक ग्रामको स्थापना तथा सञ्चालन गरेका छन् भने ६२ प्रतिशतले एक वडा एक उत्पादन कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएको छ।
१४. करिब ४० प्रतिशत स्थानीय तहले सार्वजनिक निजी साझेदारी सम्बाद सञ्चालन गर्ने गरेको पाइएको छ।

१५. स्थानीय तहमा रिक्त पदपूर्तिका लागि ३८ प्रतिशत स्थानीय तहले लोकसेवा आयोगमा मागको आकृति फाराम भरी पठाउने गरेको, २३ वटा स्थानीय तहले सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरेको, ६५ प्रतिशतले कर्मचारीको कार्यविवरण तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने गरेको पाइएको छ। त्यसैगरी ४२ वटा स्थानीय तहमा विद्युतीय हाजिरीलाई कार्यान्वयन ल्याएको, ३५ वटाले कर्मचारीका लागि क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइएको छ।
१६. न्यायिक कार्यसम्पादनका लागि ४४ वटा स्थानीय तहमा इजलासको स्थापना गरेको पाइएको छ। न्यायिक समितिमा प्राप्त उजुरीमध्ये ७२ प्रतिशत उजुरी फछ्यौट भएका, १ प्रतिशत पुनरावेदनमा गएका, २ प्रतिशत जिल्ला अदालतमा सिफारिस गरेको र २५ प्रतिशत उजुरी बाँकी रहेको पाइएको छ।
१७. स्थानीय तहमा समाजिक परिचालनका लागि २८ वटा स्थानीय तहमा टोल विकास संस्था गठन भएका र ३० वटा स्थानीय तहमा बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएको छ।
१८. धेरैजसो स्थानीय तहमा योजना सञ्चालन गर्दा जनसहभागिता जुट्ने गरेको भएता पनि नगदमा जनसहभागिता उठ्ने स्थानीय तहको संख्या कम रहेको छ। अध्ययन अनुसार ७५ स्थानीय तहमा जनसहभागिता जुट्ने गरेको र ३२ स्थानीय तहमा नगद जनसहभागिता समेत उठ्ने गरेको पाइएको छ।
१९. जीविकोपार्जन सम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएका स्थानीय तहको संख्या ३३ रहेको छ।
२०. ६८ प्रतिशत स्थानीय तहले सशर्त अनुदानवाहेक पनि लक्षित वर्गका लागि बजेट विनियोजन गर्ने गरेको, १२ वटा स्थानीय तहमा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना भएका र ४७ प्रतिशत स्थानीय तहमा उपभोक्ता समितिको नेतृत्वमा लक्षित वर्गका व्यक्तिको सहभागिता रहेको पाइएको छ।
२१. ८० प्रतिशत स्थानीय तहमा खुला क्षेत्रको अभिलेखीकरण गरेको पाइएको छैन, १ स्थानीय तहमा साइकल लेन, १२ मा हरित सडक, ३० मा सडक बत्ती र ४१ मा सडकको नामाकरण गरेको पाइएको छ।
२२. ९० प्रतिशत स्थानीय तहमा घरधुरी नम्बरको प्रणाली लागू भएको नपाइएको एवम् ९३ प्रतिशतमा बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने गरेको पाइएको छ।
२३. ७० प्रतिशत स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तालिम सञ्चालन नगरिएको, ८५ प्रतिशतमा अग्नी नियन्त्रणका लागि पूर्वतयारी नगरिएको र ९२ प्रतिशतमा फायर कोडको कार्यान्वयन नभएको पाइएको छ।
२४. ६९ प्रतिशत स्थानीय तहले आफ्नो पार्श्वचित्र तयार गरेको पाइएको छ।
२५. अधिकांश स्थानीय तहमा क्षमता विकास योजना गरिएको पाइएन। अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय तहमध्ये ९१ प्रतिशत स्थानीय तहमा क्षमता विकास योजना तयार नभएको पाइएको छ।

उल्लिखित वस्तुस्थितिका आधारमा स्थानीय तहको क्षमताको विश्लेषण गर्दै उक्त क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्नका लागि आवश्यक पर्ने विषयहरूलाई क्षमता विकासका आवश्यकताका रूपमा यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ।

परिच्छेद-एक: परिचय

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको राज्य संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा हुने व्यवस्था गरेको छ। तीनवटै शासकीय ईकाईहरूमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट मार्फत् स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र समेत तोकेको छ। मुलुकमा सङ्घीय प्रणालीको कार्यान्वयनसँगै आवधिक निर्वाचनमार्फत् राज्यका तीन तहमा सरकार गठन भै आफ्ना भूमिका र जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न क्रियाशील भैरहेका छन्। संविधानको भाग ५ (राज्यको संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँट) अन्तर्गत धारा ५६ मा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने व्यवस्था मार्फत् स्थानीय तहको संवैधानिक आधार प्रष्ट गरिएको छ। संविधानको भाग १७, भाग १८ र भाग १९ मा क्रमशः स्थानीय कार्यपालिका, स्थानीय व्यवस्थापिका र स्थानीय आर्थिक कार्यप्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ। संविधानको अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रका विषयहरू र अनुसूची ९ मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीको व्यवस्था छ। संविधानको परिधिभित्र रहेर स्थानीय तहलाई राजनीतिक तथा प्रशासनिक अधिकार प्रयोग गर्नसक्ने स्वायत्तता प्रदान गरिएको छ। संवैधानिक प्रावधान अनुरूप स्थानीय तहहरू अधिकार सम्पन्न स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित भएकाले ती सरकारहरूको सबल भूमिकाको अपेक्षा आम रूपमा गरिएको छ। नागरिकको नजिक रहने र उनीहरूका दैनिक कामकाजका साथै विकास निर्माण र आर्थिक, सामाजिक/सांस्कृतिक तथा राजनीतिक सरोकारमा प्रत्यक्ष संलग्न रहने हुनाले स्थानीय तह नेपालको लोकतन्त्रका आधारभूत खम्बाहरू हुन्।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ जस्ता विभिन्न कानूनहरूले स्थानीय तहका जिम्मेवारी, भूमिका र अन्तरसम्बन्धका विषयहरूमा स्पष्ट व्यवस्था गरेका छन्। संविधानमा उल्लेख भएका अधिकारका सूचीहरूको व्यावहारिक कार्यान्वयनको स्थिति, स्थानीय सरकारको शासन सञ्चालन क्षमता र स्थानीय शासनलाई प्रभावकारी तुल्याउनका लागि आगामी दिनमा आवश्यक पर्ने क्षमताको अन्तर पहिचान गरी यस्ता अन्तर एवम् कमजोरीलाई हटाई स्थानीय तहलाई सबल र सक्षम शासकीय एकाईका रूपमा स्थापित गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूका बारेमा विश्लेषण गर्ने प्रयास यस अध्ययनले गरेको छ।

स्थानीय सरकारले संविधान तथा कानूनले तोकेका भूमिका र जिम्मेवारीहरू अनुरूप कार्यसम्पादन गर्दा समग्र राष्ट्रिय योजना र लक्ष्य, विश्वव्यापी साझा लक्ष्यको रूपमा रहेका दिगो विकासका लक्ष्य तथा स्थानीयस्तरका आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्ने गरी योजनाबद्ध रूपमा कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय निर्वाचनमार्फत् निर्वाचित भै आएका जनप्रतिनिधिहरूले कामकाज सुरुवात गरेको ४ वर्ष पुरा भएको अवस्था छ। स्थानीय

तहले आफनो भूमिका निर्वाह गर्न उपयोग गरेको क्षमताको अध्ययन एवम् विश्लेषण गर्दै भविष्यमा प्रभावकारी कार्यसम्पादनका लागि आवश्यक पर्ने क्षमताको पहिचान गर्नका लागि यो अध्ययन उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ।

२.अध्ययनको उद्देश्य:

यस अध्ययनको मूल उद्देश्य नागरिकको सबैभन्दा नजिकको सरकारको रूपमा रहेका स्थानीय तहहरूलाई संवैधानिक एवम् कानूनी रूपमा प्राप्त अधिकार एवम् जिम्मेवारी अनुसार कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक पर्ने क्षमता र हालको अवस्था बिचको अन्तर पत्ता लगाई उक्त अन्तर परिपूर्तिको लागि आगामी दिनमा स्थानीय सरकारको सक्षमता अभिवृद्धि गर्न सुझाव प्रस्तुत गर्नु रहेको छ।

यस अध्ययनबाट स्थानीय तहहरूलाई आफ्नो क्षमता अभिवृद्धिका लागि मार्गदर्शन मिल्ने, स्थानीय तहहरूको क्षमता विकासका लागि काम गर्न चाहने सङ्घीय तथा प्रादेशिक निकायहरू, अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूलाई स्थानीय सरकारको अवस्थासम्बन्धी सूचना उपलब्ध भई ती निकायहरूले गर्ने सहयोगका कार्यहरूमा सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसबाट भविष्यमा स्थानीय सरकारको कार्यप्रणालीमा प्रभावकारिता ल्याउन सबै सरोकारवालाहरूको सहयोग र समन्वयमा स्थानीय तहका महत्वपूर्ण सवालहरू पहिचान गरी सेवा प्रवाहलाई सबलीकरण गर्न मद्दत पुग्ने समेत अपेक्षा गरिएको छ।

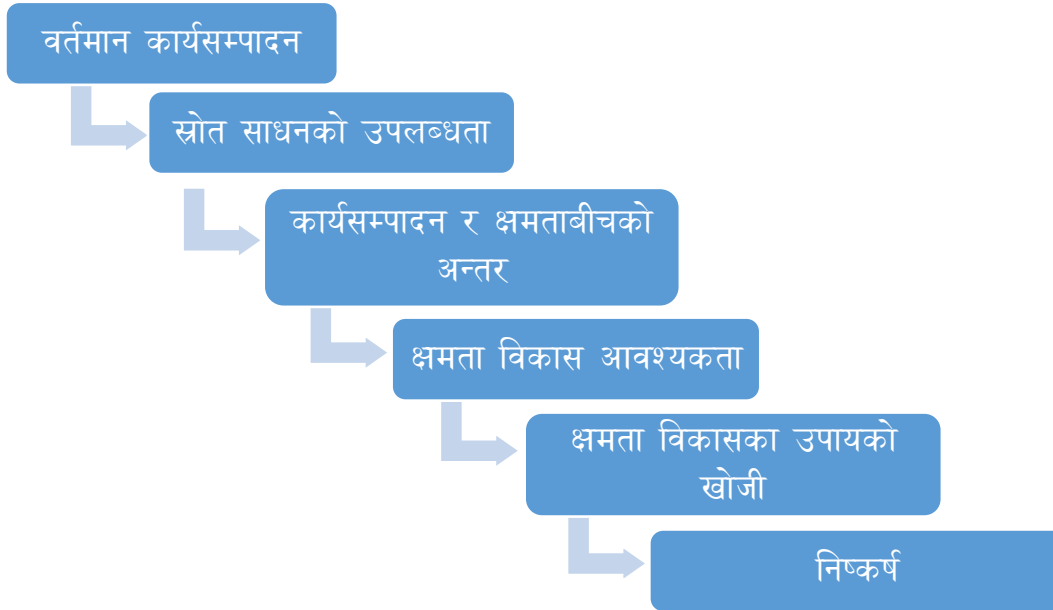
३.अध्ययनको विधि/पद्धति

यस अध्ययनको लागि मुलुकका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र समेटिने गरी स्थानीय तहहरूबाट सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। सूचनाको प्राप्तिपश्चात् स्थानीय तहमा सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा विकास निर्माणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न हाल उपलब्ध स्रोत साधन, जनशक्ति, संरचनाको अवस्था र त्यहाँ आवश्यक पर्ने क्षमता बिचको अन्तर अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ। यस अध्ययनको लागि २२ वटा विषयक्षेत्रहरू समेटिने गरी प्रश्नावली तयार गरी स्थानीय तहहरूलाई ईमेल तथा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको वेबसाईटमार्फत् प्रश्नावली पठाई ईमेल मार्फत् नै जवाफ प्राप्त गरिएको थियो भने केही स्थानीय तहहरूमा मन्त्रालयको तर्फबाट कर्मचारीहरू खटाई प्रत्यक्षरूपमा स्थानीय तहहरूमा पुगेर सूचना सङ्कलनको कार्य गरिएको थियो। सबै स्थानीय तहमा प्रश्नावली उपलब्ध गरिएको भएतापनि २०७८ असार १ गतेसम्म उत्तर प्राप्त भएका सबै प्रदेश तथा भौगोलिक क्षेत्र समेट्ने गरी ८१ वटा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको तथ्याङ्क यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ।

४.अध्ययनको ढाँचा

यस अध्ययनको ढाँचा देहायबमोजिम रहेको छः-

चित्र १: अध्ययनको ढाँचा

स्रोत: अध्ययन कार्यदल

५.प्रतिवेदनको ढाँचा

यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई विभिन्न चारवटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ। परिच्छेद -एक मा परिचय अन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको विधि/पद्धति, अध्ययनको ढाँचा, अध्ययनको उपादेयता र अध्ययनको सीमा जस्ता विषयहरू समेटिएको छ। परिच्छेद- दुई मा स्थानीय तहको वर्तमान कार्यसम्पादन क्षमता विश्लेषणका लागि प्रश्नावलीमा समावेश गरिएका विभिन्न २२ वटा क्षेत्रहरूमा स्थानीय तहबाट प्राप्त सूचनाको प्रस्तुतीकरण र ती तथ्य/तथ्याङ्कको अध्ययनको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। त्यसैगरी, परिच्छेद - तीनमा स्थानीय तहका क्षमता विकास आवश्यकताहरू तथा परिच्छेद चारमा भावि कार्यदिशा र निष्कर्ष समावेश गरिएको छ। अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहमा पठाईएका प्रश्नावलीहरू र स्थानीय तहको उत्तरलाई अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ।

६.अध्ययनको उपादेयता

नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ लगायतका विभिन्न कानूनहरूले सङ्घीयता कार्यान्वयको सबैभन्दा तल्लो तहको सरकारको रूपमा स्थानीय तहलाई महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सुम्पिएका छन्।

प्रस्तुत अध्ययन संवैधानिकरूपमा स्थानीय सरकारहरूलाई प्रदान गरेको अधिकारको कार्यन्वयनको स्थिति, स्थानीय सरकार सञ्चालनका आवश्यक कानून निर्माणको अवस्था, कार्यसम्पादनको प्रभावकारिता, सुशासन स्थापनाका लागि गरिएका पहल आदिको बारेमा अध्ययन विश्लेषण गरिने हुँदा अध्ययनकर्ता सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र स्थानीय तहका सरोकारवाला समेतलाई स्थानीय सरकारको आवश्यकता बारेमा जानकारी हुनेछ। यसका आधारमा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सुधारका क्षेत्रहरू पहिल्याई आवश्यक योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

नेपालको संविधानले स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर आफ्नो आवश्यकता अनुसारको नीति, योजना तथा कार्यक्रम निर्माण, कार्यन्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने, स्थानीय कानूनको निर्माण, पूर्वाधार निर्माण, आर्थिक तथा सामाजिक विकास, राजस्व सङ्कलन र खर्चको प्राथमिकता, नागरिकप्रति जवाफदेही सरकार र उत्तरदायी प्रशासन आदिका बारेमा हालको अवस्था एवम् अबको आवश्यकताका विषयमा अध्ययन विश्लेषण गरिने हुँदा स्थानीय सरकारहरूको आवश्यकता पहिचान भई ती आवश्यकता परिपूर्तिको लागि लाग्न साथै सो का लागि स्थानीय तहहरूलाई सहयोग गर्न चाहने सरोकारवालाहरूलाई सूचना उपलब्ध गराउन यो अध्ययनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने निश्चितप्राय छ।

७. अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत अध्ययनलाई सकेसम्म वस्तुपरक एवम् तथ्यपरक बनाउन निश्चित ढाँचामा प्रश्नावली तयार गरी विभिन्न स्थानीय तहबाट उत्तर प्राप्त गरी विश्लेषण गरिएको छ। यद्यपी कोभिड-१९/ युके भेरियन्टको महामारी तथा सरकारी तवरबाट महामारीबाट नागरिकको जीवनरक्षाका लागि जारी भएका निषेधाज्ञा लगायतका अवस्थाका कारण प्रश्नावली परीक्षण प्रयोजनको लागि ४ वटा स्थानीय तहहरूमा पुग्न बाहेक अन्य स्थानीय तहमा प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भइ अध्ययन गर्न नसकिएको, ईमेल तथा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालको वेभसाईट मार्फत् प्रश्नावली पठाई स्थानीय तहहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया र जवाफको आधारमा अध्ययन गरिएको, एवम् छोटो समयसीमाका कारण विस्तृत अध्ययन गर्न सकिएको अवस्था रहेको छैन। यसका अतिरिक्त सबै स्थानीय तहबाट प्रश्नावली भरी नआएका कारणले प्राप्त भएका सीमित विवरणको आधारमा विश्लेषण गर्दा सबै स्थानीय तहको समस्या वा आवश्यकतालाई सामन्तीकरण गर्नुपर्ने भएको छ।

८. अध्ययन कार्यदल तथा संलग्न कर्मचारीहरू

यस अध्ययन सम्पन्न गर्नका लागि सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको स्थानीय तह क्षमता विकास महाशाखा प्रमुख डा. गोपीकृष्ण खनालको संयोजकत्वमा एक कार्यदलको गठन भएको थियो। उक्त कार्यदलमा सङ्घीय मामिला महाशाखा प्रमुख श्री वसन्त अधिकारी, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानका निर्देशक, श्री जयकृष्ण श्रेष्ठ, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घका कार्यकारी निर्देशक श्री राजेन्द्रप्रसाद प्याकुरेल, नेपाल नगरपालिका सङ्घका क्षमता विकास अधिकृत श्री मधुसुधन रिजाल र क्षमता विकास शाखा प्रमुख श्री हेमराज अर्याल सदस्य रहनुभएको थियो। अध्ययन सम्पन्न गर्नका लागि प्रश्नावली तयारी देखि जवाफ सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रतिवेदन तयारी क्षमता विकास शाखाका शाखा अधिकृत द्वय श्री खगेन्द्र पौडेल र प्रदिप कुमार खड्काबाट भएको थियो।

परिच्छेद-दुई: तथ्य/तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण

नेपालको संविधान र सङ्घीयता कार्यान्वयनको आधारभूत शासकीय एकाइका रूपमा रहेका स्थानीय सरकारहरूको सक्षमता र सबलतामा नै मुलुकको भावी समृद्धि र प्रगति निर्भर रहेको हुन्छ। स्थानीय तहको जिम्मेवारी अनुसार हुनुपर्ने क्षमता र हालको अवस्थाबिचको खाडल पहिचान गरी उक्त रिक्ततालाई घटाउँदै लाने कार्यका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यले यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको हो। यस अध्ययन गर्ने क्रममा मुलुकका सबै स्थानीय तहहरूले प्राप्त गर्ने गरी ईमेलमार्फत् अनुसूची -१ बमोजिमका प्रश्नावलीहरू पठाईएको थियो। साथै सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको वेबसाईटमा समेत प्रश्नावली राखिएको थियो। तोकिएको समयभित्र तालिका नं. १ मा उल्लेख भएबमोजिमका ८१ वटा स्थानीय तहबाट प्राप्त जवाफहरूलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएको छ। ।

तालिका नं १

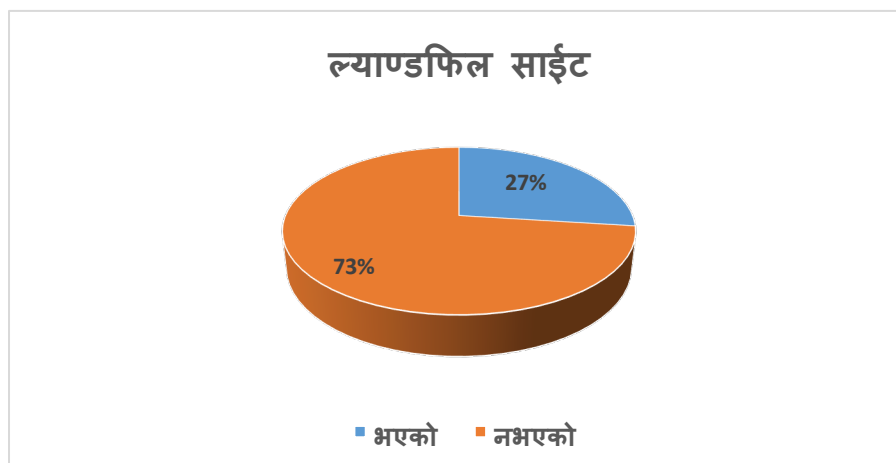
सि नं.	प्रदेश नं.	नगरपालिका	गाउँपालिका	कूल जम्मा
१	प्रदेश नं १	४	७	११
२	प्रदेश नं २	२	४	६
३	बागमती प्रदेश	५	९	१४
४	गण्डकी प्रदेश	३	८	११
५	लुम्बिनी प्रदेश	२	८	१०
६	कर्णाली प्रदेश	४	१०	१४
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	६	९	१५
	जम्मा	२६	५५	८१

१. फोहोरमैला व्यवस्थापनको अवस्था

१.१ ल्याण्डफिल साईट

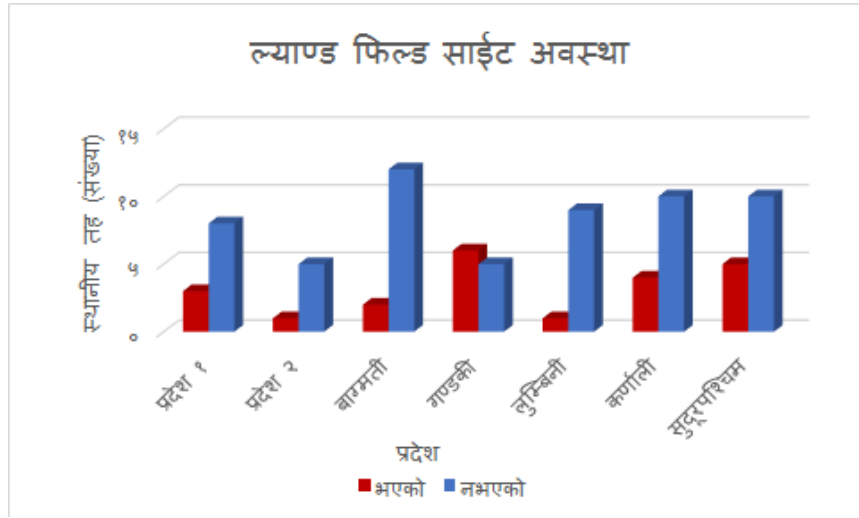
नेपालको संविधानको धारा ३० मा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तै संविधानको अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारमा आफ्नो क्षेत्रभित्रको आधारभूत सरसफाई र स्वास्थ्य व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई तोकिएको छ। त्यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले पनि स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रको फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने तथा वातावरण स्वच्छ राख्नुपर्ने जिम्मेवारी स्पष्ट गरेको छ। यसर्थ स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो संवैधानिक एवम् कानूनी दायित्व अन्तर्गत दैनिक जीवनमा मानवीय क्रियाकलापबाट उत्पन्न फोहोरलाई सङ्कलन गरी गाउँ, वस्ती, सहरभन्दा अलिक पर छुट्टै स्थानमा विसर्जन गर्न ल्याण्डफिल साईटको प्रवन्ध गर्नुपर्ने हुन्छ। आफ्नो क्षेत्रभित्र सरसफाई र स्वच्छता कायम गर्न फोहोरको समूचित व्यवस्थापनको लागि डम्पिङ साईट अथवा सेनेटरी ल्याण्डफिल साईटको प्रवन्ध गरे नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय तहमध्ये ७३% स्थानीय तहहरूले ल्याण्डफिल साईटको प्रवन्ध नगरेको र २७% ले मात्र सो को व्यवस्था गरेको देखिएको छ (चित्र २)। सामान्यतया शहरीकरण बढ्दै गएका नगरपालिकाहरूमा ल्याण्डफिल साईटको प्रवन्ध गरिएको र ग्रामीण भेकका नगरपालिका एवम् गाउँपालिकाहरूले ल्याण्डफिल साईटको व्यवस्था नगरी घरघरमा परम्परागत रूपमा नै फोहोरमैला विसर्जन गर्ने गरेको पइएको छ।

चित्र २: स्थानीय तहमा ल्याण्डफिल साईट निर्माणको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

चित्र ३: प्रदेशगत रूपमा स्थानीय तहमा ल्याण्डफिल साइट निर्माणको अवस्था

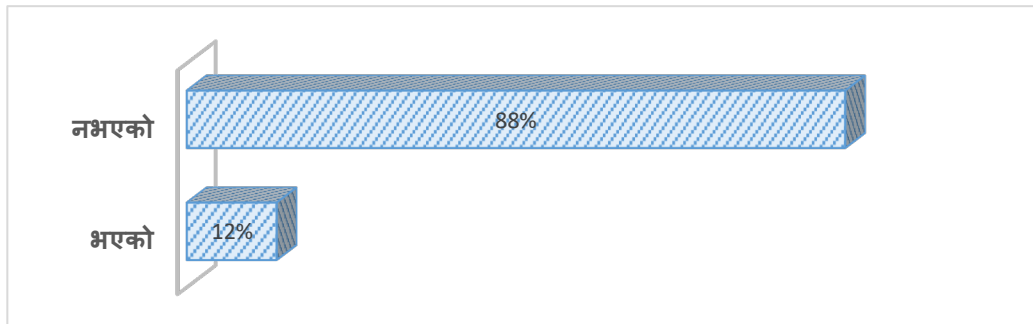

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१.२ फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि अलगगै शाखाको प्रबन्ध

गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूले फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि अलगगै शाखाको प्रबन्ध गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूमध्ये १२ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले अलगगै शाखाको प्रबन्ध गरेको र ८८ प्रतिशत स्थानीय तहहरूमा छुट्टै शाखा रहेको पाइएन। यसबाट स्थानीय तहहरूमा फोहोरमैला व्यवस्थापनलाई जे जति मात्रामा महत्व दिनुपर्ने हो त्यति महत्व दिईएको पाइएन।

चित्र ४: स्थानीय तहमा फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी अलगगै शाखाको अवस्था

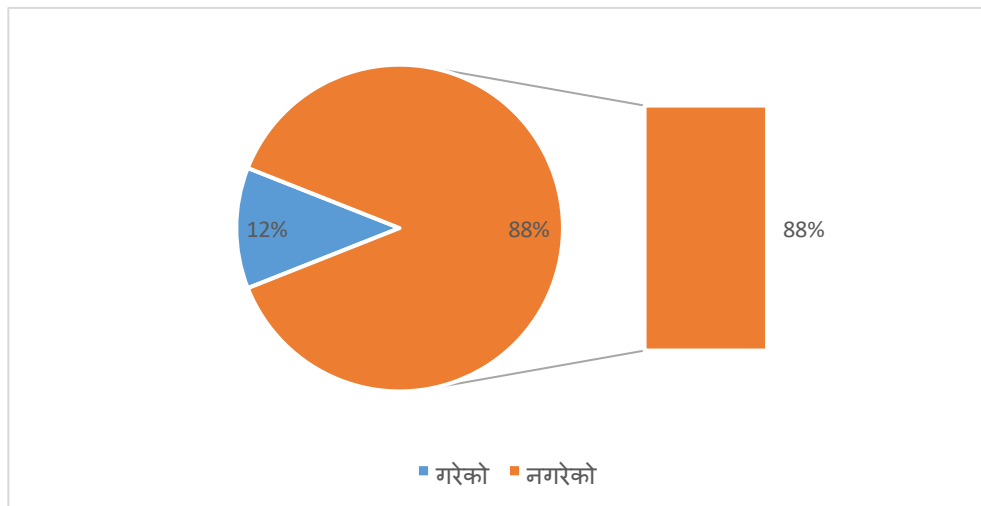
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१.३ फोहोर मैला व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रसँग साझेदारी

स्थानीय तहमा फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि निजी क्षेत्र वा कानूनबमोजिम सरसफाई सम्बन्धी काम गर्ने गरी दर्ता भएका संस्था, क्लबहरू आदिसँग समेत सम्झौता गरी साझेदारी गर्न सकिने अवस्था रहन्छ।

कतिपय स्थानीय तहहरूले घरधुरी अनुसार मासिक रूपमा स्थानीय सरकारले तोकिदिए बमोजिमको निश्चित रकम सरसफाई शुल्क उठाउन पाउने गरी निजी क्षेत्रमार्फत् नगरपालिका/गाउँपालिकाभित्रको फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइएको छ। काठमाडौं उपत्यकाभित्रका चन्द्रागिरी र टोखा नगरपालिकाले समेत यस किसिमको अभ्यास गरेको स्थलगत रूपमा ती नगरपालिकाहरूको भ्रमणको क्रममा पाईएको थियो। यस अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूमध्ये १२% स्थानीय तहहरूले फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि निजी क्षेत्रसँग साझेदारी गरेको र बाँकी ८८ % स्थानीय तहहरूले साझेदारी नगरेको देखिएको छ (चित्र ५)।

चित्र ५: फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि निजी क्षेत्रसँग साझेदारी

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१.३ फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि आवश्यक तालिम प्रविधि र उपकरण

फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तहहरूलाई के कस्ता तालिम, प्रविधि र उपकरणहरू आवश्यक रहेका छन् भनी गरिएको प्रश्नमा विभिन्न स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्र फोहरमैला विसर्जनको लागि टिप्पर, ट्र्याक्टर, ब्रुमर, सक्सन, हाईड्रोलिक ट्र्याक्टर, ट्याङ्कर, सफाई कर्मचारीहरू, सरसफाई शाखा हेर्ने प्राविधिक तथा प्रशासनिक कर्मचारी, फोहोर सङ्कलन तथा बर्गीकरण सम्बन्धी तालिम, फोहोरबाट बायोग्याँस र कम्पोष्ट मल बनाउने प्रविधि, फोहोरमैला प्रशोधन प्रविधि लगायतका विषयहरू जरुरी रहेको पाइएको छ।

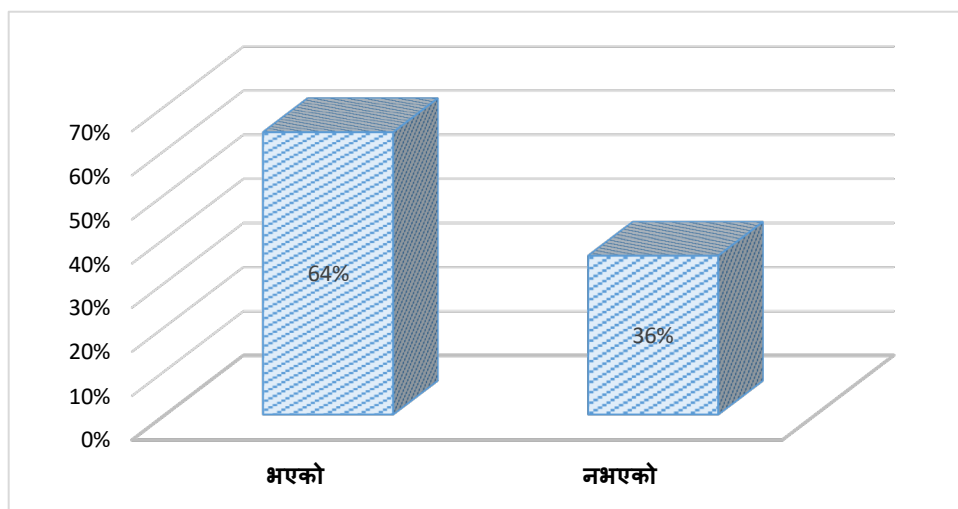
२. भवन निर्माण मापदण्ड र नक्सापास:

२.१ नक्सा पास

भुकम्प, आगलागी वा अन्य प्राकृतिक विपद्बाट घर तथा भवनहरूलाई यथासंभव सुरक्षित राख्नको लागि अधिकार प्राप्त निकायबाट स्वीकृति प्राप्त गर्ने प्रक्रिया नक्सा पास अन्तर्गत पर्दछ। कुनै व्यक्ति, संस्था वा सरकारी निकायले भवन निर्माण गर्दा प्रचलित कानून बमोजिम स्वीकृतीको लागि भवन निर्माण हुने नगरपालिका वा गाउँपालिकामा नक्सा र डिजाइन सहित निवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भवन ऐन, २०५५ ले

गरेको छ। उक्त ऐनले यसरी निर्माण हुने घर/भवनलाई क, ख, ग, घ गरी विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण समेत गरी सो को नक्सा डिजाइन गर्ने र प्रमाणित गर्ने जनशक्तिको बारेमा समेत उल्लेख गरेको छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार राष्ट्रिय भवन संहिता तथा मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण अनुमति अनुगमन र नियमन गर्ने काम स्थानीय तहको हो। नक्सापास गर्ने गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ६४ प्रतिशत स्थानीय तहले नक्सापास लागू गरेको र ३६ प्रतिशतले नक्सा पास गरी घर निर्माण गर्न स्वीकृति दिने प्रक्रिया अवलम्बन गरेको पाइएन (चित्र ६)। अध्ययनमा समावेश भएका २६ नगरपालिकामध्ये ३ वटा नगरपालिका (बाजुराको बुढिगङ्गा, अछामको पञ्चदेवल विनायक र जाजरकोटको भेरी नगरपालिका) ले नक्सापासको प्रावधान लागू गरेको पाइएन भने ५५ वटा गाउँपालिकामध्ये २२ गाउँपालिकाले सो व्यवस्था लागू गरेको पाइएन।

चित्र ६: नक्सापास लागू भएका स्थानीय तहको विवरण

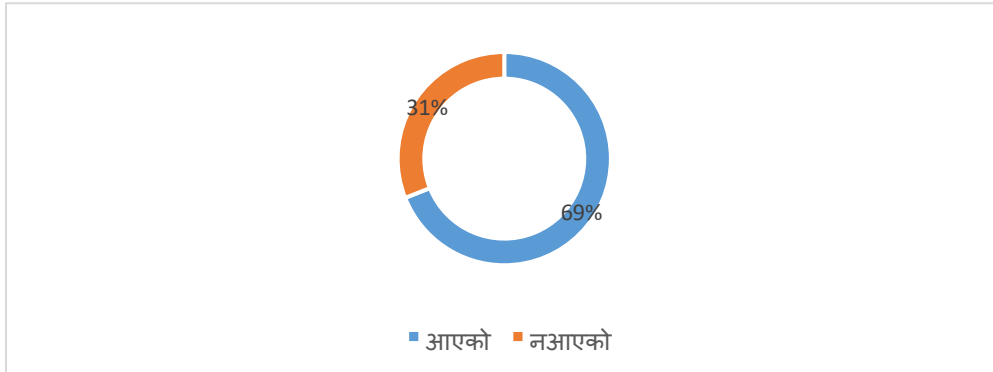

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२.२ भवन निर्माण संहिताको कार्यान्वयन

व्यक्ति, संस्था वा सरकारी निकायले घर वा भवन निर्माण गर्दा विपद् जोखिम न्यूनीकरण लगायतका विषयहरूमा ध्यान दिई सुरक्षित आवास निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयनमा ल्याईएको हो। यसको पालना गर्नु र गराउनु स्थानीय तहको दायित्व हो। यस अध्ययनमा राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिताको पालना गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा बुझदा ६९ प्रतिशत स्थानीय तहले भवन संहिता कार्यान्वयनमा ल्याएको र ३१ प्रतिशतले कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएन (चित्र ७)।

चित्र ७: राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयनमा आएको अवस्था

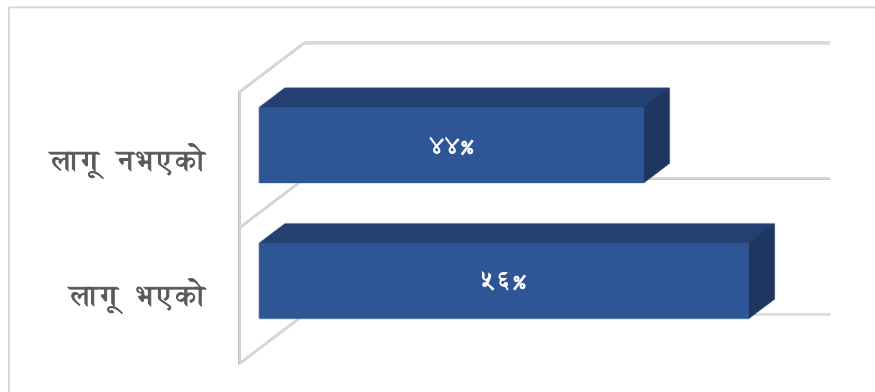

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२.३ भवन निर्माण स्थानीय मापदण्ड

स्थानीय सरकारको रूपमा रहेका स्थानीय तहहरूले स्थानीय कार्यपालिका गाउँसभा/नगरसभाबाट स्वीकृत गरी भवन निर्माणको लागि आफ्नो भौगोलिक विशिष्टता र बस्तुस्थिति समेतलाई विचार गरी स्थानीय भवन निर्माण मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्छन्। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधिनमा रही सहरी विकास, वस्ती विकास र भवन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तथा सोसम्बन्धी योजना तर्जुमा कार्यान्वयन र नियमन गर्ने काम स्थानीय तहको हो। भवन निर्माणको लागि स्थानीय मापदण्ड बनाउने स्थानीय तहहरूको वारेमा अध्ययन गर्दा ५६ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले भवन निर्माण मापदण्ड बनाई लागू गरेको र ४४ प्रतिशतले मापदण्ड नबनाएको देखिन्छ (चित्र ८)।

चित्र ८: भवन निर्माण स्थानीय मापदण्ड कार्यान्वयनको अवस्था

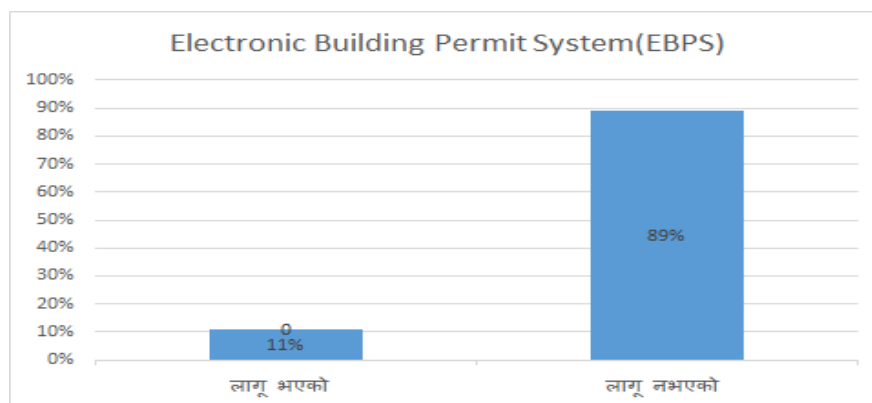

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२.४ Electronic Building Permit System(EBPS)

स्थानीय तहहरूले नक्सा पास अथवा घर, भवन निर्माण गर्न अनुमति दिन EBPS लागू गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ११ प्रतिशतले सो प्रणाली लागू गरेको र ८९ प्रतिशतले लागू नगरेको पाइयो (चित्र ९)।

चित्र ९: Electronic Building Permit System (EBPS) कार्यान्वयनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२.५ घर निर्माण अनुमति र सम्पन्न प्रतिवेदन:

स्थानीय तहले सुरक्षित र विपद् जोखिम न्यूनीकरण हुने, सहरी/ग्रामीण सौन्दर्यता कमी नआउने, सार्वजनिक जमिन र सम्पदास्थलमा अतिक्रमण नहुने, सडक मापदण्ड पूरा हुने र बसोवासका लागि उपयुक्त स्थानमा घर निर्माण गर्नको लागि कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायले अनुमति माग गरेमा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी घर निर्माण गर्ने अनुमति दिनुपर्छ भने स्वीकृत भएबमोजिम घर भवन निर्माण भैसकेपश्चात् निर्माण सम्पन्नको प्रतिवेदन समेत उपलब्ध गराउनु पर्दछ। अध्ययनको क्रममा गत आ. व. मा स्थानीय तहबाट घर निर्माणको लागि अनुमति लिएको संख्या र घर सम्पन्न प्रतिवेदन लिनेको संख्या अध्ययन गरिएको थियो। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूमध्ये ४० प्रतिशतले घर निर्माण अनुमति दिने र सम्पन्न प्रतिवेदन दिने गरेको विषय उल्लेख गरेको पाइयो।

२.५ आवश्यक तालिम:

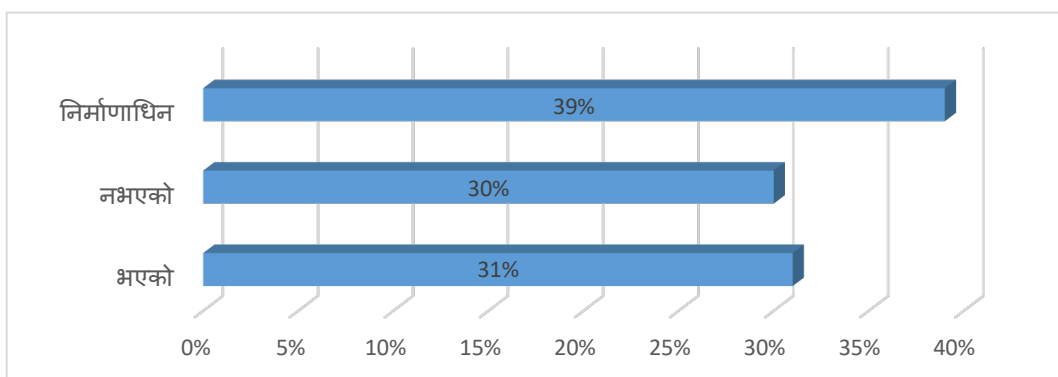
स्थानीय तहहरूमा भवन निर्माण मापदण्ड र नक्सापासको कार्य सम्पादन गर्न के कस्ता क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ भनी सोधिएको प्रश्नमा स्थानीय तहहरूबाट मिश्रित खालको जवाफ प्राप्त भएको छ। भवन निर्माण मापदण्डको तयारी र नक्सापाससम्बन्धी तालिम, भवन निर्माण संहितासम्बन्धी, Structural Analysis and Designing, विद्युतीय भवन निर्माण अनुमति प्रणाली सम्बन्धी, निर्माण व्यवसायी र डकमीलाई तालिम, नक्सा डिजायन सफ्टवेयरसम्बन्धी तालिम समेतको आवश्यकता महसूस गरेको पाइयो।

३. पूर्वधार निर्माण,सञ्चालन तथा व्यवस्थापन

३.१ मुख्य प्रशासनिक भवन र वडा कार्यालयहरू

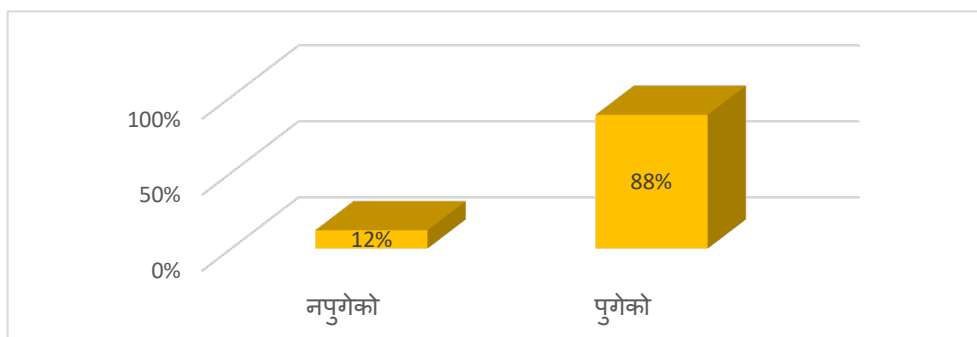
गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूको कार्यसञ्चालनको लागि स्थानीय तहको प्रशासनिक केन्द्रमा मुख्य प्रशासनिक भवन र वडास्तरमा वडा कार्यालयहरू रहन्छन्। यस अध्ययनको क्रममा ३१ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले आफ्नै स्वामित्वको कार्यालय भवन रहेको, ३० प्रतिशतले कार्यालय भवन नभएको र ३९ प्रतिशत ले निर्माणाधिन रहेको जनाएका छन् (चित्र १०)। त्यसैगरी, ८८ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले स्थानीय तहको केन्द्रसम्म मोटरबाटोको पहुँच रहेको जनाएका छन् भने १२ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले स्थानीय तहको केन्द्रसम्म हालसम्म मोटरबाटोको सुविधा उपलब्ध नभएको उल्लेख गरेका छन् (चित्र ११)।

चित्र १०: आफ्नै स्वामित्वमा मुख्य प्रशासनिक भवन भए/नभएको

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

चित्र ११: स्थानीय तहको केन्द्रसम्म मोटरबाटोको पहुँच

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

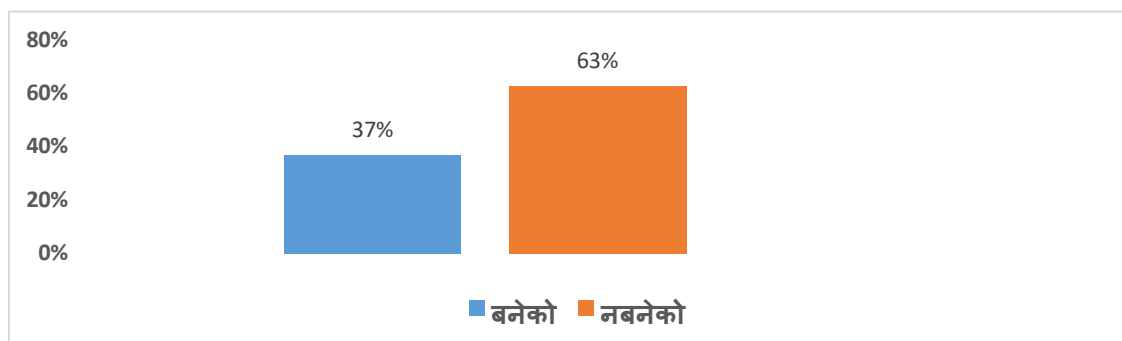
३.२ पूर्वाधार विकासमा संलग्न प्राविधिक जनशक्ति

स्थानीय तहहरूमा पूर्वाधार निर्माणको कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन उपलब्ध जनशक्तिको बारेमा अध्ययन गर्दा अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूमध्ये अधिकांश स्थानीय तहहरूमा सिभिल समूहका ईन्जिनियर, सव-ईन्जिनियर र असिष्टेन्ट सव-ईन्जिनियरहरू कार्यरत रहेको पाईयो। अध्ययनको क्रममा सोधिएका स्ट्रक्चरल ईन्जिनियर, जियो टेक्निकल ईन्जिनियर, ईलेक्ट्रिकल ईन्जिनियर कुनै पनि स्थानीय तहमा भएको पाईएन। आर्किटेक्ट ईन्जिनियर भने भक्तपुरको चाँगुनारायण नगरपालिकामा १ र भक्तपुर नगरपालिकामा ५ जना रहेको पाईयो।

३.३ सडक यातायातको पहुँच र यातायात गुरुयोजना

स्थानीय तहको केन्द्रसम्म र वडा कार्यालयहरूसम्म यातायातको पहुँच पुग्न सके सेवाग्राहीहरूको सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने समय बच्ने तथा सुविधाजनक रूपमा सेवा प्राप्त गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ। स्थानीयस्तरमा सडकको विस्तार, विकास र गुणस्तरीयता कायम गर्न यातायात गुरुयोजनाले सहयोग पुऱ्याउँछ। गाउँपालिका र नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र व्यवस्थित सडक सञ्जाल विकास गर्नको लागि योजनाबद्धरूपमा काम गर्दा गाउँ तथा सहरको सौन्दर्यता बृद्धि हुने, सडकको कारण हुने विपद्जन्य जोखिम न्यूनीकरण हुने, सुविधाजनक सडक सुविधा प्राप्त गर्ने अवसर जुट्दछ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले सडक यातायात गुरुयोजना निर्माण गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ३७ प्रतिशत स्थानीय तहले सडक यातायात गुरुयोजना निर्माण गरेको र ६३ प्रतिशतले नगरेको पाईएको छ (चित्र १२)।

चित्र १२: सडक यातायात गुरुयोजना निर्माणको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

३.४ आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र तालिम

स्थानीय तहबाट प्राप्त विवरणका आधारमा पूर्वाधार विकासको कार्यमा आवश्यक जनशक्तिहरूमा प्राविधिक कर्मचारीहरू ईन्जिनियर, सव-ईन्जिनियर, असिष्टेन्ट सव-ईन्जिनियर, स्ट्रक्चरल ईन्जिनियर, आर्किटेक्ट आदि

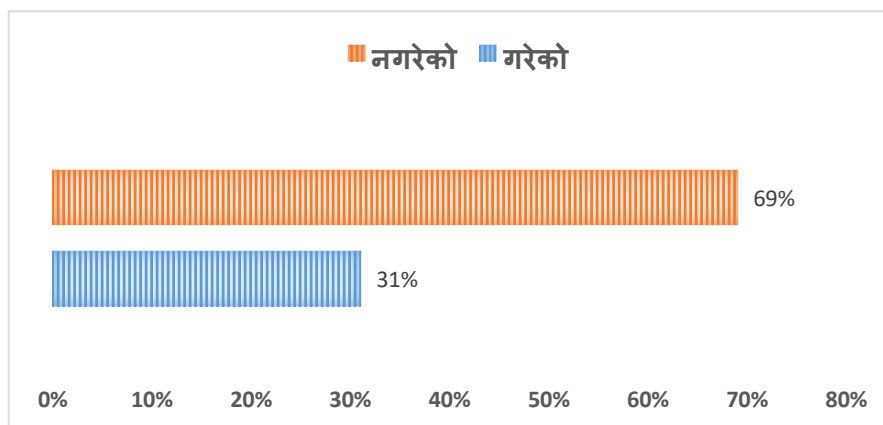
आवश्यक रहेको पाइयो। त्यस्तै Auto CAD, GPS, GIS, Structural Analysis, SMART Road, E-Bidding, Public Procurement जस्ता विषयहरूमा प्रविधि तथा तालिम आवश्यक रहेको पाईयो।

४. योजना व्यवस्थापन:

४.१ आवधिक विकास योजना

स्थानीय तहले राष्ट्रिय विकास योजनाको मार्गदर्शन र दिगो विकासका विश्वव्यापी लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण मार्फत् स्थानीय बस्तुस्थितिको मूल्याङ्कन गर्दै आवधिक योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय तहमध्ये ३१% स्थानीय तहहरूले आफ्नो स्थानीय तहमा आवधिक योजना तर्जुमा भएको उल्लेख गरेका छन् भने ६९% ले आवधिक योजना तर्जुमा गरेको पढिएको छैन (चित्र १३)।

चित्र १३: आवधिक विकास योजना निर्माणको अवस्था

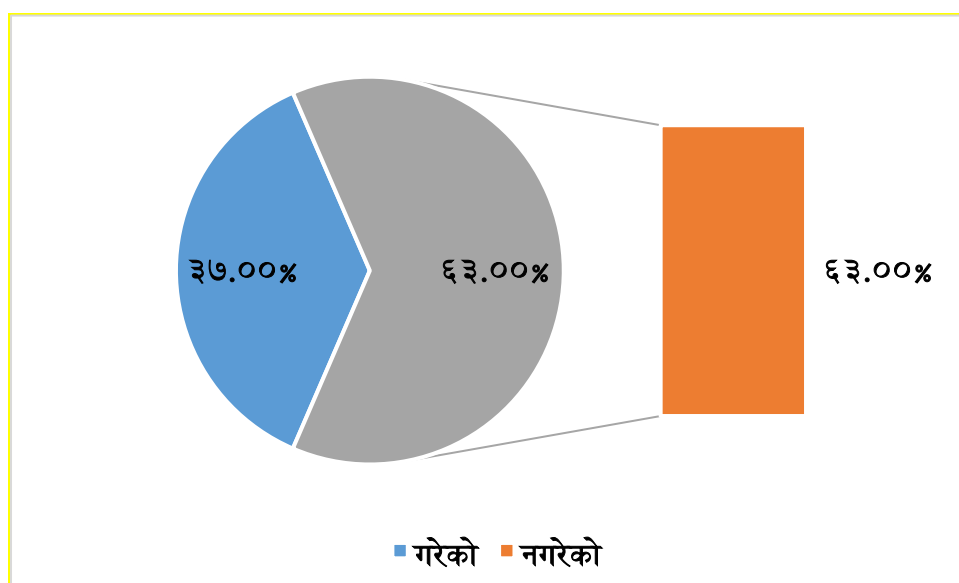

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

४.२ विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना निर्माण

स्थानीय तहहरूले आवधिक योजना निर्माण गर्दा कृषि, वन, उद्योग, बाणिज्य, पर्यटन, यातायात, बस्ती विकास, भू उपयोग प्राकृतिक स्रोतको उपयोग, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, गरिवी न्यूनीकरण, सुशासन लगायतका विभिन्न विषयहरूमा गुरुयोजना तयार गरी सो को कार्यान्वयन मार्फत् स्थानीय विकास र समृद्धिको लागि कार्य गर्दै सो मार्फत् राष्ट्रिय लक्ष्य एवम् दिगो विकासका विश्वव्यापी लक्ष्यहरू पूरा गर्न योगदान गर्नुपर्दछ। यस अध्ययनमा आवधिक योजना निर्माण गर्ने स्थानीय तहले यातायात गुरुयोजना, एकीकृत वस्ती विकास योजना र भू-उपयोग योजना समावेश गरेको वा नगरेको भन्ने विषयमा प्रश्न सोधिएको थियो। जसअन्तर्गत आवधिक योजना निर्माण गरेको उल्लेख गर्ने स्थानीय तहहरूमध्ये ३७ प्रतिशतले विभिन्न विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गरेको र ६३ प्रतिशतले नगरेको पाईयो।

चित्र १४: विषय क्षेत्रगत गुर्योजनाहरू निर्माणको अवस्था

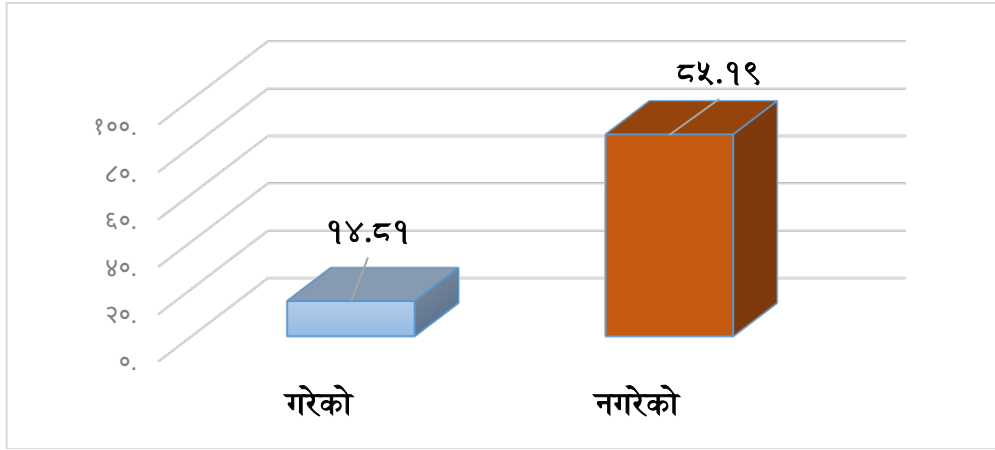

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

४.३ आयोजना बैंक

कुनै निश्चित मापदण्ड सहित आयोजनाको पहिचान तथा छनौट गर्ने र आवश्यक पूर्वतयारी सहित कार्यान्वयनमा लैजाने उद्देश्यले आयोजना बैंकको स्थापना गरिन्छ। यस अवधारणा अनुसार आयोजनाहरूको पहिचान, मूल्याङ्कन, छनौट र प्राथमिकिकरणको मापदण्ड बनाई सो बमोजिम तयार भएका कार्यान्वयन योग्य आयोजनाहरूलाई आयोजना बैंकमा राखी कार्यान्वयन गरिन्छ। विना तयारी हचुवामा आयोजनाहरू छनौट र कार्यान्वयन गर्दा अधिकांश आयोजनाहरू समस्याग्रस्त हुने गर्दछन्। यसबाट आयोजनाहरू तोकिएको समयमा सम्पन्न नहुने निर्धारित लागतमा सम्पन्न नहुने लगायतका समस्याहरू देखा पर्ने गर्दछन्। राष्ट्रियस्तरमा राष्ट्रिय आयोजना बैंकको सुरुवात हुन थालेको छ भने प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा समेत यो अवधारणा लागू हुँदा विकासका पूर्वाधार निर्माण कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने देखिन्छ। स्थानीय सरकारहरूले आयोजना बैंकको स्थापना गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा गरिएको प्रश्नमा १४.८१ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले आयोजना बैंक स्थापना गरेको र ८५.१९ प्रतिशतले नगरेको उल्लेख गरेका छन् (चित्र १५)।

चित्र १५: आयोजना बैंक स्थापनाको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

४.४ योजना कार्यान्वयन जनशक्ति र आवश्यकता

योजना कार्यान्वयनको लागि जनशक्ति र क्षमता विकासको लागि के गर्नु आवश्यक छ भनी बुझदा अधिकांश स्थानीय तहहरूले योजना छनौट विधि, योजनाहरूको प्राथमिकीकरण, विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना निर्माण, कर्मचारी र जनप्रतिनिधिहरूलाई योजना व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षमता विकास तालिम जरुरी रहेको उल्लेख गरेका छन्। त्यस्तै कतिपय स्थानीय तहहरूबाट प्राप्त जवाफमा आवधिक योजना निर्माण, दिगो विकासका लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण गरी स्थानीय योजनामा समावेश गर्न क्षमता विकास र सहजीकरण आवश्यक रहेको कुरा उल्लेख भएको छ।

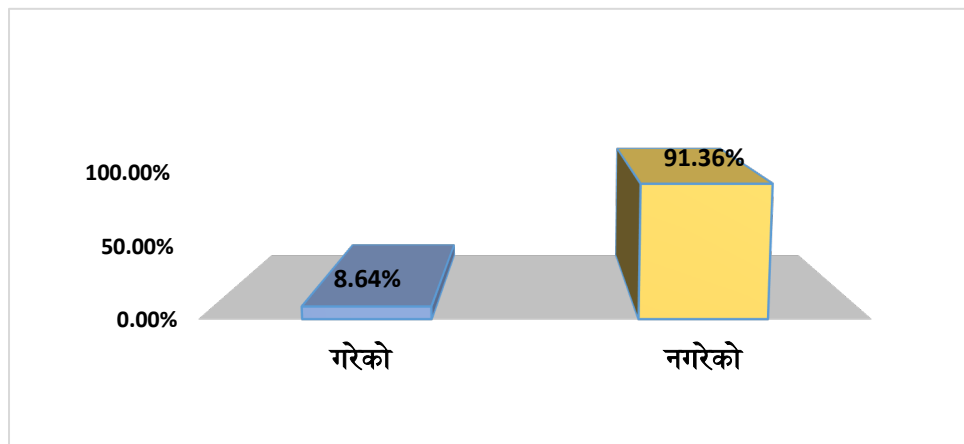
५. वस्ती विकास

५.१ एकीकृत वस्ती विकास योजना र कार्यान्वयन

वसोवासका लागि उपयुक्त स्थान पहिचान गरी आवश्यक पूर्वाधार स्थापना गरी भौगोलिकरूपमा विकट स्थानमा रहेका वा विपद्को उच्च जोखिममा रहेका घर परिवारको निमित्त आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्नको लागि आवास तथा घडेरीको व्यवस्था गर्न र जग्गा प्राप्ति, जग्गा विकास, पूर्वाधार विकास, न्यूनतम लाभग्राही संख्या निर्धारण तथा व्यवस्थापन गर्ने काम वस्ती विकास हो। वस्ती विकासका मापदण्डहरूमा सडक खानेपानी ढल निकास खुला क्षेत्र घडेरी फोहरमैला व्यवस्थापन विद्यालय स्वास्थ्य सेवा भवन मापदण्ड विद्युत सञ्चार जस्ता विषयहरू समावेश हुने गर्दछन्। नेपाल सरकारबाट जोखिमयुक्त वस्ती स्थानान्तरण तथा एकीकृत वस्ती विकाससम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ समेत स्वीकृत भै कार्यान्वयनमा आएको छ। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ८.६४% ले एकीकृत वस्ती विकास गुरुयोजना निर्माण गरेको र ९१.३६% ले

नगरेको भनी उल्लेख गरेका छन् भने गुरुयोजना निर्माण गरेका स्थानीय तहहरूले एकीकृत वस्ती विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको उल्लेख गरेका छन् (चित्र १६)।

चित्र १६: एकीकृत वस्ती विकास गुरुयोजना निर्माणको अवस्था

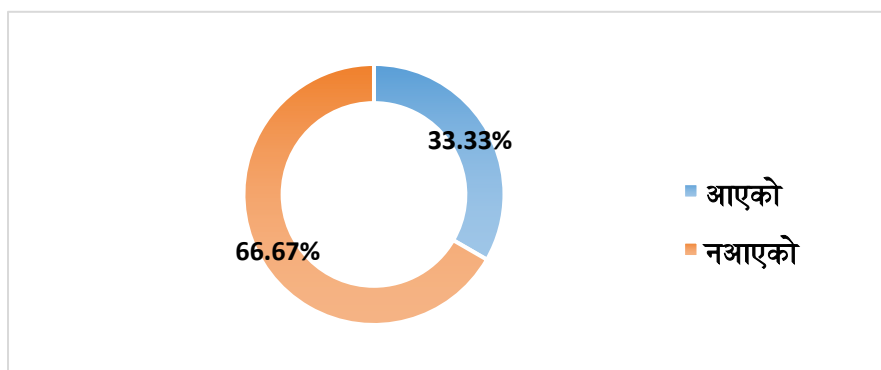

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

५.२ सम्पदा क्षेत्र सुधार र संरक्षण

स्थानीय तहको क्षेत्रभित्र धार्मिक, सांस्कृतिक, पुरातात्विक महत्वका एवम् अन्य प्राकृतिक सम्पदाहरू समेत रहेका हुन्छन्। यस्ता सम्पदाहरूको संरक्षण, मर्मत, संभार, सुधार मार्फत् दिगोपना सुनिश्चित गर्नु स्थानीय सरकारको दायित्व हो। सम्पदा संरक्षणका लागि नेपालको संविधान, प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ नियमावली, २०५४ एवम् राष्ट्रसङ्घीय महासन्धि, १९७२ जस्ता कानूनी प्रावधानहरू प्रचलनमा छन्। स्थानीय सरकारहरूले सम्पदा क्षेत्र सुधार र संरक्षणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याए नल्याएको विषयमा अध्ययन गर्दा ३३.३३ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले सम्पदा क्षेत्र सुधार तथा संरक्षणका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको र ६६.६७ प्रतिशतले कार्यान्वयनमा नल्याएको कुरा उल्लेख गरेको पाईयो (चित्र १७)।

चित्र १७: सम्पदा क्षेत्र सुधार र संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

६. वातावरण व्यवस्थापन

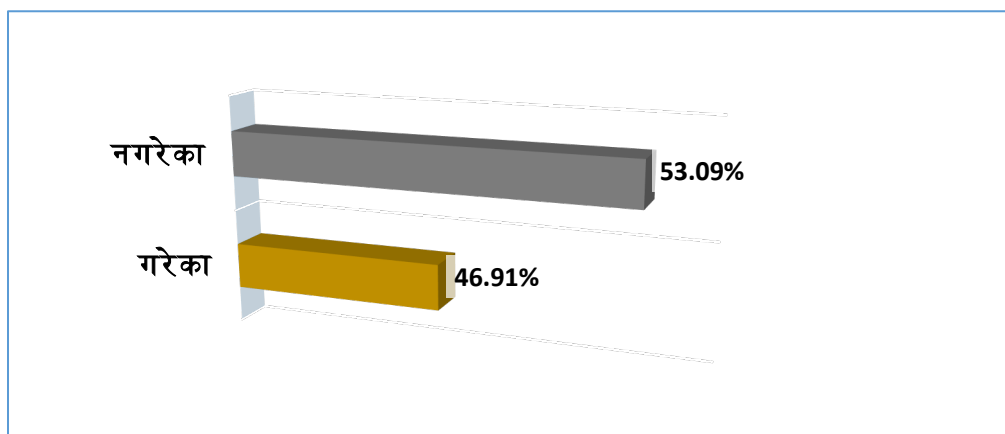
६.१ पूर्वाधार निर्माणमा IEE/EIA

कुनै पूर्वाधार निर्माणको प्रस्तावको कार्यान्वयन गर्दा सो प्रस्तावले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने वा नपार्ने सम्बन्धमा यकिन गर्नुको साथै त्यस्तो प्रभावलाई कुनै उपायद्वारा निराकरण वा न्यूनीकरण गर्नका लागि अवलम्बन गरिने उपायको सम्बन्धमा विश्लेषणात्मक रूपमा गरिने अध्ययन तथा मूल्याङ्कन प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण हो। त्यसैगरी कुनै प्रस्तावित कार्य गर्दा सो कार्यले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने वा नपार्ने सम्बन्धमा यकिन गर्नुको साथै त्यस्तो प्रभावलाई कुनै उपायद्वारा निराकरण वा न्यूनीकरण गर्नका लागि अवलम्बन गरिने उपायको सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा गरिने अध्ययन तथा मूल्याङ्कनलाई वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भनिन्छ। वातावरण व्यवस्थापन को सन्दर्भमा हेर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ ले कतिपय पूर्वाधार निर्माण गर्दा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण(IEE) र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन(EIA) गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले वातावरण संरक्षण र वातावरणमैत्री विकास अवलम्बन गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ ले स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयसँग सम्बन्धित प्रस्तावको हकमा संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन वा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण भए सम्बन्धित स्थानीय कानूनले तोकेको निकायसमक्ष र वातावरणीय प्रभाव प्रतिवेदन भए प्रदेश कानूनले तोकेको प्रदेश सरकारको निकायसमक्ष पेश गरी स्वीकृत भएपश्चात् मात्र पूर्वाधार निर्माणको कार्य गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ।

यस अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहको अध्ययन गर्दा पूर्वाधार निर्माणको क्रममा IEE/EIA प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने स्थानीय तहहरूको संख्या ४६.९१% रहेको छ भने सो प्रक्रिया अवलम्बन नगर्ने स्थानीय तहहरूको संख्या ५३.०९% रहेको छ (चित्र १८)। प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार IEE/EIA प्रक्रिया अवलम्बन गरेका योजनाहरूको संख्या समेत अत्यन्तै न्यून रहेको देखिन्छ।

चित्र १८: पूर्वाधार निर्माणमा IEE/EIA कार्यान्वयनको अवस्था

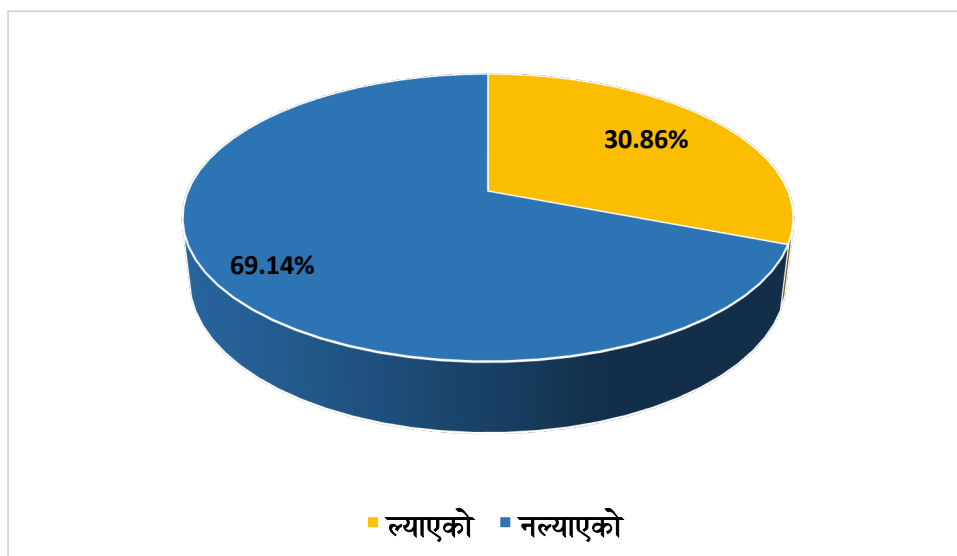

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

६.२ वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था:

स्थानीय योजना प्रक्रियामा वातावरण, जलवायु परिवर्तन अनुकूल, विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने, वातावरणमैत्री दिगो विकास गर्न आधारभूत स्तरदेखि नै सबैलाई जिम्मेवार बनाउने, देशभर वातावरण संरक्षण, फोहरमैला व्यवस्थापन, जलवायु अनुकूलन तथा विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा सुधार ल्याई सुन्दर र वातावरणमैत्री समाजको सृजना गर्ने आकांक्षा वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप २०७० ले लिएको छ। यसका लागि स्थानीय तहले आफ्ना आवधिक तथा वार्षिक योजना र कार्यक्रमहरू वातावरणमैत्री बनाउन जरुरी हुन्छ। विकासबाट लाभ पाउने र विनाशबाट दुःख झेलनुपर्ने घरपरिवारलाई वातावरण संरक्षण र विपद् व्यवस्थापनका काममा व्यापकरूपमा सहभागी गराउँदै संरक्षणका अभियानहरूलाई अघि बढाउनु अपरिहार्य रहेको छ। यस अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ३०.८६ प्रतिशत स्थानीय तहले वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याएको उल्लेख गरेका छन् भने ६९.१४ प्रतिशत स्थानीय तहले प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याएका छैनन् (चित्र १९)।

चित्र १९: वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

६.३ ताल, पोखरी,सिमसार क्षेत्रको संरक्षण कार्यक्रम

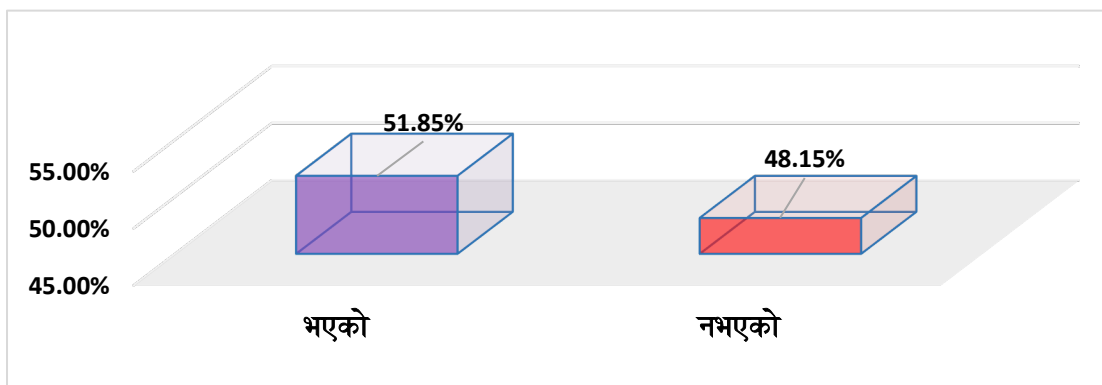
प्राकृतिक वा कृत्रिम रूपले उत्पत्ति भई स्थायी वा अस्थायी रूपमा पानीले ढाकेको, पानी बग्ने वा झरनाका रूपमा खसेर बनेको दलदल, धाप, जरुवा क्षेत्र वा नुनिलो तथा क्षारयुक्त पानी रहेको ठाउँ सिमसार हो। ताल, तलैया, पोखरी, नदी, खोला, झरना, धानखेत आदि सिमसार क्षेत्रअन्तर्गत पर्छन्। सिमसारलाई जैविक विविधता संरक्षण एवम् सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र पर्यावरणीय दृष्टिले अति नै मूल्यवान् प्राकृतिक प्रणालीको अंश मानिन्छ। सिमसारले विश्वभरका करिब ४० प्रतिशत जीवजन्तु तथा वनस्पतिका प्रजातिलाई बासस्थान दिँदै आएका छन्। नेपालको संविधान, जलचर संरक्षण ऐन, २०१७, जलस्रोत संरक्षण ऐन,

२०४९, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६, राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९ एवम् आवधिक योजनाहरू तथा राष्ट्रिय रामसार रणनीति तथा कार्ययोजना (सन् २०१८-२४) मार्फत् नेपालले सिमसारको संरक्षण, संवर्द्धन र व्यवस्थापनमा प्रतिबद्धता जनाएको छ। नेपालले सन् १९८७ मा रामसार महासन्धिमा प्रवेश गरेदेखि हालसम्म १० वटा महत्त्वपूर्ण सिमसार क्षेत्रलाई रामसार सूचीमा सूचीकृत गरी विशेष प्राथमिकताका साथ व्यवस्थापन गर्दै आइरहेको छ।

नेपालको संविधानले सिमसारको संरक्षण, संवर्द्धन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा तीनै तहका सरकारलाई अधिकार र जिम्मेवारी बाँडफाँटसमेत गरेको छ। प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्दै प्राप्त लाभको समन्यायिक बाँडफाँट गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग संवैधानिक आयोगका रूपमा रहेको छ। स्थानीय तहअन्तर्गत पर्ने जलाधार, पानीका मुहान, सिमसारहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले प्रत्येक स्थानीय सरकारलाई अधिकार र जिम्मेवारी सुम्पेको छ।

स्थानीय तहको क्षेत्रभित्र रहेका ताल तलैया सिमसार क्षेत्रहरू पानीको आपूर्ति, जैविक विविधताको संरक्षण, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक एवम् पर्यावरणीय सन्तुलनको हिसावले अतिनै महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। यि क्षेत्रहरूको संरक्षणमा स्थानीय सरकारको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ। यस अध्ययनमा ५१.८५ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले आफ्ना योजना तथा कार्यक्रममा ताल, पोखरी, सीमसार क्षेत्र आदि संरक्षणको लागि कार्यक्रम भएको उल्लेख गरेका छन् भने अन्यले यस्तो कार्यक्रम सञ्चालनमा नरहेको उल्लेख गरेका छन् (चित्र २०)।

चित्र २०: ताल, पोखरी, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्था

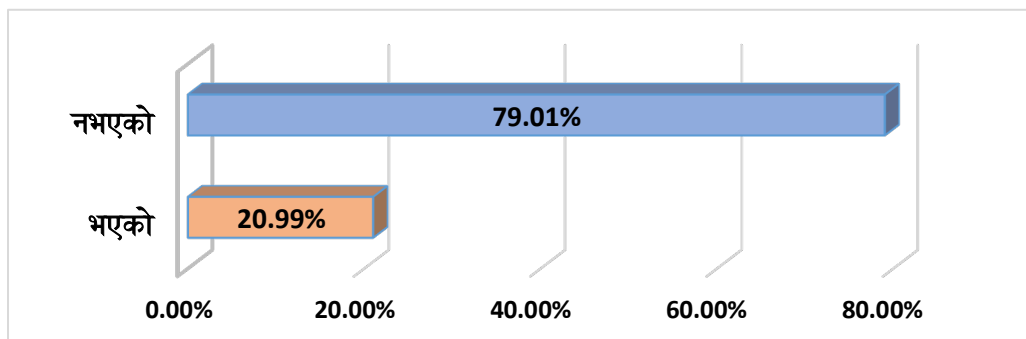
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

६.४ छुट्टै वातावरण व्यवस्थापन महाशाखा/शाखा

वातावरण व्यवस्थापनको लागि गाउँपालिका र नगरपालिकामा छुट्टै वातावरण व्यवस्थापन महाशाखा/शाखाको स्थापना गरेको वा नगरेको। प्रश्नमा २०.९९ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले वातावरण व्यवस्थापनको लागि छुट्टै शाखा स्थापना गरेको र ७९.०१ प्रतिशतले भन्ने उत्तर प्राप्त भएको छ।

। कतिपय स्थानीय तहहरूमा विपद्, फोहरमैला र वातावरण व्यवस्थापन हेर्ने गरी संयुक्त शाखा रहेको समेत पाइएको छ (चित्र २१)।।

चित्र २१: छुट्टै वातावरण व्यवस्थापन महाशाखा/शाखा भए/नभएको

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

६.५ वातावरण व्यवस्थापनको लागि जनशक्ति, प्रविधि र तालिम

वातावरण संरक्षणको लागि आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र तालिमको सम्बन्धमा स्थानीय सरकारको आवश्यकता बारेको प्रश्नमा स्थानीय तहहरूबाट वातावरण ईन्जिनियर, वातावरण सहायक जस्ता जनशक्ति आवश्यक रहेको तथा वातावरण संरक्षणको सम्बन्धमा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूलाई अभिमुखिकरण जरूरी रहेको कुरा उल्लेख भई आएको पाईयो। जलवायु परिवर्तन र वातावरण व्यवस्थापन जानकारीमूलक क्षमता अभिवृद्धि, वातावरणमैत्री स्थानीय शासनसम्बन्धी अभिमुखिकरण, वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि, दिगो विकास र वातावरण सन्तुलन, वातावरण कानूनको ज्ञान, IEE/EIA जस्ता विषयहरूमा ज्ञान बृद्धि आवश्यक रहेको स्थानीय तहले औल्याएका छन्।

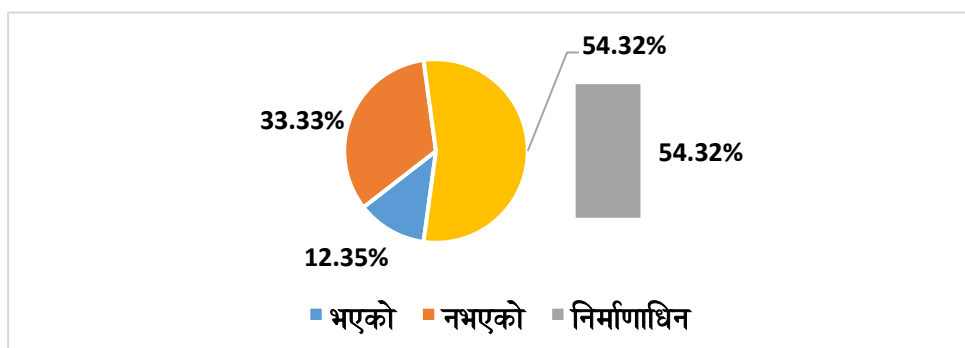
७. जनस्वास्थ्य तथा अस्पताल व्यवस्थापन

नेपालको संविधानको अनुसूची ८ बमोजिम स्थानीय तहलाई स्थानीयस्तरको आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाईको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार सुम्पिएको छ। त्यस्तै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई तथा पोषण सम्बन्धी नीति, कानून ,मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन, स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधार विकास तथा व्यवस्थापन, अस्पताल तथा अन्य स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना तथा व्यवस्थापन, रक्त सञ्चार सेवा , औषधी पसल सञ्चालन अनुमति, स्वास्थ्यजन्य फोहोरको व्यवस्थापन लगायतका महत्वपूर्ण स्वास्थ्य सम्बन्धी जिम्मेवारी सुम्पेको छ। यस अध्ययनमा स्थानीय तहहरूमा आधारभूत परीक्षण हुने गरी अस्पताल प्रयोगशाला जनशक्ति र प्रविधि रहेको वा नरहेको बारे अध्ययन गरिएको छ। ।

७.१ अस्पताल र आधारभूत सेवा

स्थानीय तहमा स्वास्थ्य सेवाका लागि ५ देखि १५ शैया सम्मको स्थानीय अस्पताल रहेको वा नरहेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा १२.३५% स्थानीय तहहरूमा त्यस्तो अस्पताल रहेको , ३३.३३% मा नरहेको र ५४.३२% मा निर्माणाधिन रहेको पाईयो (चित्र २२)।

चित्र २२: स्थानीय तहमा पाँच देखि १५ शैयाको अस्पताल भए/नभएको

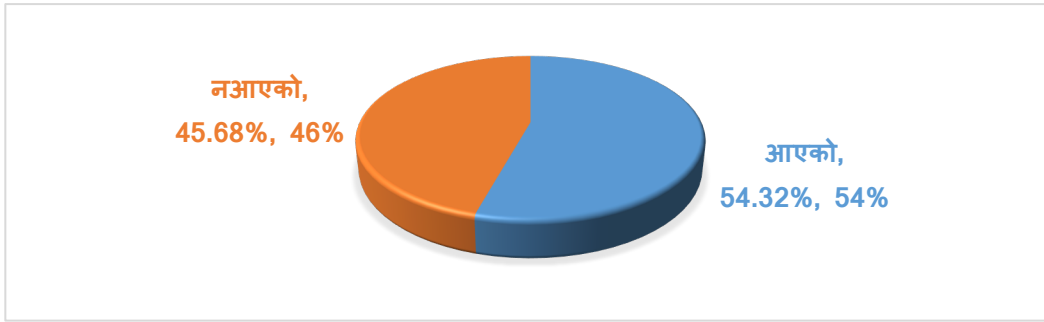
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

स्थानीय तहको स्वामित्वमा रहेको अस्पतालमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको लागि एक्स रे, अल्ट्रासाउन्ड फिजियोथेरापी, आँखा जाँच सेवा सञ्चालनमा रहेको नरहेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ३० वटा स्थानीय तहले एक्सरे सेवा, २७ वटा स्थानीय तहले अल्ट्रासाउन्ड सेवा, ५ वटाले फिजियोथेरापी सेवा, ११ वटा ले आँखा सेवा उपलब्ध रहेको उल्लेख गरेका छन् भने प्रयोगशालाहरूमा आधारभूत परीक्षणको लागि ल्याब टेस्ट हुने स्थानीय तहहरूको संख्या औसतमा ३७ रहेको पाईएको छ।

७.२ स्वास्थ्य परीक्षण प्रयोगशाला

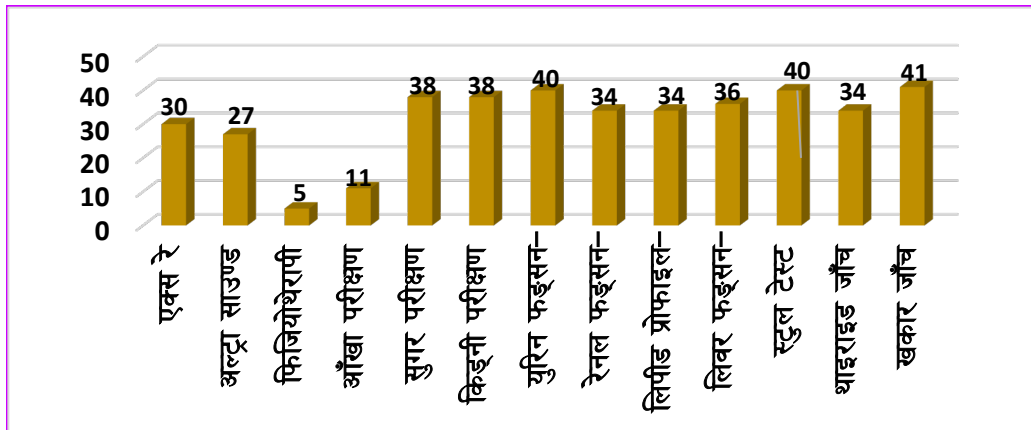
स्थानीय तहको अस्पतालमा आधारभूत परीक्षण (सुगर, किडनी, युरिन फड्सन टेस्ट, लिवर फड्सन टेस्ट, लिपिड प्रोफाइल, स्ट्रूल टेस्ट, खकार जाँच र थाइराइड जाँच) हुने गरेको वा नगरेको विषयमा अध्ययन गर्दा ४५.६८.% स्थानीय तहहरूले अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकीमा रहेको ल्याबबाट आधारभूत परीक्षण हुने गरेको उल्लेख गरेका छन्। त्यस्तै ५४.३२% ले ल्याब नभएको जवाफ दिएका छन्।

चित्र २३: स्थानीय तहको अस्पतालमा प्रयोगशाला सञ्चालनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

चित्र २४: स्थानीय तहमा स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

७.३ स्वास्थ्य सेवाका लागि उपलब्ध जनशक्तिको अवस्था

स्वास्थ्य सेवाको लागि उपलब्ध जनशक्तिको अवस्था हेर्दा प्राय सबैजसो स्थानीय तहमा डाक्टरको संख्या अत्यन्तै न्यून रहेको देखिन्छ भने विशेषज्ञ डाक्टरको संख्या अति न्यून तथा शुन्य प्राय: देखिन्छ। सि. अहेव /अहेव, नर्स, हेल्थ असिस्टेन्ट जस्ता जनशक्तिहरूको संख्या समेत न्यून देखिन्छ।

७.४ आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र उपकरणको अवस्था

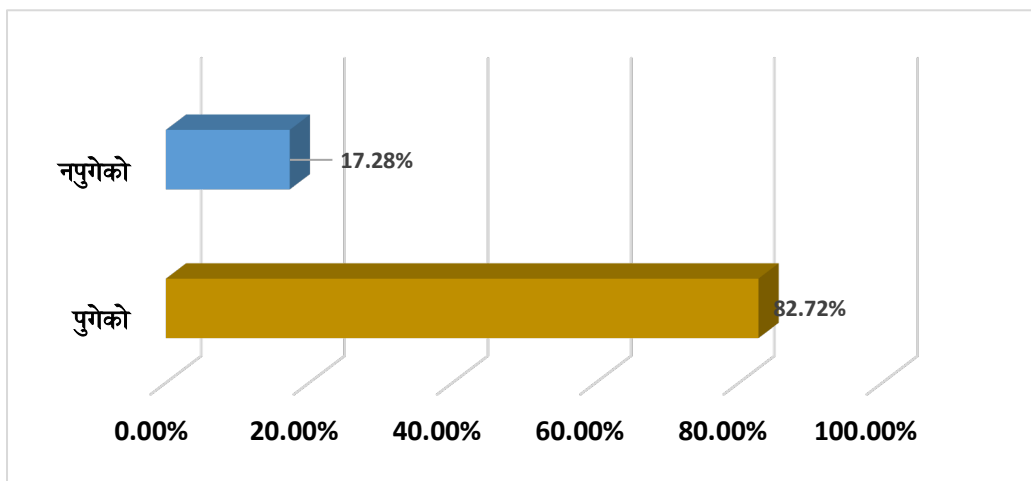
स्थानीय तहहरूमा जनस्वास्थ्य तथा अस्पताल व्यवस्थापनका लागि आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र उपकरणको अवस्था सम्बन्धमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले उल्लेख गरेका विषयहरूमा SBA, HMIS, DHIS, MLP, CBIMNCI, COFP, ELMIS तालिम, एक्स-रे मेशिन र तालिम, डिजिटल एक्स रे, थाईराईड जाँच्ने मेशिन, आँखा जाँच उपकरण , अल्ट्रासाउण्ड, सङ्क्रमण रोकथाम सम्बन्धी, योग तथा फिजियोथेरापी, पूर्वकर्म तथा पञ्चकर्म, MISP, काउन्सिलिङ्ग, मानसिक स्वास्थ्य तथा तनाव व्यवस्थापन, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य एवम् परिवार नियोजन, ल्याव समेतका तालिमहरू, रेडियोग्राफी, स्वास्थ्यसम्बन्धी उपकरण, अक्सिजनको व्यवस्था, ल्यावका लागि आवश्यक सामग्री, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र भवन, औषधी तथा उपकरण, अर्थोमोलोजिस्ट र फिजियोथेरापिष्ट, आँखारोग विशेषज्ञ, ल्याब असिस्टेन्ट ,कम्प्यूटर अपरेटर ,एक्सरे टेक्निसियन, सबै रोगका विशेषज्ञ डाक्टर र रिक्त दरबन्दी पदपूर्ति हुनु आवश्यक देखिन्छ।

८. सूचना प्रविधि

८.१ ईन्टरनेटको पहुँच/क्षमता

गाउँपालिका र नगरपालिकाबाट हुने सेवा प्रवाहलाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाई विद्युतीय सुशासनलाई प्रबर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रविधिको उपयोगबाट कानूनको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त र चुस्त प्रशासन, विकेन्द्रीकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक सेवाप्रवाह र स्रोतको कुशल व्यवस्थापन जस्ता असल शासनका आधारभूत मान्यतालाई आत्मसात गरी नागरिकले प्राप्त गर्नुपर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो ढङ्गबाट प्रदान गर्न सकिन्छ। सुसाशन (सञ्चालन तथा व्यवस्थापन) ऐन, २०६४ नियमावली, २०६५ ले सुशासन कायम गर्न र सेवा प्रवाहमा चुस्तता ल्याउन सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गर्न निर्देशित गरेका छन् भने सूचना प्रविधि नीति, २०६७ समेत कार्यान्वयनमा रहेको छ। यस अध्ययनमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको लागि स्थानीय तहहरूमा ईन्टरनेटको पहुँचको अवस्थाबारे जानकारी लिइएको थियो। अध्ययनबाट ८२.७२ प्रतिशत स्थानीय तहको केन्द्र र सबै वडा कार्यालयहरूमा ईन्टरनेटको पहुँच पुगेको र १७.२८ प्रतिशतमा नपुगेको साथै २०.६९ प्रतिशत स्थानीय तहहरूका सबै वडा कार्यालयहरूमा फ्रि वाईफाई सुविधा समेत रहेको पाईयो।

चित्र २५: स्थानीय तहमा ईन्टरनेटको पहुँचको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

८.२ सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग

यस अध्ययनको क्रममा सेवा प्रवाहमा स्थानीय तहहरूले के कस्ता प्रविधिहरू/सफ्टवेयरहरू प्रयोगमा ल्याएका छन् भनी बुझिएको थियो। अध्ययनमा समावेश सबै स्थानीय तहहरूले लेखा प्रणालीको लागि SuTRA प्रणाली प्रयोगमा ल्याएको पाइयो भने जिन्सी व्यवस्थापनको लागि PAMS, कर सङ्कलनको लागि IPT and Revenue Management System , CGAS, Group SM S, E-procurement, Digital attendance system , Digital Notice Board, Vital Event Registration, Store management system, HiMIS, Payroll management system, Sifaris Mnagement System, योजना व्यवस्थापन प्रणाली जस्ता सफ्टवेयरहरू प्रयोगमा ल्याईएको पाइएको छ।

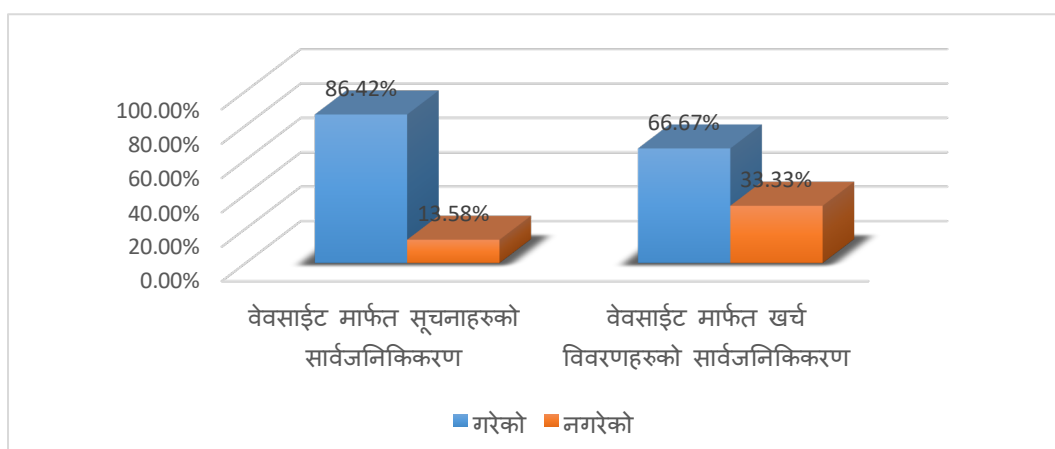
८.३ सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित जनशक्तिको अवस्था

यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा सूचना प्रविधिको प्रयोग र व्यवस्थापनको लागि उपलब्ध जनशक्तिको बारेमा जानकारी लिइएको थियो। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूमध्ये ७५ वटा स्थानीय तहमा सूचना प्रविधि अधिकृत, ६८ वटामा कम्प्यूटर अपरेटर र १८ वटामा अन्य सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित जनशक्ति उपलब्ध रहेको पाइयो। यसबाट एकै स्थानीय तहमा पनि कम्प्यूटर अधिकृत/ सूचना प्रविधि अधिकृत, कम्प्यूटर अपरेटर र अन्य गरी दुई वा तीन पदमा कर्मचारीहरू उपलब्ध भएको देखिन्छ।

८.४ सूचनाको हकको कार्यान्वयन र सार्वजनिक खर्चमा पारदर्शिता

नेपालको संविधान, सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४, नियमावली, २०६५ लगायतका कानूनहरूले आम नागरिकलाई सूचनाको हक प्रत्याभूत गर्न विभिन्न व्यवस्था गरेका छन्। आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारका कुनै पनि विषयको सूचना पाउने अधिकार आम नागरिकमा रहेको छ। त्यस्तै सार्वजनिक निकायबाट भएका कामकारवाही र सार्वजनिक कोषबाट भएको खर्चको विवरण नागरिकबाट माग नभए पनि हरेक ३/३ महिनामा स्वतःस्फूर्त रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। यस अध्ययनको क्रममा सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ ले सार्वजनिक गर्नु भनेका सूचनाहरू वेबसाईट मार्फत् सार्वजनिक गर्ने गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा बुझिएको थियो। जसअनुसार ८६.४२% स्थानीय तहहरूले सार्वजनिक गर्ने गरेको र १३.५८% ले सार्वजनिक गर्ने नगरेको जनाएका छन्। त्यस्तै खर्च विवरण वेबसाईट मार्फत् सार्वजनिक गर्ने गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा ६६.६७% ले गर्ने गरेको र ३३.३३% ले नगरेको उल्लेख गरेका छन्।

चित्र २६: वेबसाईट मार्फत् गरिने सार्वजनिकीकरणको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

८.५ SuTRA प्रणालीको प्रयोग गर्न सक्ने कर्मचारीको संख्या

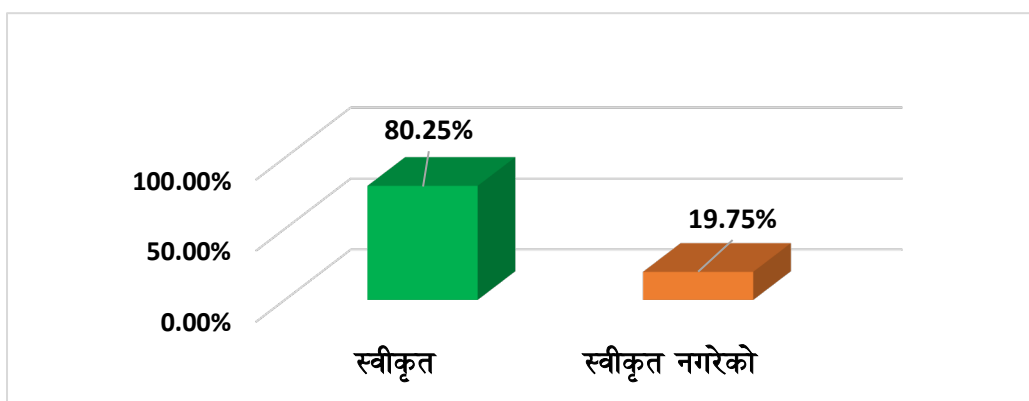
स्थानीय तहमा योजना तथा बजेट निर्माण र लेखाङ्कन प्रणालीलाई व्यवस्थापन गर्न स्थानीय स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (Sub-National Treasury Regulatory Application-SuTRA) प्रणालीलाई सर्वे स्थानीय तहमा अनिवार्य लागू भएको छ। अध्ययन गरिएका स्थानीय तहमा न्यूनतम १ जना देखि अधिकतम ६ जनासम्म कर्मचारीहरू SuTRA सञ्चालन गर्नसक्ने प्राविधिक क्षमता भएका छन्।

९. स्थानीय न्यूनतम दररेट

कुनै जिल्लामा जिल्लाभर लागू हुने गरी वा जिल्ला भित्रको कुनै भागमा मात्र लागू हुने गरी निर्माण सामग्री र ढुवानीको दररेट निर्धारण गर्ने गरी सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीको

अध्यक्षतामा जिल्ला दररेट निर्धारण समितिको व्यवस्था गरेको छ। उक्त समितिले हरेक आर्थिक वर्षको लागि साविकको आर्थिक वर्षको जिल्ला दररेटमा १० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी जिल्ला भित्रको लागि दररेट निर्धारण गर्ने र निर्माण कार्य र ढुवानीको लागि लागत ईस्टिमेट गर्दा उक्त दरलाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहहरूले समेत आफ्नो भौगोलिक विशिष्टता, ढुवानीका साधनहरूको सहजता लगायतका विषयहरूलाई ख्याल गर्दै कानून विपरित नहुने गरी स्थानीयस्तरको लागि दररेट निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रका निर्माण कार्य तथा अन्य सेवाको प्रयोजनको लागि निर्माण सामग्री, ज्याला, भाडा तथा महसुलको स्थानीय न्यूनतम दररेट तोक्नुपर्ने कुरा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १३ ले व्यवस्था गरेको छ। स्थानीय तहले दररेट निर्धारण गरे नगरेको विषयमा अध्ययन गर्दा ८०.२५ प्रतिशत स्थानीय तहले स्थानीय दररेट निर्धारण गरी स्वीकृत गरेको र १९.७५ प्रतिशतले नगरेको पाईयो (चित्र २८)।

चित्र २७: स्थानीय दररेट निर्धारणको अवस्था

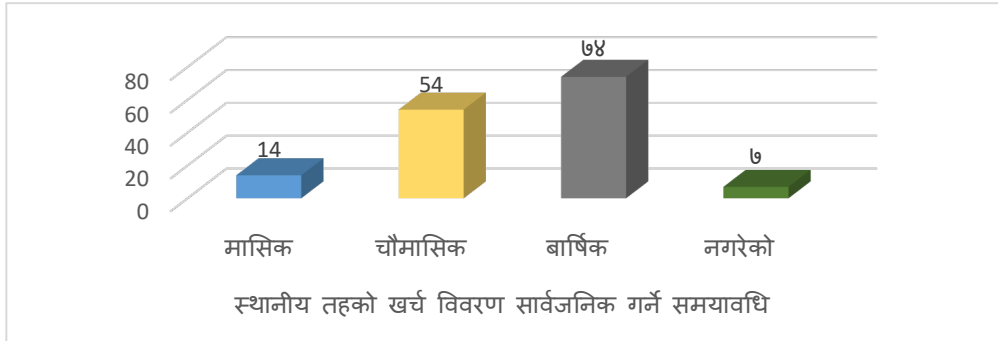
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१०. सुशासन तथा सेवा प्रवाह

१०.१ स्थानीय तहको खर्च विवरण सार्वजनिकीकरणको अवस्था

सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक कोषबाट गरेको खर्चको विवरण नियमित रूपमा सार्वजनिक गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक कोषबाट भएको खर्चको सदुपयोग भएको छ, छैन, सही काममा खर्च भएको छ, छैन थाहा पाउनु नागरिकको अधिकार हो। सार्वजनिक खर्चको सार्वजनिकीकरणले पारदर्शीता बढाउनुको साथै नागरिक र सरकारबीच विश्वास बढाउन सहयोग गर्दछ। सुशासन कायम गर्न र सार्वजनिक कोषबाट भएको रकम दुरुपयोग भएको छैन भनी नागरिकलाई आश्वस्त गर्न खर्च सार्वजनिकीकरण महत्वपूर्ण विषय हो। स्थानीय तहहरूले खर्च सार्वजनिकीकरण गर्ने गरेको नगरेको गरेको भए कुन कुन समयवधिमा गर्ने गरेको भन्ने विषय यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये १४ वटा स्थानीय तहले मासिकरूपमा, ५४ वटाले चौमासिकरूपमा, ७४ वटाले बार्षिकरूपमा तथा ७ वटाले सार्वजनिक नै गर्ने नगरेको जनाएका छन् (चित्र २९)।

चित्र २८: स्थानीय तहको खर्च विवरण सार्वजनिककरणको अवस्था

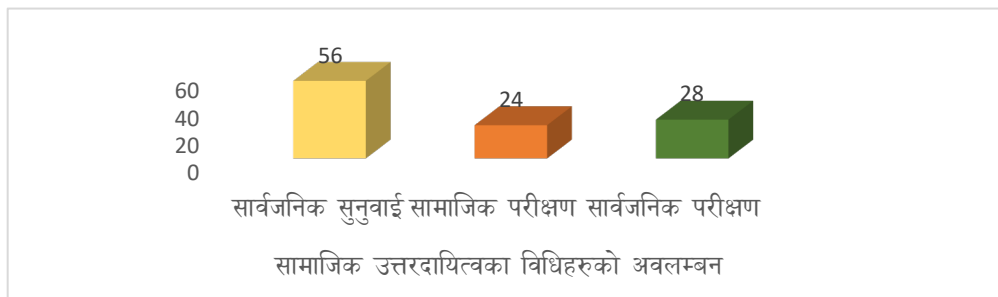
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

यस अध्ययनमा संलग्न गाउँपालिका र नगरपालिकामध्ये मासिक रूपमा र चौमासिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने स्थानीय तहले बार्षिकरूपमा समेत सार्वजनिकीकरण गर्ने देखिएकोले संख्यामा फरकपन देखिएको छ।

१०.२ सामाजिक उत्तरदायित्वका विधिहरूको प्रयोगको अवस्था

सार्वजनिक ओहदा धारण गरेका पदाधिकारी (राजनीतिक वा प्रशासनिक) तथा सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक सरोकार वा चासोको विषयमा आफूले गरेको कार्य, कार्यसम्पादनको स्तर, सोको गुणस्तर एवं सार्वजनिक स्रोतको उपयोगबारे सरोकारवाला वर्गलाई उत्तर दिनुपर्ने जिम्मेवारी सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत पर्दछन्। यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहमा सामाजिक उत्तरदायित्वका सम्बन्धमा सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण र सार्वजनिक परीक्षण जस्ता विधिको को प्रयोग हुने गरेको छ छैन भन्ने अध्ययन गरिएको थियो। स्थानीय तहबाट प्राप्त जवाफअनुसार सार्वजनिक सुनुवाईको विधि प्रयोग गर्ने स्थानीय तहमध्ये ५६ वटा तहमा सार्वजनिक सुनुवाई भएको २४ वटा तहले सामाजिक परीक्षण गराएको र २८ वटा तहमा योजनाहरू फरफारक गर्ने क्रममा सार्वजनिक परीक्षण हुने गरेको उल्लेख भएको छ। यस अध्ययनमा कतिपय स्थानीय तहले एकभन्दा बढी विधि अवलम्बन गरेको देखिन्छ भने सामाजिक उत्तरदायित्वका विधिहरूको प्रयोगको अवस्था त्यति उत्साहजनक रहेको देखिँदैन।

चित्र २९ सामाजिक उत्तरदायित्वका विधिहरूको प्रयोगको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१०.३ गुनासो सुनुवाई र उजुरी व्यवस्थापन

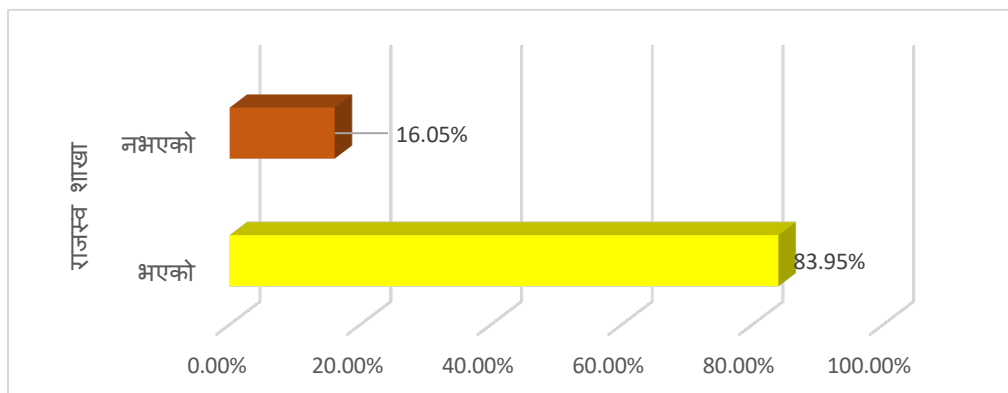
सार्वजनिक निकायको कार्यसम्पादनको सम्बन्धमा वा व्यक्तिगत तथा सार्वजनिक सरोकारको अन्य विषयमा मर्का परेमा नागरिकहरूले अधिकार प्राप्त निकाय र पदाधिकारीसमक्ष उजुरी वा गुनासो गर्ने गर्दछन्। गुनासो वा उजुरीको उचित सम्बोधन गर्ने दायित्व अधिकारवाला व्यक्ति वा निकायको हुन्छ। स्थानीय सरकारले आम नागरिक र सेवाग्राहीको गुनासो सम्बोधन गर्न के कस्ता विधिहरू अवलम्बन गरेका रहेछन् भन्ने विषयमा अध्ययन गर्दा गुनासो पेटिका, अनलाईन गुनासो पोर्टल, मौखिक उजुरी तथा लिखित उजुरी दर्ता, सामाजिक सञ्जालमा प्राप्त प्रतिक्रिया जस्ता विधिहरूबाट गुनासो वा उजुरी लिने गरेको पाईयो। त्यस्तै गुनासो फछ्यौटको लागि गुनासो सुन्ने अधिकारी, सूचना अधिकारी, न्यायिक समिति, प्रमुख/उपप्रमुख वा अध्यक्ष/उपाध्यक्षको कार्यक्षमा छलफल, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतबाट गुनासो फछ्यौट जस्ता विधिहरू समेत अवलम्बन गरेको पाईयो।

११. आन्तरिक आय व्यवस्थापन

११.१ राजस्व शाखा र कर्मचारी

स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र सङ्कलन गर्न पाउने रकम/आय आन्तरिक आय हो। सम्बन्धित स्थानीय तहको सभा (गाउँसभा वा नगरसभा) बाट कानून बनाई लगाईने कर, सेवा शुल्क, दस्तुर, ठेक्का बन्दोवस्त लगायतबाट सङ्कलन हुने राजस्व व्यवस्थापन गर्न हरेक स्थानीय तहमा राजस्व व्यवस्थापन शाखा र कर्मचारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। राजस्व शाखाले राजस्वको नक्साङ्कन, प्रक्षेपण, राजस्व सङ्कलनमा प्रविधिको प्रयोग, कर शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन लगायतका विषयहरूमा कार्यसम्पादन गरी आन्तरिक आयको प्रक्षेपण, सङ्कलन र अन्य निकाय समेतलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने भए सो लगायतका विषयहरूमा कार्य गर्ने हुँदा यसलाई महत्वका साथ हेर्ने गरिन्छ। यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा राजस्व शाखा रहे नरहेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ८३.९५%स्थानीय तहहरूमा राजस्व व्यवस्थापनको लागि छुट्टै शाखा स्थापना भएको देखिन्छ (चित्र ३१)।

चित्र ३०: राजस्व शाखाको स्थापनाको अवस्था

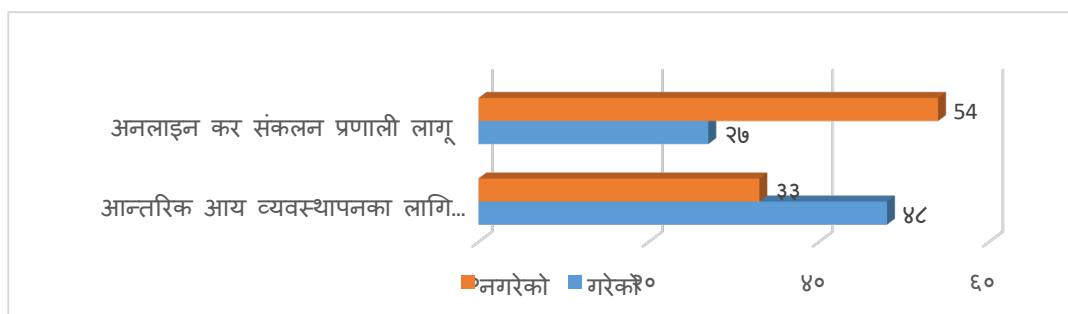

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

११.२ आय व्यवस्थापनको लागि प्रविधिको प्रयोगको अवस्था

आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तहहरूले के कस्ता प्रविधिको प्रयोग गरिरहेका छन्, कर तिर्नको लागि सेवाग्राहीहरू कार्यालयसम्मै धाउनुपर्ने अवस्था छ कि अनलाईन प्रविधिमार्फत् कर सङ्कलन गर्ने सुविधा मिलाईएको छ, कर प्रक्षेपण र सङ्कलनको लागि के कस्ता सफ्टवेयरहरू प्रयोगमा ल्याईएको छ, जस्ता विषयहरूमा अध्ययन गर्ने क्रममा ४८ वटा स्थानीय तहहरूले राजस्व सङ्कलनका लागि सफ्टवेयरको प्रयोग गरेको र ३३ ले नगरेको पाईयो। त्यस्तै २७ वटाले अनलाईन प्रणालीबाट कर सङ्कलन गर्ने गरेको तथा ५४ ले अनलाईन प्रविधि प्रयोग नगरेको उल्लेख गरेको पाईयो।

चित्र ३१ : राजस्व सङ्कलनको लागि सफ्टवेयर र अनलाईन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था

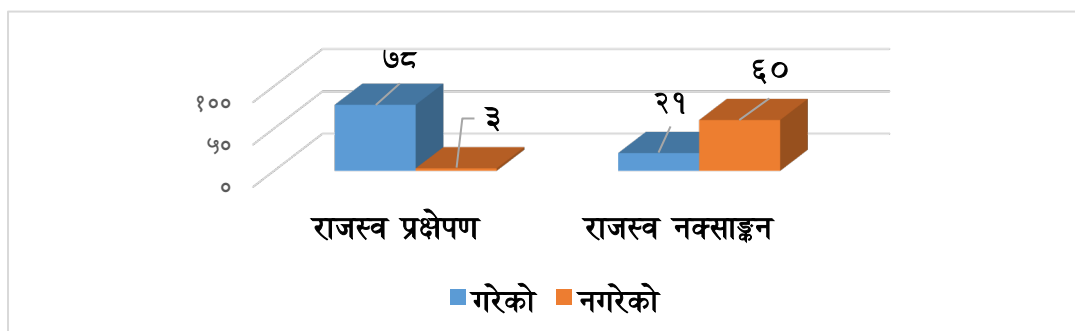

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

११.४ राजस्व प्रक्षेपण र नक्साङ्कन

हरेक पटक आगामी आ.व. को लागि आफ्नो बार्षिक बजेट तथा आय व्ययको अनुमानित विवरण सार्वजनिक गर्नुपूर्व गाउँपालिका र नगरपालिकाका राजस्व सङ्कलन हुने क्षेत्रहरू पहिचान गरी सोको नक्साङ्कन तथा ती क्षेत्रबाट सङ्कलन हुने राजस्व रकमको प्रक्षेपण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनको क्रममा राजस्व प्रक्षेपण र नक्साङ्कन गर्ने गरेको वा नगरेको सन्दर्भमा हेर्दा २१ वटा स्थानीय तहले राजस्वको नक्साङ्कन गर्ने गरेको ६० वटाले नगरेको तथा ७८ वटा स्थानीय तहले गत आ. व. मा राजस्व प्रक्षेपण गरेको र ३ वटाले प्रक्षेपण नगरेको पाईयो।

चित्र ३२: राजस्वको नक्साङ्कन र प्रक्षेपणको अवस्था

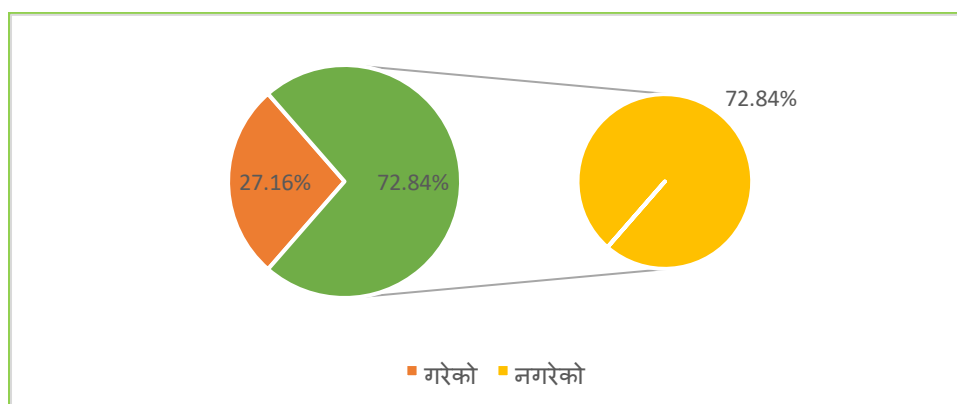

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

११.५ कर शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम

कर सङ्कलन गर्दा कर सदुपयोगको सुनिश्चितता समेत प्रदान गर्न सके नागरिकमा सरकारप्रतिको विश्वास बढ्न जान्छ। स्थानीय तहहरूले लागू गरेका वा गर्न लागेका करका दर र क्षेत्र सम्बन्धमा करदातालाई जानकारी गराउन र कर तिर्नको लागि तत्पर गराउनको लागि कर शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ। यस अध्ययनको क्रममा २७.१६ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले कर शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको र ७२.८४ प्रतिशतले नगरेको पाईएको छ।

चित्र ३३: कर शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

११.६ वडा कार्यालयहरूबाट कर सङ्कलनको अवस्था

कर तिर्नको लागि नागरिक/करदातालाई सहजता तुल्याउनका लागि करदाताको नजिकबाटै कर सङ्कलन गर्नु उपयुक्त हुन्छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा कर बुझाउने करदातालाई गाउँपालिकाको मुख्य प्रशासनिक केन्द्रमा नै आउन बाध्य नपारी आफू बसोबास गरिरहेको वा पेशा व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेको वडाको कार्यालयबाट कर लिईदिँदा कर बुझाउन जान लाग्ने समय र झन्झटबाट मुक्त भै उनीहरूले सहजतापूर्वक कर रकम भुक्तानी गर्न सक्छन्। यस अध्ययनको क्रममा ९१.३६ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले वडा कार्यालयहरूबाट कर सङ्कलन गर्ने गरिएको बताएका छन्।

११.७ आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि आवश्यक जनशक्ति, तालिम र प्रविधि

आन्तरिक आय व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिका र नगरपालिकामा के कस्ता जनशक्ति, तालिम र प्रविधिको आवश्यकता देखिन्छ भन्ने विषयमा सोधिएको प्रश्नमा सूचना प्रविधि अधिकृत, राजस्व शाखा हेर्ने सहायकस्तरका कर्मचारी आवश्यक रहेको स्थानीय तहहरूले उल्लेख गरेका छन्। त्यस्तै अनलाईन कर प्रणाली लागू गर्न, राजस्वको अभिलेखङ्कनको लागि अभिमुखीकरण, आन्तरिक आय व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम, राजस्व सुधार कार्ययोजना तयारी, राजस्व सङ्कलन क्षमता विकास तालिम तथा राजस्व सङ्कलनको लागि व्यवस्थित सफ्टवेयर आवश्यक रहेको उल्लेख गरेको पाईयो।

१२.सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन

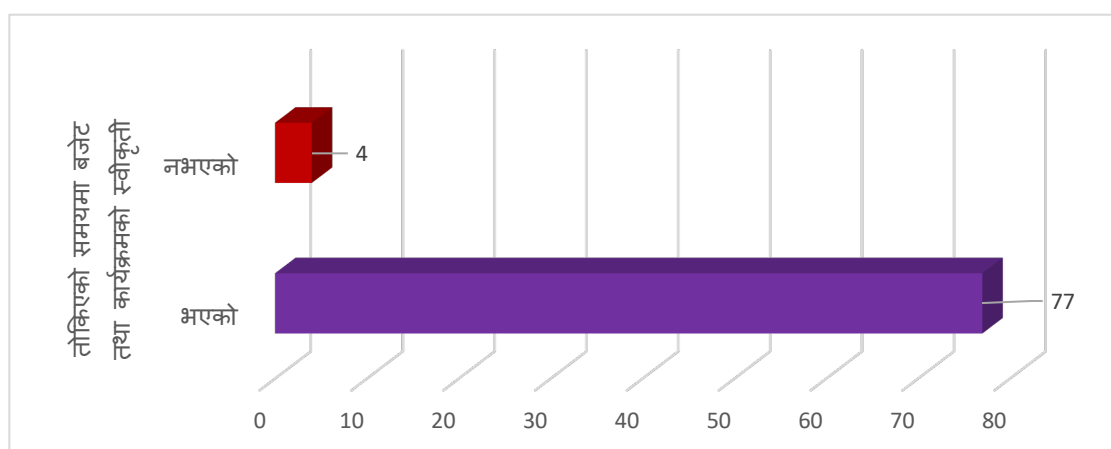
१२.१ राजस्व परामर्श समितिको क्रियाशीलता

नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र प्रचलित कानूनको अधिनमा रही स्थानीय तहले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र परिचालन गर्न सक्ने राजस्वका स्रोत, दायरा र दर समेतको विश्लेषण गरी आगामी आ.व. मा उठ्नसक्ने राजस्वको अनुमान गर्ने प्रयोजनको लागि उपाध्यक्ष/उपप्रमुखको नेतृत्वमा राजस्व परामर्श समिति गठन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। गाउँपालिका र नगरपालिकामा राजस्व परामर्श समिति क्रियाशील रहे नरहेको सम्बन्धमा बुझ्ने क्रममा गत आबमा बसेको राजस्व परामर्श समितिको बैठक संख्या मार्फत् जवाफ लिइएको थियो, जसमा ७४ वटा स्थानीय तहले राजस्व परामर्श समितिको बैठक बसेको उल्लेख गरेका छन्, जुन अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूको ९१.३५ प्रतिशत हुन आउँछ।

१२.२ बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृतिको समय सीमाको पालनाको अवस्था

नेपालको संविधानको अधिनमा रही गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानूनबमोजिम गाउँसभा वा नगरसभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। सङ्घ र प्रदेशबाट प्राप्त हुने आयको अनुमान प्राप्त भएपछि आन्तरिकरूपमा उठ्न सक्ने राजस्व र अन्य रकम समेतलाई समावेश गरी स्थानीय तहले आफ्नो बार्षिक बजेट निर्धारित समयभित्रै सभाबाट स्वीकृत गराउनुपर्छ। स्थानीय तहले सोबमोजिम गरे नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ७७ वटा स्थानीय तहले बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम समय सीमाभित्रै स्वीकृत गराई कार्यान्वयन गरेको पाईयो। जुन अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहको ९५.०६% हो (चित्र ३५)।

चित्र ३४: तोकिएको समयमा बजेट तथा कार्यक्रमको स्वीकृतीको अवस्था

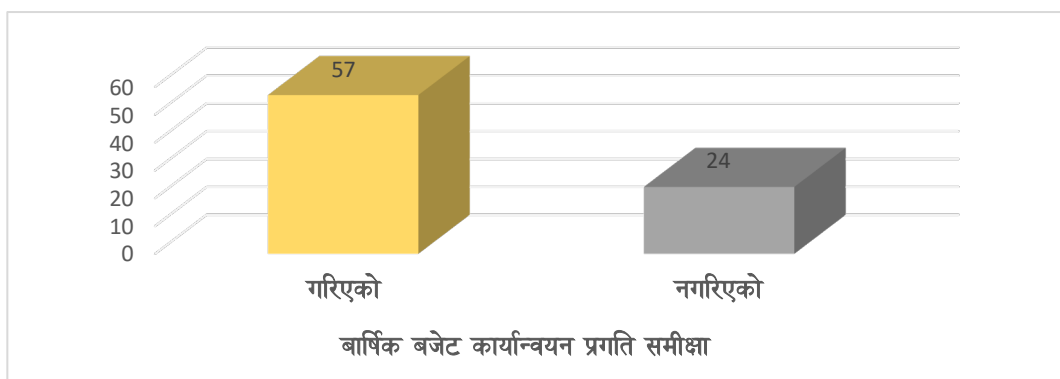

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१२.३ बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा

बार्षिक बजेट कार्यान्वयनको क्रममा विभिन्न समयमा बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको स्थिति बारे समीक्षा गरिन्छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले यस्तो किसिमको समीक्षा गरेको वा नगरेको बारेमा अध्ययन गर्दा ७०.३७% स्थानीय तहले समीक्षा गरेको र २९.७३% ले नगरेको बताएका छन् (चित्र ३६)।

चित्र ३५ : बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षाको अवस्था

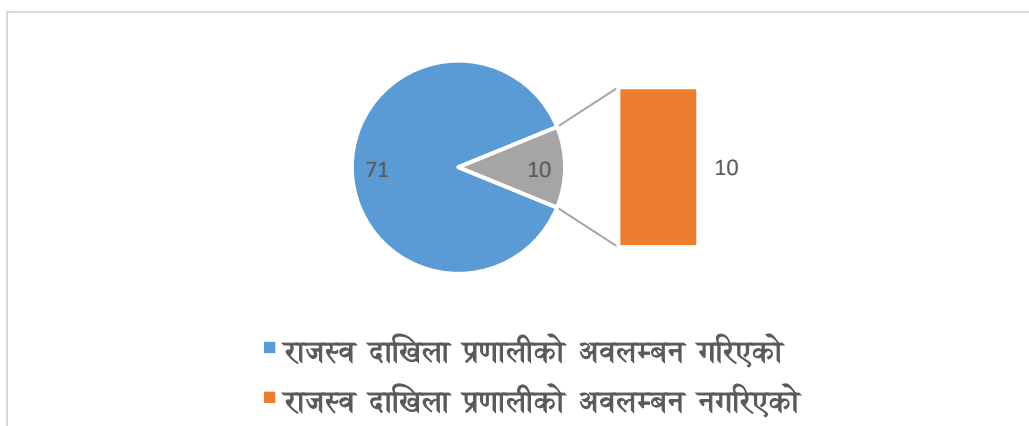

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१२.४ राजस्व दाखिला प्रणाली

राजस्व बापत प्राप्त गरेको आम्दानीलाई सकेसम्म सङ्कलन भएको दिनमा नै नसके भोलिपल्ट सम्ममा २४ घण्टाभित्र बैंक दाखिला गरी आम्दानी जनाउनु पर्छ। यस किसिमको प्रणाली अवलम्बन गरेको वा लामो समय सम्म राजस्व दाखिला नगर्ने गरिएको छ भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ७१ वटा स्थानीय तहहरूले राजस्व दाखिला प्रणाली अवलम्बन गरेको देखिन्छ। जुन अध्ययनमा संलग्न तहहरूको ८७.६५ प्रतिशत हुन आँउछ (चित्र ३७)।

चित्र ३६ : राजस्व दाखिला प्रणालीको अवलम्बनको अवस्था

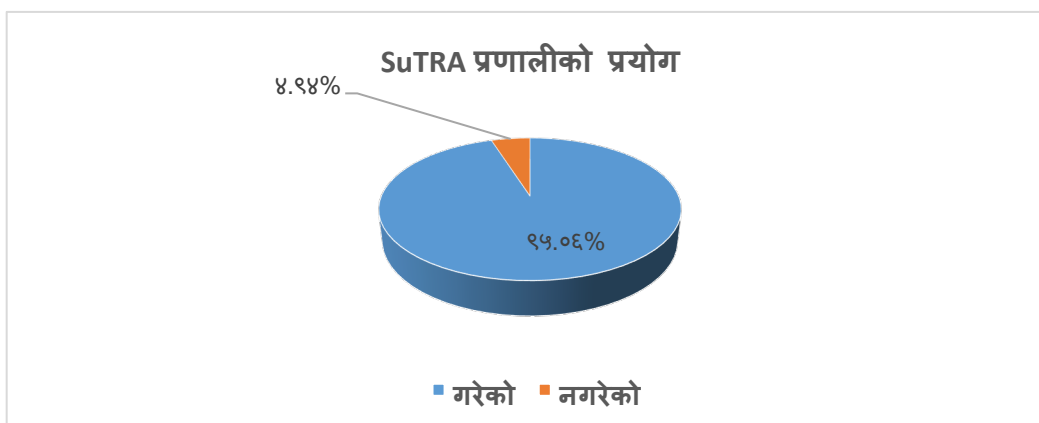

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१२.५ लेखा प्रणाली व्यवस्थापनको लागि SuTRA प्रणालीको प्रयोगको अवस्था

स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली Sub-National Treasury Regulatory Application (SuTRA) स्थानीय तहहरूको योजना, बजेट र लेखांकन सँग सम्बन्धित सफ्टवेयर हो। यो सफ्टवेयर कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग सिधै आवद्धता भएको हुन्छ। स्थानीय तहहरूले यो प्रणालीको प्रयोग गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ९५.०६ % स्थानीय तहहरूले SuTRA प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याएको देखियो।

चित्र ३७ : SuTRA प्रणालीको प्रयोगको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१२.७ बेरुजु र फछ्यौटका लागि पहलको अवस्था

स्थानीय तहहरूले बेरुजु फछ्यौटको लागि के कस्तो पहल कदम गरिराखेका छन् भन्ने विषयमा यस अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूमध्ये अधिकांशले पत्राचार, छलफल, सभाबाट अनुमोदन गराई फछ्यौट गर्ने गरेको, प्रमाण जुटाई सम्परीक्षणको लागि महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा पठाईएको जस्त उपायहरू अवलम्बन गरेको उल्लेख गरेका छन्। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहमध्ये अधिकांश तहहरूमा करोडौं रकम बेरुजुको रूपमा देखिएको छ जसलाई अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको छ।

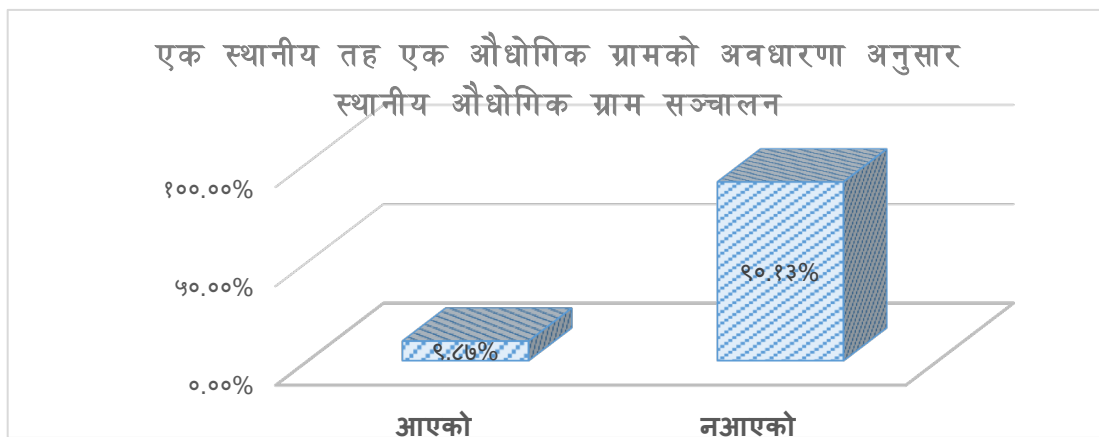
१३. स्थानीय आर्थिक विकास

१३.१ एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्राम अवधारणाको कार्यान्वयन

स्थानीय स्रोतसाधन, कच्चापदार्थ, प्रविधि र सीपको परिचालन गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरूमा लगानी बृद्धि गरी यस्ता उद्योगहरूको स्थापना, विकास र प्रवर्धन गर्दै रोजगारी सृजनाको माध्यमबाट स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन छरिएर रहेका साना उद्योगहरूलाई एकीकृत गरी व्यवस्थित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिका लागि औद्योगिक ग्रामहरू स्थापना र सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ। औद्योगिक ग्राम

घोषणा तथा सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ समेत नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ। यसलाई स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक विकास योजनामा समेट्दै कार्यान्वयनको लागि लैजनुपर्ने देखिन्छ। यस अवधारणाको कार्यान्वयनबाट स्थानीय आर्थिक बृद्धि तथा विकासमा योगदान पुग्न जाने देखिन्छ। यो अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याएको वा नल्याएको सम्बन्धमा स्थानीय तहको अवस्था अध्ययन गर्दा ९.८७% स्थानीय तहले कार्यान्वयनमा ल्याएको र ९०.१३% ले कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएन।

चित्र ३८ : एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्रामको अवधारणा कार्यान्वयनको अवस्था

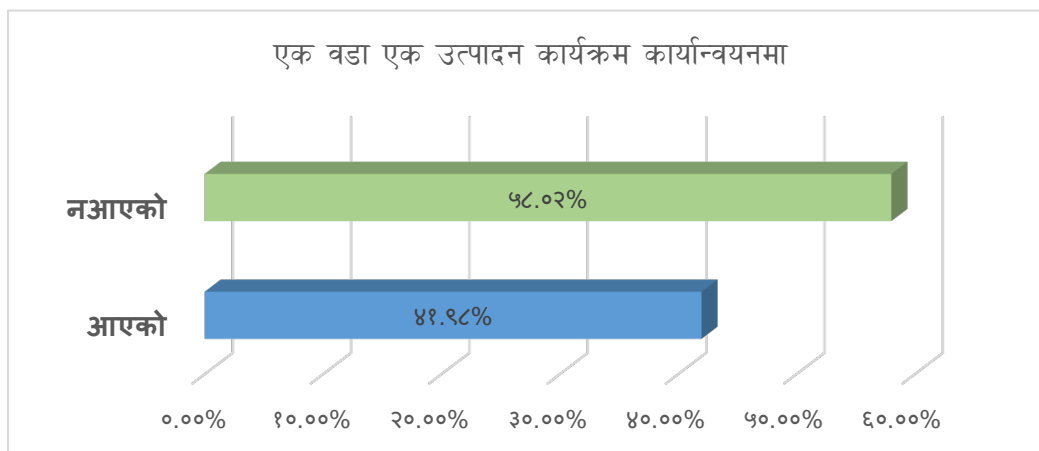

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१३.२ एक वडा एक उत्पादन(One village one product) कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

नेपाल कृषिप्रधान देश भएको र कृषि व्यवसायले नै स्थानीयबासीलाई आत्मनिर्भर बनाउन सक्ने देखिन्छ। भौगोलिक विशिष्टताका आधारमा माटो सुहाउँदो कृषि,नगदेवाली मार्फत् आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन सकिने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न, जुन ठाँउमा जे वालीको राम्रो उत्पादन हुन्छ त्यही उत्पादनको लागि कृषकलाई स्थानीय सरकारले अनुदान दिने, अन्य सहयोग पुऱ्याउने र उत्प्रेरित गर्नुपर्ने हुन्छ। कृषकलाई आवश्यक पर्ने प्राविधिक सेवा माटो जाँच अनुदान बजार व्यवस्थापन लगायतका विषयमा सहयोग पुऱ्याई स्थानीय तहहरूले एक वडा एक उत्पादन अवधारणामार्फत् आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सक्छन्। संभाव्यताको आधारमा स्थानीयस्तरमा छनौट भएका स्थानीय पहिचान सहितको वस्तु र सेवाको उद्यम प्रवर्द्धनद्वारा कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण गरी उत्पादन अभिवृद्धि गर्ने र उत्पादन भएका वस्तु तथा सेवाको वेचबिखन मूल्य शृङ्खला (value chain) का आधारमा कृषक र व्यवसायीको आयस्तर बृद्धि गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने दायित्व स्थानीय तहहरूको काँधमा आएको छ। स्थानीय सरकारहरूले यस किसिमको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याएको वा नल्याएको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा ४१.९८% स्थानीय तहहरूले यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको र ५८.०२%ले कार्यान्वयनमा नल्याएको पाइयो।

चित्र ३९ : एक वडा एक उत्पादन कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

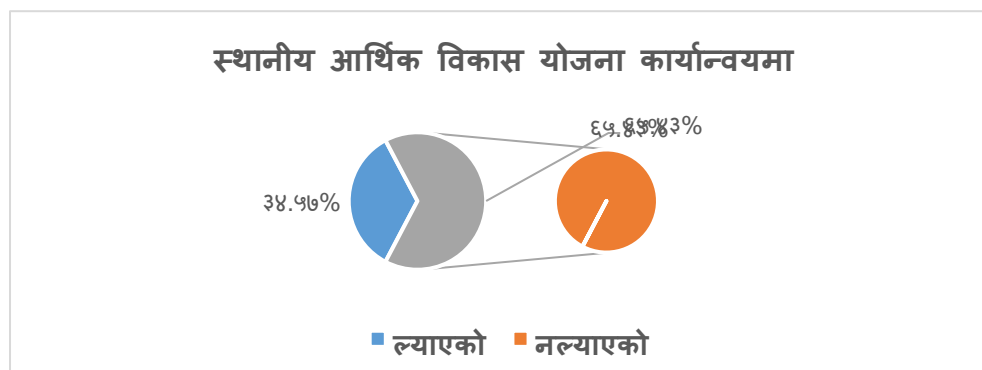

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१३.३ स्थानीय आर्थिक विकास योजना

स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्र आर्थिक बृद्धि र विकासको लागि स्थानीय आर्थिक विकास योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु जरूरी छ। यस्तो आर्थिक विकास योजनामा कृषि, उद्योग तथा बाणिज्य, पर्यटन, वन, प्राकृतिक स्रोत, सहकारी, वित्तीय क्षेत्र लगायतका क्षेत्रहरूलाई समेट्दै स्थानीय आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई गतिशील बनाउने कुराहरू समावेश गर्नु आवश्यक छ। अर्थतन्त्रमा निजी सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको भूमिकालाई महत्व दिँदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गरी आर्थिक बृद्धिसहित आर्थिक विकासमा जोड दिनुपर्ने अवस्था छ। यस अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ३४.५७% ले स्थानीय आर्थिक विकास योजना तयार गरी लागू गरेको र ६५.४३% ले सो योजना नबनाएको उल्लेख गरेका छन्।

चित्र ४० : स्थानीय आर्थिक विकास योजना कार्यान्वयनको अवस्था

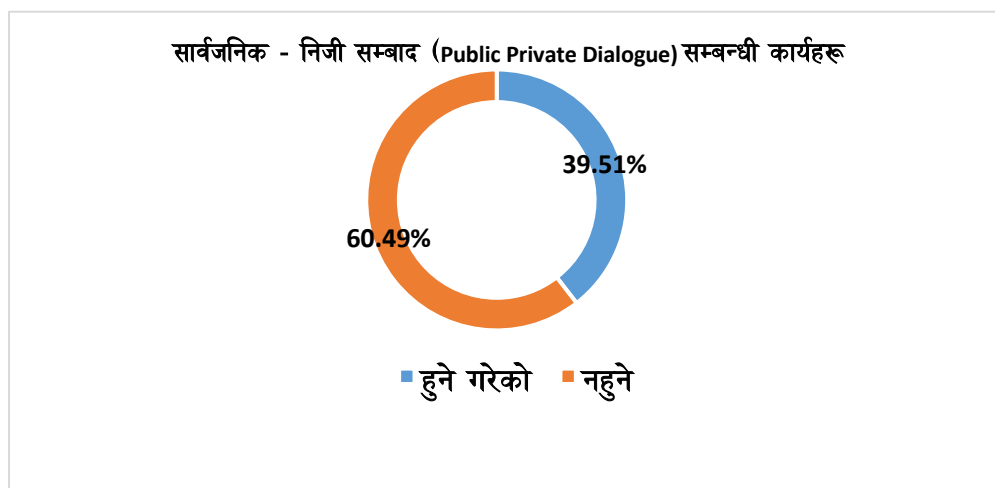

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१३.४ सार्वजनिक निजी साझेदारी संवाद

पूर्वाधार निर्माण तथा विस्तारको बढ्दो आवश्यकतालाई पूरा गर्न निजी लगानी आकर्षित गर्नको लागि विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन्। नेपाल सरकारले सार्वजनिक निजी साझेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५ र नियमावली २०७७ बनाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। स्थानीय सरकारले समेत सङ्घीय र प्रदेश कानूनसँग वाझिने गरी स्थानीयस्तरमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्यको लागि कानून निर्माण गर्न एवम् समन्वयका लागि संरचना बनाउन सक्छ। निजी क्षेत्रसँग भएको स्रोतलाई समेत प्रयोग गरी साझेदारीमा आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्थानीय तहले निजी क्षेत्रसँग निरन्तर सहकार्य, साझेदारी एवम् संवाद गर्ने गरेको वा नगरेको विषय यस अध्ययनमा जानकारी लिइएको थियो। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहमध्ये ३९.५१ प्रतिशत स्थानीय तहले सार्वजनिक निजी साझेदारी संवाद हुने गरेको जनाएका छन्।

चित्र ४१ :सार्वजनिक निजी साझेदारी संवाद सम्बन्धी कार्यको अवस्था

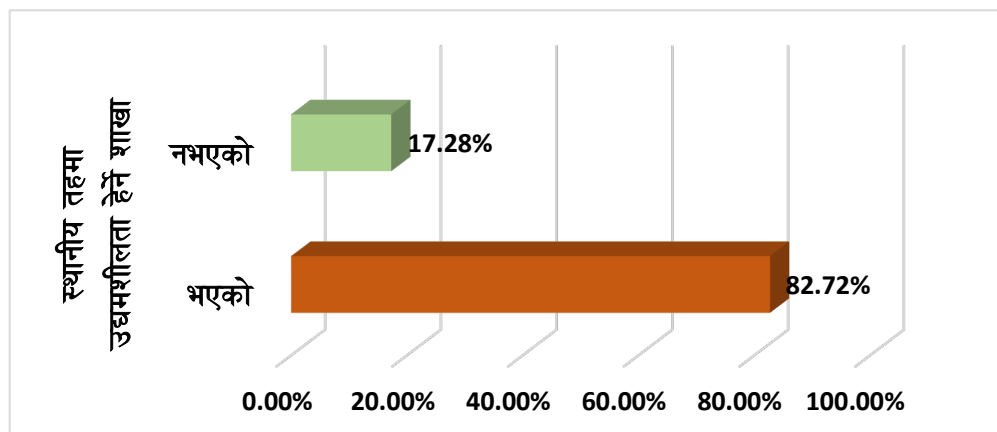

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१३.५ उद्यमशीलता हेर्ने शाखा

स्थानीय आर्थिक विकास रोजगारमूलक र आयआर्जनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन एवम् उद्यमशीलताको विकाससम्बन्धी कार्य व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहमा उद्यमशीलतालाई महत्व दिई शाखा स्थापना गरिएको छ छैन भनी अध्ययन गर्दा ८२.७२% स्थानीय तहहरूले उद्यमशीलता हेर्ने शाखा स्थापन गरेको १७.२८% ले नगरेको उल्लेख गरेका छन्। अधिकांश स्थानीय तहहरूले सङ्घ अन्तरगतको उद्योग मन्त्रालयबाट सञ्चालित MEDPA कार्यक्रमको लागि स्थापित शाखा र कर्मचारीको स्वरूपलाई नै उद्यमशीलता हेर्ने शाखा उल्लेख गरेको पाइयो।

चित्र ४२ : स्थानीय तहमा उद्यमशीलता हेर्ने शाखाको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

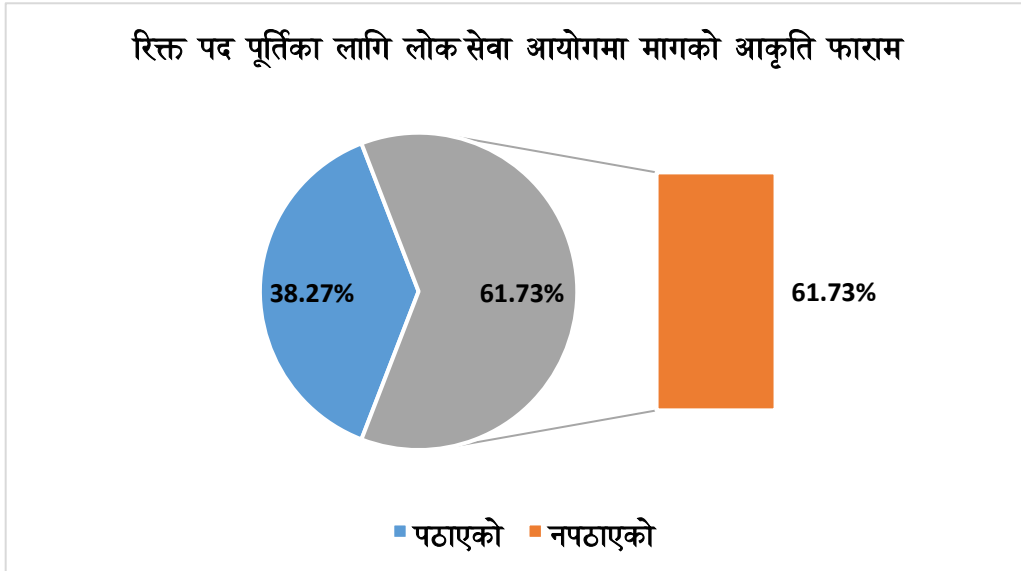
१४. जनशक्ति व्यवस्थापन

कुनैपनि ज्ञान (Knowledge), सीप (Skill), सृजनात्मक क्षमता (Creativity), व्यवहार (Attitude) एवम् प्रतिभा (Talents) सहितको मानिस नै जनशक्ति हो। मानव संसाधनको रूपमा समेत चिनिने जनशक्ति केवल संसाधन मात्र नभै विभिन्न संसाधनको परिचालनकर्ता समेत हो। सङ्गठनमा अन्य साधनहरू निर्जीव हुन्छन् जसलाई गतिशील तुल्याई परिचालन गरी सङ्गठनात्मक लक्ष्य हासिल गर्नको लागि जनशक्ति वा मानव संसाधनको सर्वैभन्दा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यसर्थ स्थानीय तहहरूको सन्दर्भमा स्थानीय सरकारको कार्यक्षमता र प्रभावकारिता बृद्धि गर्न योग्य व्यक्तिहरूलाई सङ्गठनमा भित्र्याउने, उनीहरूको ज्ञान, सीप र क्षमताको उपयोग गर्ने र उनीहरूलाई सङ्गठनमा टिकाई राख्ने खालका जनशक्ति योजनाहरू बनाउनु आवश्यक छ।

१४.१ जनशक्ति पदपूर्ति

यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा कूल दरवन्दीको संख्या, स्थायी कर्मचारीको संख्या, करारमा कार्यरत कर्मचारीको संख्या, रिक्त पदको अवस्था र रिक्त पदमा पदपूर्तिका लागि लोकसेवा आयोगमा माग आकृती फारम भरी पठाईएको नपठाईएको सम्बन्धमा प्रश्नहरू सोधिएको थियो। करारमा पदपूर्ति गरेका कतिपय स्थानीय तहहरूले स्थायी पदपूर्तिको लागि लोक सेवा आयोगमा कर्मचारी माग आकृति फारम भरी कर्मचारी माग गरेको देखिंदैन। कतिपय स्थानीय तहहरूमा दरवन्दी भन्दा बढी संख्यामा कर्मचारी पनि देखिएको अवस्था छ। अध्ययनले समेटेका स्थानीय तहमध्ये ३८.२७% ले रिक्त मात्र दरवन्दीमा स्थायी पदपूर्तिको लागि माग गरेको पाइएको छ।

चित्र ४३: रिक्त पदमा पदपूर्तिको लागि माग आकृति फारम भरी पठाएको /नपठाएको अवस्था

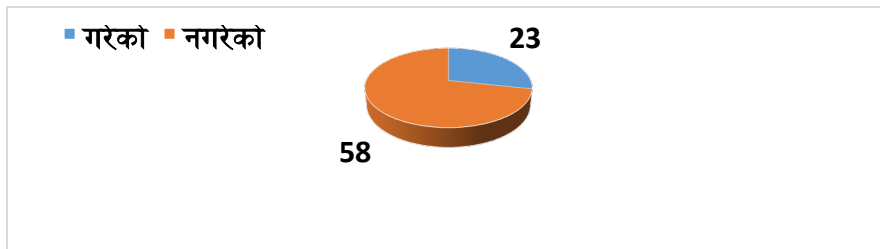

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१४.२ सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण

कुनैपनि सङ्गठनको वर्तमान र अपेक्षित स्थितिको तुलना गरी कार्यप्रणालीमा आवश्यक सुधार गर्न, नवीन प्रणाली र प्रविधि अपनाउन, जनशक्ति र कार्यबोझबीच तालमेल मिलाउन, प्रभावकारी रूपमा सेवा वितरण गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्न लगायतका कामका लागि सङ्गठनात्मक प्रभावकारिता बढाउन सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्ने गरिन्छ। स्थानीय तहले समेत आफ्ना जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न आवश्यक सङ्गठन संरचना, शाखा/महाशाखा स्थापना गर्दा वा भैरहेको संरचनामा परिवर्तन गर्दा वा नयाँ दरवन्दी सृजना गर्दा कार्यबोझ, कार्यप्रकृति तथा औचित्य समेतलाई विचार गरी सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहले सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरे नगरेको विषयमा अध्ययन गर्ने क्रममा अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये २३ वटा स्थानीय तहले यस किसिमको सर्वेक्षण गरेको र ५८ वटाले नगरेको पाईयो।

चित्र ४४: सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणको अवस्था

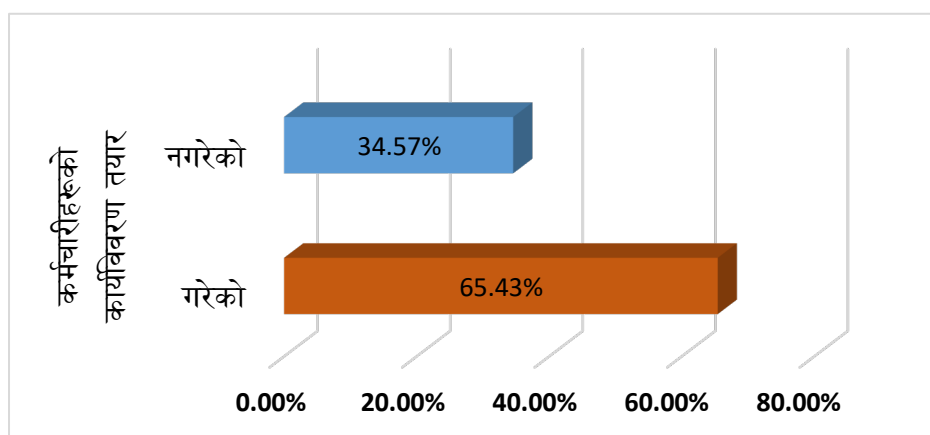

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१४.३ कर्मचारीहरूको कार्यविवरण

स्थानीय तहले आफ्ना महाशाखा/शाखाको कार्यविवरण र यसका आधारमा सम्बन्धित महाशाखा/शाखामा काम गर्ने कर्मचारीहरूको कार्यविवरण तयार गरी निजलाई कामको जिम्मेवारी सँगै प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो कार्यविवरणमा सो पदको काम कर्तव्य उत्तरदायित्व अधिकार र योग्यता समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ। कार्यविवरण दिँदा सोसँगै कामको मूल्याङ्कन गर्ने सूचकहरू समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने हुन्छ। यही सूचकको आधारमा कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ। स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धी कानून स्थानीय सेवा ऐन बनेपछि सोही कानून बमोजिम र सो कानून नबनेसम्मको लागि निजामती सेवा ऐन २०४९ को आधारमा कार्यविवरण तयार गरी लागू गर्न सकिन्छ। यस अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहमध्ये ६५.४३% स्थानीय तहले कार्यविवरण बनाई लागू गरेको र ३४.५७% ले कार्यविवरण लागू नगरेको उल्लेख गरेका छन्। ।

चित्र ४५: कर्मचारीहरूको कार्यविवरण तयार तथा लागू सम्बन्धी अवस्था

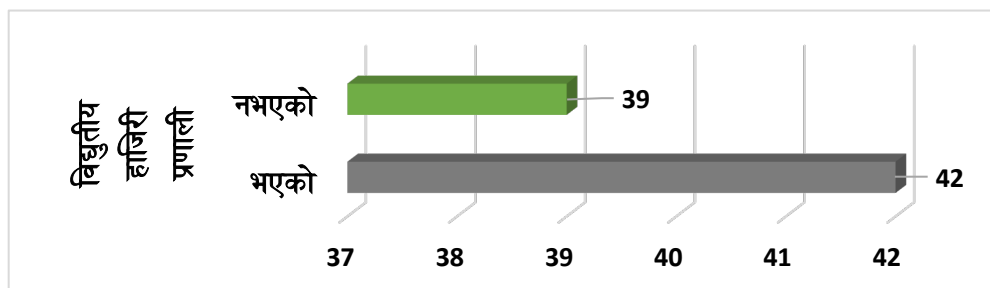

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१४.४ विद्युतीय हाजिरी(E-Attendance):

कार्यालयमा परम्परागत तरिकाको विकल्पमा विद्युतीय हाजिरी प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउँदा कर्मचारीको नियमितता, समय पालना लगायतका विविध पक्षहरूमा सुपरिवेक्षण र नियन्त्रण गर्न सजिलो हुने, काजगको प्रयोग कम हुने, रेकर्ड व्यवस्थित रूपमा राख्न सकिने लगायतका फाईदाहरू देखिन्छन्। स्थानीय तहमा विद्युतीय हाजिरीको अवलम्बन अवस्थाबारे अध्ययन गर्दा अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ४२ वटा स्थानीय तहले विद्युतीय हाजिरी प्रणालीको अवलम्बन गरेको पाइयो। जुन अध्ययन गरिएका स्थानीय तहको ५१.८५% हुन आउँछ।

चित्र ४६ :स्थानीय तहमा विद्युतीय हाजिरी प्रणाली अवलम्बनको अवस्था

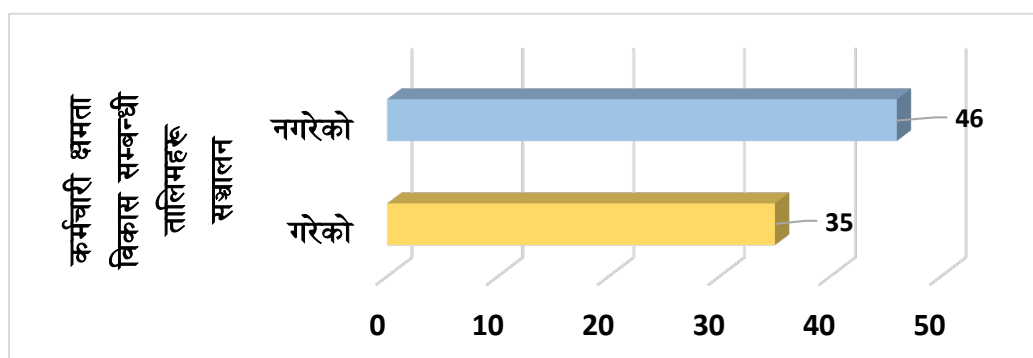

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१४.५ जनशक्तिको क्षमता विकास

स्थानीय तहले कर्मचारीको क्षमता विकास योजना तयार गरी आवश्यक मात्रामा सेवा प्रवेश, पुनर्ताजगी, विषय क्षेत्रगत एवम् आवश्यकताका आधारमा अन्य क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी जनशक्तिलाई क्षमतावान बनाईरहनु पर्छ। यसका लागि जनशक्ति क्षमता विकास योजना तयार गरी लागू गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहमध्ये ३५ वटाले कर्मचारीका लागि तालिम सञ्चालन गरेको देखिन्छ भने ४६ वटाले कुनै पनि क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको पाइएन।

चित्र ४७ :कर्मचारी क्षमता विकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१५. शिक्षा व्यवस्थापन

नेपालको संविधानअनुसार आधारभूत र माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले समेत आफ्नो स्थानीय तहभित्रका सामुदायिक निजी विद्यालयहरूको नियमन गरी शैक्षिक विकास र गुणस्तर कायम गर्न स्थानीय सरकार क्रियाशील रहनुपर्छ। शिक्षा व्यवस्थापनमा गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूको हालको अवस्थाका सम्बन्धमा अध्ययनको क्रममा देखिएको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ।

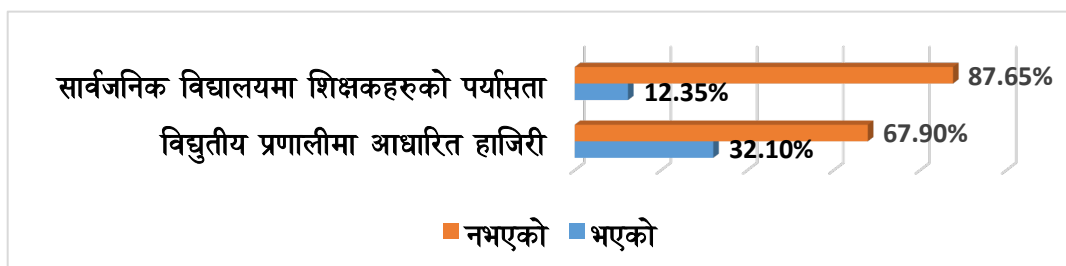
१५.१ सार्वजनिक र निजी विद्यालयहरू

शिक्षाको व्यवस्थापनको लागि विद्यालयहरूको सबैभन्दा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। स्थानीय तहमा सार्वजनिक र निजी विद्यालयहरूको उपस्थितिको अवस्था बुझ्ने प्रयास गरिएको थियो। प्रायः सबैजसो स्थानीय तहमा सार्वजनिक र निजी विद्यालयहरूको उपस्थिति देखिन्छ। विद्यालयहरूको उपस्थिति मात्र शैक्षिक विकासको लागि पर्याप्त नहुने भएकोले स्थानीय सरकारले योजनाबद्ध रूपमा शैक्षिक गुणस्तर सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ।

१५.२ सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षकको पर्याप्तता र विद्युतीय हाजिरी

अधिकांश स्थानीय तहमा सार्वजनिक र निजी दुवै किसिमका विद्यालयको उपस्थिति देखिन्छ। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहमध्ये प्रायः सबैजसो स्थानीय तहमा सार्वजनिक र निजी दुवै किसिमका विद्यालय रहेको पाइयो। विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलाउने गरी कार्य गर्ने जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने दायित्व समेत स्थानीय तहले पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनको क्रममा ८७.६५% स्थानीय तहले शिक्षक अपर्याप्त भएको १२.३५% ले पर्याप्त भएको बताएका छन्। त्यस्तै ३२.१०% स्थानीय तहले मात्र शिक्षकको उपस्थितिलाई विद्युतीय हाजिरी (E-Attendance) प्रणालीमा सञ्चालन गरेको पाइएको छ। विद्यालय शिक्षक र कर्मचारीलाई नियमित समयमा नै विद्यालयमा उपस्थित गराउन, विभिन्न वाहनामा विदा स्वीकृत नगराई विद्यालयमा उपस्थित नहुने शिक्षकहरूलाई नियमित गराउन समेत विद्युतीय हाजिरीले सहयोग पुऱ्याउने हुँदा विद्यालयमा विद्युतीय हाजिरी प्रणाली लागू गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

चित्र ४८ : सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षकको पर्याप्तता र विद्युतीय हाजिरीको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१५.३ शिक्षा शाखा र कर्मचारी

हरेक स्थानीय तहमा आफ्नो तहभित्रको शैक्षिक प्रशासन हेर्न, शिक्षाको गुणस्तर बढाउने तथा शिक्षकहरूको क्षमता विकासको कार्य गर्न शिक्षा शाखा र कर्मचारीको व्यवस्था गरेको हुनुपर्छ। यस अध्ययनको क्रममा समावेश भएका स्थानीय तहमध्ये ९२.५९% स्थानीय तहले शैक्षिक व्यवस्थापनको लागि शिक्षा शाखा र कर्मचारीको व्यवस्थापन मिलाएको देखिन्छ। धेरैजसो स्थानीय तहहरूले आफ्नो सङ्गठन संरचना भित्र शिक्षा प्रशासन हेर्ने शाखा स्थापना गरेको देखिन्छ।

१५.४ शिक्षा व्यवस्थापनको लागि आवश्यक जनशक्ति र तालिम

शिक्षा व्यवस्थापनको लागि आवश्यक जनशक्ति र तालिमको सन्दर्भमा स्थानीय तहहरूबाट विद्यालय निरीक्षक, प्राविधिक सहायक (शिक्षा) जस्ता जनशक्तिहरू र शिक्षा शाखाका कर्मचारीहरूको क्षमता विकास तालिमहरू सञ्चालन हुनुपर्ने साथै जनप्रतिनिधिहरूलाई समेत शिक्षा व्यवस्थापन तालिम प्रदान गर्न आवश्यक रहेको उल्लेख भई आएको छ।

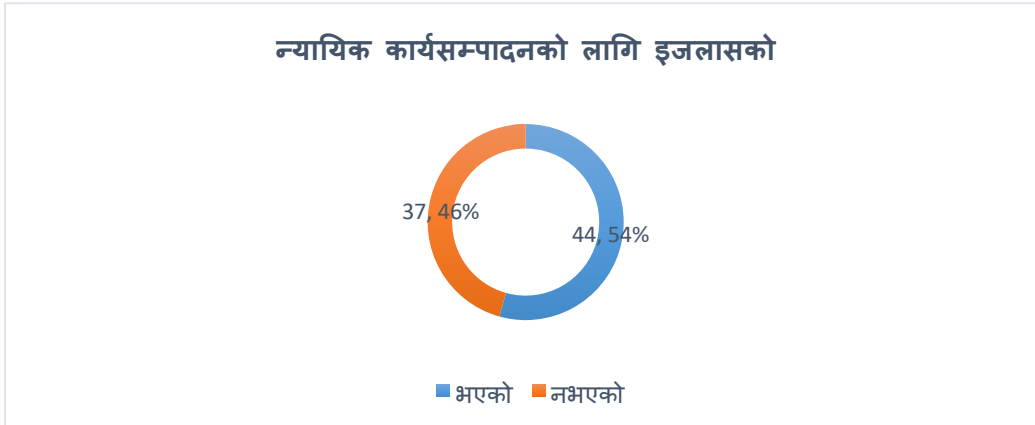
१६. न्यायिक सम्पादन

नेपालको संविधानको धारा २१७ मा स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको व्यवस्था छ। उक्त धारा अनुसार कानूनबमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विवाद निरूपण गर्न गाउँपालिका वा नगरपालिकाले प्रत्येक गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा र नगरपालिकामा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय न्यायिक समिति रहने व्यवस्था गरेको छ। त्यस्तै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४७(१) मा न्यायिक समितिले निरूपण गर्नसक्ने विषय तथा दफा ४७(२) मा न्यायिक समितिले मेलमिलापका माध्यमबाट मात्र निरूपण गर्नसक्ने विवादहरू उल्लेख। न्यायिक समितिले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनबमोजिम कार्यविधि निर्माण गरी न्यायिक कार्यसम्पादन गर्नसक्ने व्यवस्थाका साथसाथै मेलमिलाप गराउने प्रयोजनका लागि प्रत्येक वडामा मेलमिलाप केन्द्र गठन गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। यसरी विवादहरूको निरूपण स्थानीय तहबाट हुँदा अदालती प्रक्रियामा व्यतित हुने मौद्रिक खर्च र समयमा बचत भै सर्वसाधारणलाई सुविधा पुग्ने देखिन्छ। यस खण्डमा स्थानीय सरकारको न्यायिक कार्यसम्पादनसम्बन्धी विविध विषयमा विश्लेषण गरिएको छ।

१६.१ ईजलासको निर्माण:

न्यायिक कार्यसम्पादनमा सहजता होस, एकाग्रता कायम होस, सरोकारवालाहरूसँग सोधपुछ, पक्ष तथा विपक्षको उपस्थिति, छलफल र बहसमा सहज होस भनी छुट्टै ईजलासको निर्माण गर्ने गर्नुपर्ने हुन्छ। न्यायिक कार्यसम्पादनलाई व्यवस्थित बनाउन ईजलासले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। यस अध्ययनको क्रममा समावेश स्थानीय तहमध्ये ४४.५४% स्थानीय तहले आफ्नो न्यायिक निरूपण सम्बन्धी कामको लागि ईजलास निर्माण गरेको र बाँकी ३७.४६% ले निर्माण नगरेको पाइएको छ।

चित्र ४९: न्यायिक कार्यसम्पादनको लागि ईजलासको व्यवस्था

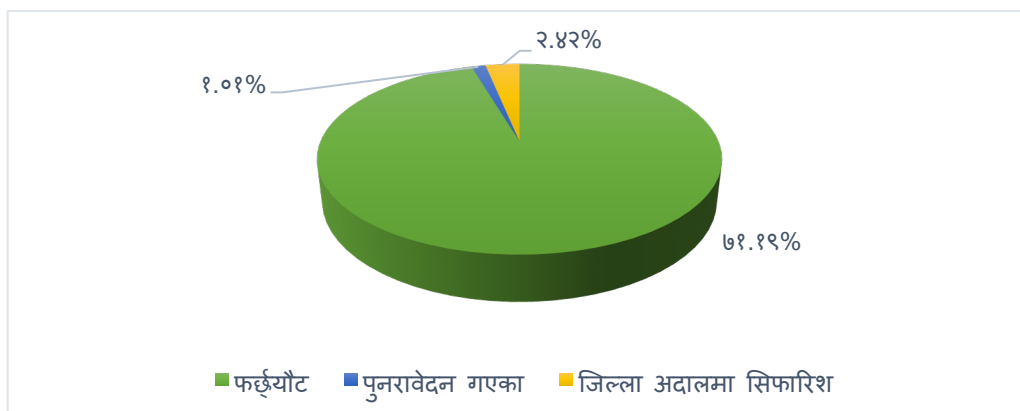

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१६.२ उजुरी दर्ता र फछ्यौटको अवस्था

यस अध्ययनको क्रममा न्यायिक समितिमा हलसम्म दर्ता उजुरीहरूको संख्या र फछ्यौटको अवस्थामार्फत् न्यायिक कार्यसम्पादनको अवस्था बुझिएको थियो। प्राप्त तथ्याङ्कको अध्ययनबाट स्थानीय तहमा दर्ता भएका अधिकांश उजुरी फछ्यौट हुने गरेको पाईयो। न्यायिक समितिले जिल्ला अदालतमा सिफारिस गरी पठाएका र न्यायिक समितिको निर्णय उपर जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन परेको संख्या न्यून रहेको पाईयो। विभिन्न स्थानीय तहमा परेका उजुरीहरूको संख्या लाई एक ठाँउमा राखी हेर्दा ७१.१९% उजुरी मेलमिलाप तथा न्यायिक प्रक्रियामार्फत् फछ्यौट, १.०१% उजुरीहरू जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन र २.४२% उजुरीहरू न्यायिक समितिले जिल्ला अदालतमा सिफारिस गरेको पाइएको छ।

चित्र ५०: न्यायिक समितिमा उजुरी दर्ता र फछ्यौटको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१६.३ न्यायिक कार्यसम्पादनको लागि जनशक्ति र तालिम:

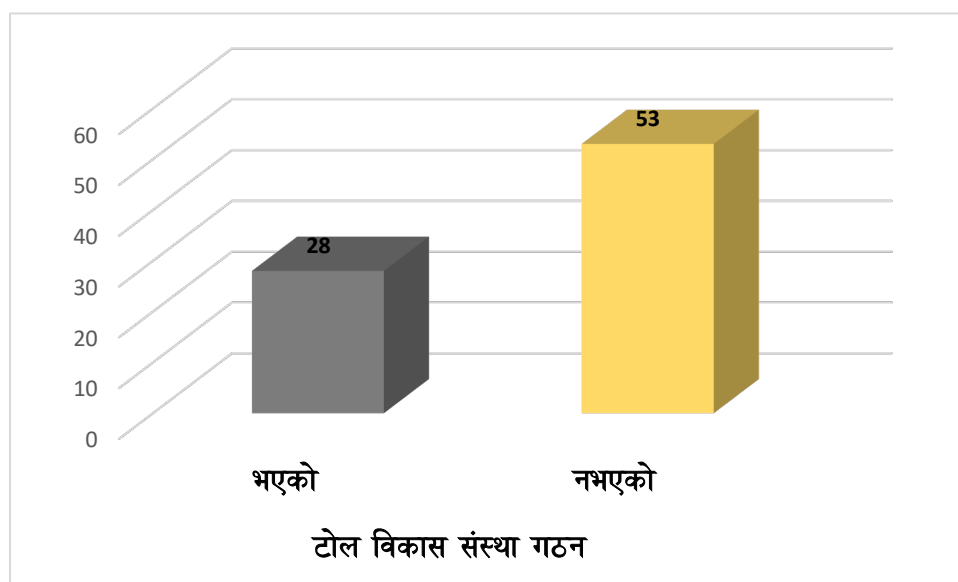
न्यायिक कार्यसम्पादनलाई उच्च दक्षता र महत्वका साथ सम्पादन गर्नको लागि आवश्यक जनशक्ति र तालिमको सम्बन्धमा गरिएको प्रश्नमा अधिकांश स्थानीय तहबाट कानून विषय अध्ययन गरेको र न्यायिक कार्यसम्पादन प्रक्रिया बुझेको जनशक्ति तथा न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूलाई समेत न्यायिक कार्यसम्पादन प्रक्रिया सम्बन्धी क्षमता विकासका लागि प्रशिक्षण आवश्यक परेको कुरा उल्लेख भै आएको छ। केही स्थानीय तहले प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको ज्ञानसहित न्यायिक कार्यप्रक्रियाको लागि तालिम आवश्यक भएको उल्लेख गरेका छन्।

१७. सामुदायिक परिचालन

१७.१ सामुदायिक परिचालनको लागि टोल विकास संस्थाको गठन

स्थानीय विकास प्रक्रियामा टोल तथा बस्तीस्तरबाट नै नागरिक सहभागिता बढाई समाजको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक लगायत विकासका सबै पक्षमा दिगोपना र अपनत्व सृजना गर्न निश्चित भौगोलिक क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने नागरिकहरूको सहभागितामा वडा कार्यालयको सहयोगीको रूपमा काम गर्नेगरी टोल विकास संस्थाको गठन र परिचालन गर्ने गरिन्छ। टोल विकास संस्थाहरू सरकारको सहयोगीको रूपमा रही विकासका कार्यहरूमा सामुदायिक संलग्नतामार्फत् महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्दछन्। यस अध्ययनमा स्थानीय तहमा टोल विकास संस्था गठनको अवस्था बुझ्ने प्रयास गरिएको थियो। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये २८ वटाले टोल विकास संस्था गठन गरेको र ५३ ले गठन नगरेको पाइएको छ। यसरी टोल विकास संस्थाको गठन गर्ने स्थानीय तहहरूको प्रतिशत ३५.५७ रहेको छ।

चित्र ५१: टोल विकास संस्था गठनको अवस्था

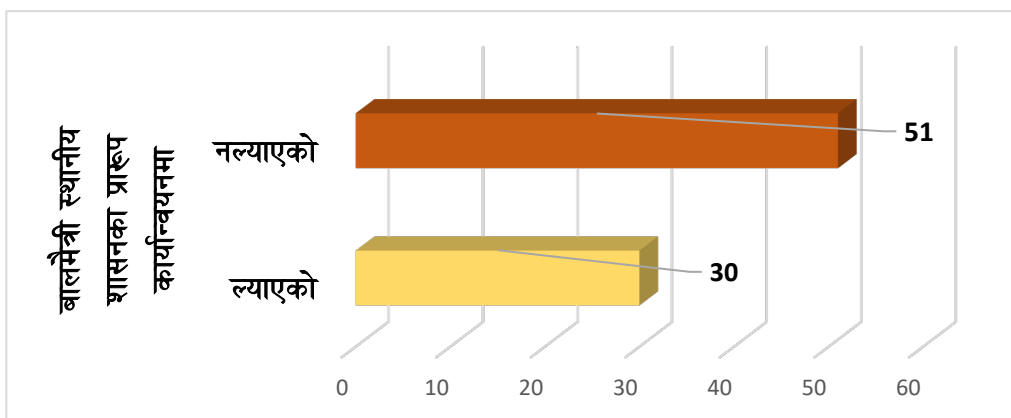

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१७.२ बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था

स्थानीय तहको नीति, संरचना, प्रणाली, कार्यप्रक्रिया र व्यवहारमा बालबालिकाका अधिकार, बालबालिकाको सहभागिता, संरक्षण र बाल विकासका विषयहरू समावेश हुनुपर्दछ। यसलाई महत्वको विषयका रूपमा राख्दै नेपाल सरकारले बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। स्थानीय तहनै नागरिकको सबैभन्दा नजिकको सरकार रहेकाले यो प्रारूपको कार्यान्वयन गर्ने दायित्व गाउँपालिका र नगरपालिको रहन्छ। ३७.०३%स्थानीय सरकारहरूले यो प्रारूपलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको अध्ययनको क्रममा जवाफ प्राप्त हुन आएको छ।

चित्र ५२ : बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनको अवस्था

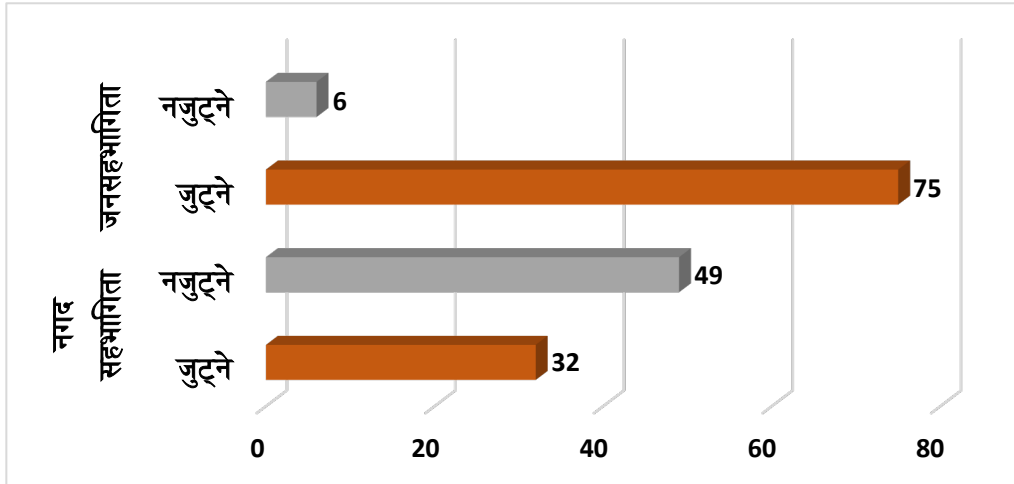

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१७.३ उपभोक्ता समिति परिचालन

विकास निर्माणका काममा उक्त कामबाट लाभ पाउने नागरिकहरूलाई सहभागी गराउँदा विकासका काममा अपनत्व हुने, गुणस्तरीय कामका लागि प्रयास हुने, स्थानीयस्तरमा रोजगारी सृजना हुने र दिगोपना कायम हुने मान्यताले उपभोक्ता समितिमार्फत् कार्य गराउने अभ्यास विकास भएको हो। उपभोक्ता समितिमार्फत् काम गराउने सन्दर्भमा मूलतः दुई किसिमका अभ्यासहरू प्रचलनमा आएको पाइन्छ। पहिलो, उपभोक्ता समितिसँगको आर्थिक साझेदारीमा सञ्चालन हुने गरी सम्झौता भएका योजना र दोस्रो, उपभोक्ता समितिमार्फत् सञ्चालन हुने यसमा उपभोक्ताहरूले निश्चित प्रतिशत लागतमा जनश्रमदान गर्ने गरी सञ्चालन हुने योजना। यस अध्ययनमा दुवै प्रणालीहरूको कार्यान्वयनको अवस्था बुझिएको छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाबाट प्राप्त जवाफअनुसार लागत साझेदारीमा योजना सञ्चालन गर्ने स्थानीय तह ३२ वटा र लागत साझेदारीमा योजना सञ्चालन नगरेका स्थानीय तहको संख्या ४९ रहेको छ। त्यस्तै उपभोक्ता समितिमा जनसहभागित जुट्ने गरेका स्थानीय तहको संख्या ७५ रहेको छ।

चित्र ५३ : उपभोक्ता समिति परिचालनको अवस्था

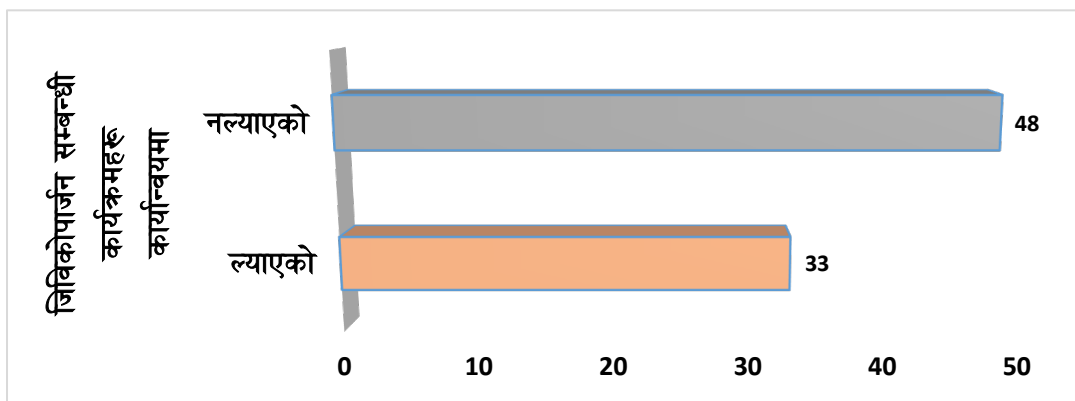

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१७.४ सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट जिविकोपार्जन कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

विकास अभियान र सार्वजनिक सेवा प्रवाह लगायत समाज विकासका सबै क्षेत्रमा समाजको भूमिका र योगदान बढाउने एक माध्यम सामाजिक परिचालन हो। सामाजिक सहभागिताबाट व्यक्ति र समुदाय सङ्गठित हुने र पारस्परिक सहयोग आदानप्रदान गर्ने क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ। सामुदायिक परिचालनमार्फत् समुदायका सदस्यहरूको आय आर्जन र जिविकोपार्जनका कार्यक्रम स्थानीय सरकारले सञ्चालन गर्नुपर्दछ। यस अध्ययनमा समावेश भएका स्थानीय तहमध्ये ३३ वटा अर्थात् ४०.७४% ले सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट जिविकोपार्जन कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको पाइएको छ। ।

चित्र ५४ : सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट जिविकोपार्जन कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१७.५ सामुदायिक परिचालनको लागि आवश्यक जनशक्ति र तालिम

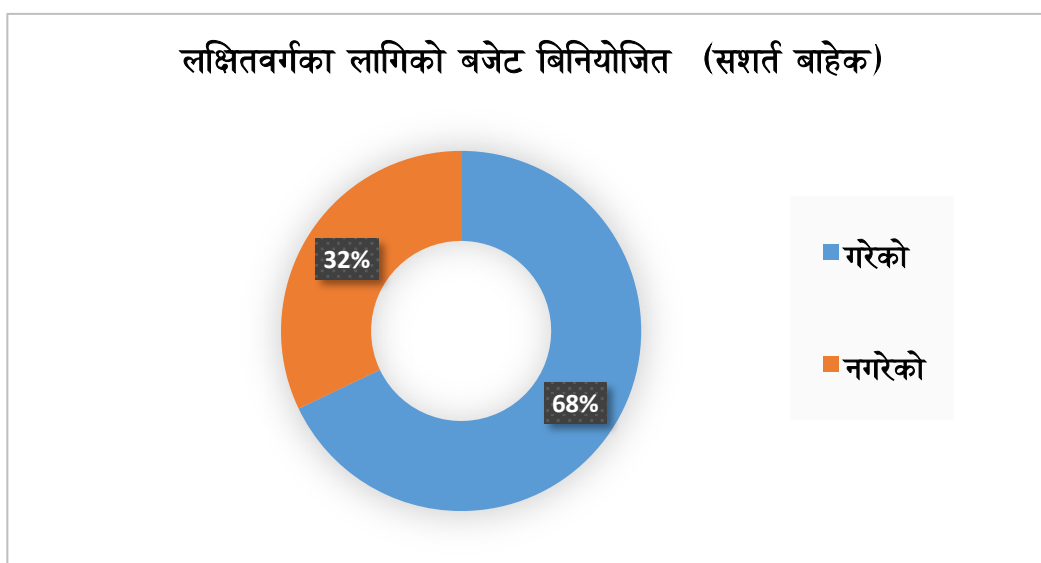
स्थानीय सरकारलाई सामाजिक परिचालनको लागि के कस्ता जनशक्तिहरू र तालिमहरू आवश्यक छन् भनी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा सामाजिक विकास परिचालकहरू, सामुदायिक परिचालन सम्बन्धी जानकारीमूलक अभिमुखीकरण र क्षमता विकास तालिमहरू, टोल विकास संस्था परिचालन सम्बन्धी कार्यविधि र तालिम आवश्यक भएको जवाफ प्राप्त हुन आएको छ।

१८. सामाजिक सुरक्षा

१८.१ लक्षित वर्गको कार्यक्रमको लागि विनियोजित बजेट

नेपाल सरकारको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको कार्यक्रमबाहेक स्थानीय तहले लक्षित वर्गका नागरिकहरूको हीत हुने र जिविकोपार्जनमा सहयोग पुग्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका छन् छैनन् बुझ्ने क्रममा ६८% स्थानीय तहले आफ्नै पहलमा लक्षित वर्गका कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजन गरेको पाईएको छ।

चित्र ५५ : लक्षित वर्गको कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजनको अवस्था

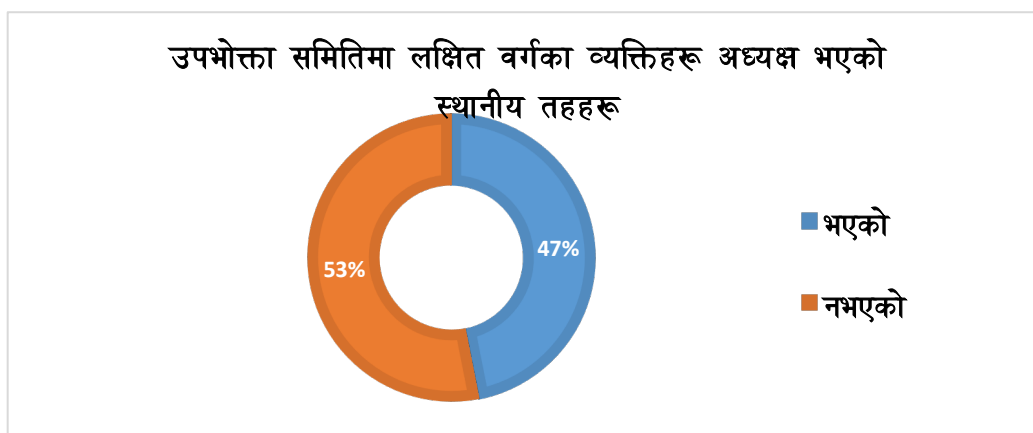

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१८.२ उपभोक्ता समितिमा महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अध्यक्षताको अवस्था

स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने विकास निर्माण लगायतका योजनाहरूका उपभोक्ता समितिहरूको नेतृत्वमा लक्षित वर्गका नागरिकलाई सहभागी गराउन के कस्तो प्रावधान गरिएको छ भनी यस अध्ययनमा बुझिएकोमा ४७% स्थानीय तहमा महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उपभोक्ता समितिको नेतृत्व (अध्यक्ष) मा समावेश गरेको जनाएका छन्। यसरी सहभागी गराएका स्थानीय तहमा समेत उपभोक्ता समितिको नेतृत्व गर्ने लक्षित वर्गका नागरिक भएका योजना संख्या अत्यन्तै न्यून रहेको पाइएको छ।

चित्र ५६ : उपभोक्ता समितिमा लक्षित वर्गका व्यक्तिहरू मध्येबाट अध्यक्षताको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

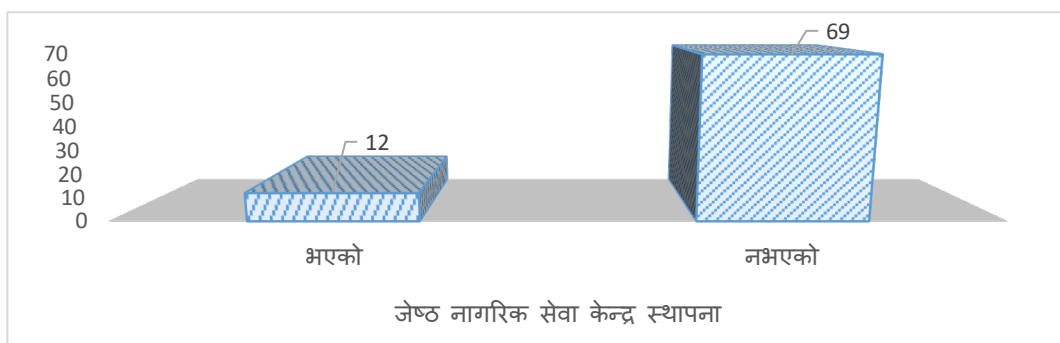
१८.३ सामाजिक सुरक्षाका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरू

लक्षित वर्गको सशक्तीकरणको लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम, हिंसा पीडित महिला तथा बालबालिकाको लागि अल्पकालीन सेफ हाउस, लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष, बाल उद्धार कोष, बालबिवाह न्यूनीकरण, अपाङ्गगत भएका व्यक्तिलाई सीप विकास तालिम, महिलाहरूका लागि सशक्तीकरण, सीपमूलक, आयमूलक तालिम, लक्षित वर्गका लागि कानूनले व्यवस्था गरेका अधिकारक्षेत्र सँग सम्बन्धित तालिम, आयमूलक कार्यक्रमका लागि सहूलियत, अनुदान, ऋण, स्वास्थ्य वीमा, सीपमूलक तालिमहरू, जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र सञ्चालन जस्ता विषयहरू आवश्यक रहेको स्थानीय तहहरूले आफ्नो जवाफमा उल्लेख गरेका छन्।

१८.४ जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र/रिक्तियसन सेन्टरको ब्यवस्था:

परिवार, समाज र राष्ट्रलाई विभिन्न योगदान गरी हाल बृद्ध अवस्थामा रहेका हाम्रा अभिभावक, प्रेरणाका स्रोत र अनुभवका खानी जेष्ठ नागरिकहरूको सम्मान र संरक्षण गर्नु हाम्रो दायित्व हो। ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने, निजहरूमा रहेको ज्ञान, सीप, क्षमता र अनुभवको सदुपयोग गरी निजहरूप्रति श्रद्धा, आदर तथा सद्भाव अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकारले जेष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन, २०६३ समेत कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। जेष्ठ नागरिक रिक्तियसन सेन्टर स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउदा यिनै समाजका जेष्ठ सदस्यहरूलाई आपसमा अन्तर्किया, भेटघाट, अनुभव साटासाट गर्ने, मनोरञ्जन लिने, समय व्यतित गर्न सजिलो हुने हुँदा बृद्धा अवस्थाको समय कटाउन सहज हुने गर्दछ। यस अध्ययनको क्रममा जेष्ठ नागरिक रिक्तियसन सेन्टरको स्थापना गरे नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा १२ वटा स्थानीय तह अर्थात् १४.८१% स्थानीय तहले मात्र सञ्चालनमा ल्याएको पाईयो।

चित्र ५७ :स्थानीय तहहरूमा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१९. शहरी विकास

१९.१ खुला क्षेत्रको अभिलेखीकरण

वस्ती विकास क्षेत्रमा जमिनभित्र आवश्यक सार्वजनिक पूर्वाधार सेवा विस्तार गर्नबाहेक कुनैपनि भौतिक संरचना निर्माण गर्न निषेध गरिएको स्थान नै खुला क्षेत्र (open space) हो। स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक जग्गाहरूलाई खुला क्षेत्रको रूपमा घोषणा गरी सो क्षेत्रलाई हरियाली उद्यानमा रूपान्तरण गर्न सक्छन् भने सार्वजनिक, ऐलानी र पर्ति जग्गाहरूलाई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय विना हकभोग हस्तान्तरण गर्न तथा लिज वा भाडामा दिन नपाईने व्यवस्था रहेको छ। यस सम्बन्धमा वस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माणसम्बन्धी आधारभूत मापदण्ड, २०७२ लागू भएको छ। स्थानीय तहले खुला क्षेत्र अभिलेखीकरणको काम गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा २०% स्थानीय तहले खुला क्षेत्र अभिलेखीकरणको काम गरेको उल्लेख गरेको पाईयो।

चित्र ५८: खुला क्षेत्रको अभिलेखीकरणको अवस्था

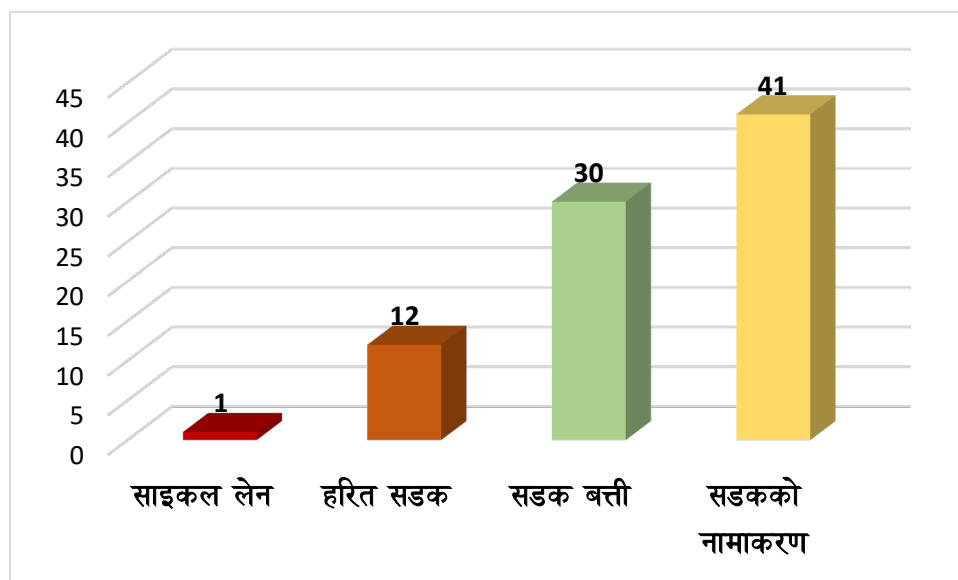

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१९.२ सडक व्यवस्थापन (हरित सडक,साईकल लेन,सडक बत्ति र सडकको नामाकरण)

सडकलाई वातावरणमैत्री दिगो व्यवस्थित हराभरा र आकर्षक बनाउने अवधारणा हो हरित सडक। सडकको दुवै किनारा वा सडक लेन छुट्याउने भागको उपयुक्त स्थानमा उपयुक्त प्रजातिका रुख विरुवाहरू लगाएर वातावरण शुद्धता, भू-क्षय रोकथाम र सडक/शहरी सौन्दर्यता बृद्धि गर्न सकिन्छ। यस अध्ययनमा शहरी क्षेत्रको सडकमा हरित सडकको अवधारणा अनुसार काम भएको वा नभएको सम्बन्धमा बुझ्न खोजिएको भएतापनि संभव भएसम्म सबै स्थानका सडकहरूमा हरित सडकको अवधारणालाई अवलम्बन गर्न सके राम्रो हुने देखिन्छ। वातावरण प्रदुषण हुने सवारी साधनभन्दा प्रदुषण नहुने र शारीरिक स्वास्थ्यका लागि समेत उपयुक्त मानिने साईकल प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गर्ने लगायतका उद्देश्यले सडकमा विशेषगरी सहरी क्षेत्रमा छुट्टै साईकल लेनको व्यवस्था गर्ने गरिन्छ। कतिपय स्थानमा सडक निर्माण भएपछि सडक किनारामा बत्ति जडान गरी रातिको समयमा उज्यालोको प्रबन्ध मिलाउनु पर्ने हुन्छ। सडक बत्तिको लागि विजुली वा सौर्यबत्ति जडान गर्ने गरिन्छ। विशेष गरी सहरी क्षेत्रमा रात्रीकालिन सौन्दर्यता बृद्धि गर्न, दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न एवम् अपराधिक क्रियाकलापहरू रोकथाम र न्यूनीकरण गर्न सडक बत्तिको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ। यसर्थ स्थानीय सरकारहरूले शहरी सडक व्यवस्थापनको लागि साईकल लेन सडक बत्ति र हरित सडकको अवधारणा अवलम्बन गरे नगरेको सम्बन्धमा प्रश्नावली तयार गरिएको थियो। यसका साथै नयाँ सडक निर्माण भएपछि उक्त सडकको पहिचानको लागि नामाकरण गर्ने गरिएको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा समेत अध्ययन गरिएको थियो। अध्ययनबाट एउटा स्थानीय तहले साइकल लेन, १२ वटा स्थानमा तहले हरित सडक ३० वटाले सडक बत्ती र ४१ वटाले सडकको नामाकरण गरेको पाइएको छ।

चित्र ५९ : हरित सडक,साईकल लेन,सडक बत्ति र सडकको नामाकरणको अवस्था

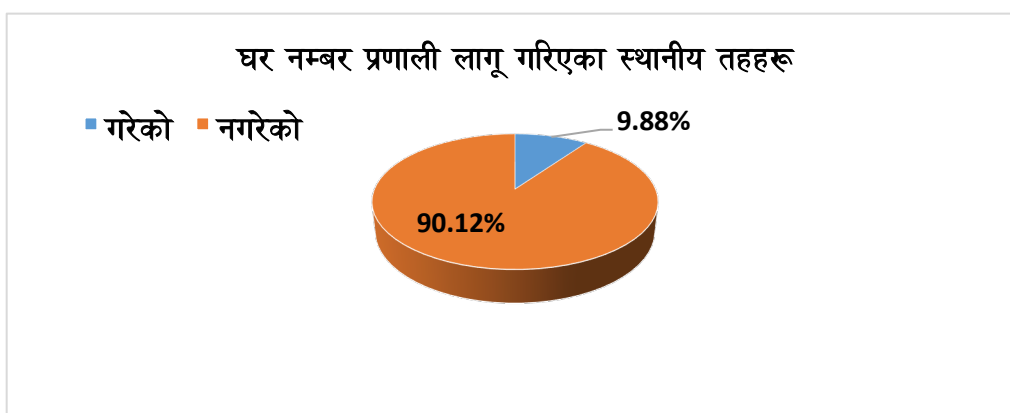

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१९.३ घरधुरी नम्बर कार्यान्वयन

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्ने क्रममा व्यक्तिगत घर वा भवनलाई सङ्केत नम्बर दिने र सो नम्बर घरबाहिर सवैले देखेगरी टाँस्नुपर्ने हुन्छ। नम्बरमा टोलको नाम, घरधनीको नाम, घर नम्बर र स्थानीय तहको नाम आदि उल्लेख गर्ने गरिन्छ। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहमध्ये ९.८८% स्थानीय तहले मात्र घर नम्बर प्रणाली लागू गरेको देखिन्छ।

चित्र ६० : घरधुरी नम्बर कार्यान्वयनको अवस्था

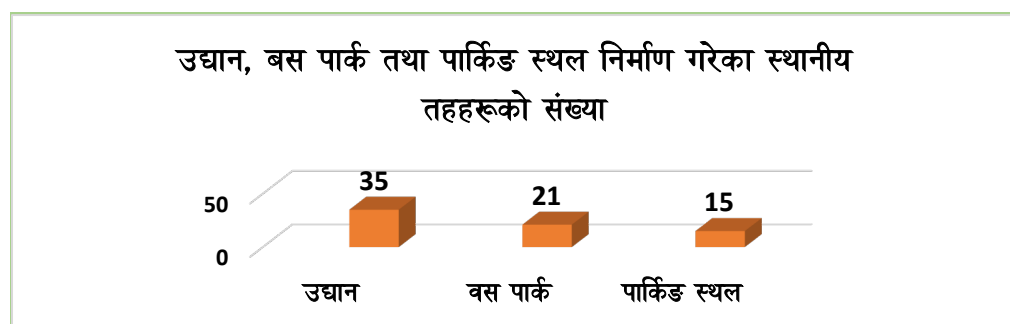

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१९.४ उद्यान बसपार्क र पार्किङ्ग स्थल स्थापना र व्यवस्थापन

स्थानीयस्तरमा पार्क, बगैँचा तथा पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने काम स्थानीय तहले गर्नुपर्ने हुन्छ। सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र यातायात व्यवस्थापनको लागि बसपार्क र पार्किङ्ग स्थलको निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्छ। यस अध्ययनमा ती कार्यको लागि स्थानीय तहले गरेको कामको जानकारी लिइएको थियो। अध्ययनबाट १५ वटा स्थानीय तहले पार्किङ्गस्थल निर्माण गरेको, २१ वटा स्थानीय तहले आफ्नो तहमा बसपार्क निर्माण गरेको एवम् ३५ वटा स्थानीय तहले उद्यान निर्माण गरेको पाइयो।

चित्र ६१ : उद्यान, बस पार्क र पार्किङ्ग स्थल स्थापना तथा व्यवस्थापनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

१९.५ सहरी विकासका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति र तालिम

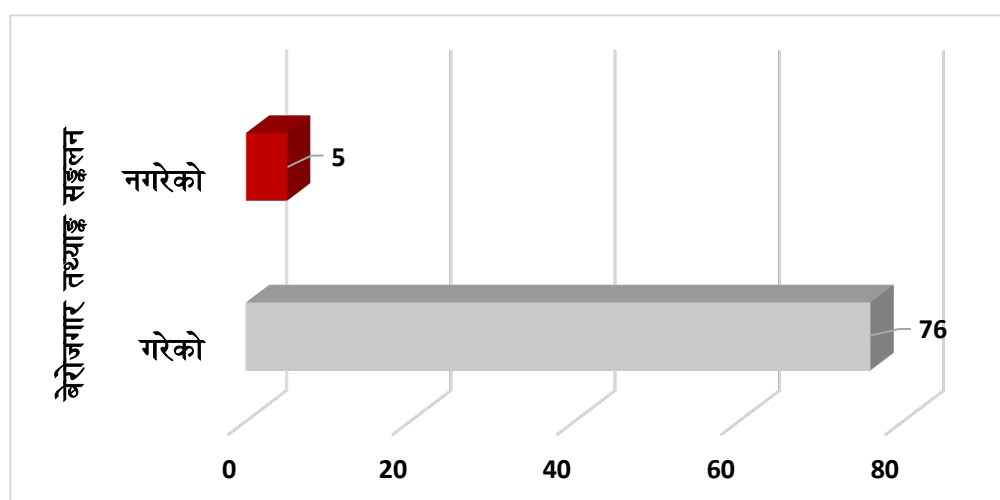
योजनाबद्ध सहरी विकाससम्बन्धी, Structure Design, Building Code of Conduct, Drawing design Land Pooling, Urban Planning, Smart Road, GIS, GPS, E-bidding, Autocad सहरी विकास तथा भवन निर्माण मापदण्ड, वातामरणमैत्री सहरीकरण र फोहोरमैला व्यवस्थापन, सहरी विकास गुरुयोजना निर्माण, वस्ती विकास मापदण्ड, साईकल लेन, हरित सडक, घर नं. प्रणाली, सौर्यबत्ती जडान, भू-उपयोग योजना, हिमाली सहर विकास जस्ता विषयमा तालिम एवम् क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू तथा सहरी योजना अधिकृत, Urban Planning Expert, हाईवे/आर्किटेक्ट/ईलेक्ट्रिकल/सिभिल ईन्जिनियर, सव ईन्जिनियर जस्ता जनशक्तिहरूको आवश्यकता रहेको स्थानीय तहहरूबाट प्राप्त जवाफमा उल्लेख भएको छ।

२०. बेरोजगारको तथ्याङ्क

२०.१ बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलनको अवस्था

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहहरूमा रोजगार तथा बेरोजगार श्रमशक्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन प्रशोधन र सूचना प्रणालीको स्थापना, आफ्नो स्थानीय तहभित्र कार्यरत स्वदेशी तथा विदेशी श्रमिकहरूको लगत सङ्कलन सूचना व्यवस्थापन विभिन्न क्षेत्र तथा विषयका दक्ष जनशक्तिको तथ्याङ्क व्यवस्थापन बैदेशिक रोजगारीमा जाने र फर्किनेको तथ्याङ्क व्यवस्थापन, सीपमूलक तालिम प्रदान, विदेशबाट फर्किनेहरूलाई समाजमा पुनःएकीकरण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण काम तोकेको पाइन्छ। यस अध्ययनको क्रममा समावेश स्थानीय तहहरूले बेरोजगारहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको वा नगरेको सम्बन्धमा बुझदा ७६ अर्थात ९३.८२% स्थानीय तहहरूले बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको भनी बेरोजगारको सख्या समेत र उल्लेख गरेका छन्। यो तथ्याङ्क नेपाल सरकारको प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमको सिलसिलामा सङ्कलन भएको देखिन्छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको मकसद पूरा हुने गरी अझै पनि तथ्याङ्क सङ्कलन भएको पाईदैन।

चित्र ६२: बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२०.२ स्थानीय तह आफैले सञ्चालन गरेको रोजगारमूलक कार्यक्रमहरू

बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन पश्चात् तिनीहरूलाई रोजगार बनाउने किसिमले स्थानीय सरकारहरूले रोजगार योजना बनाई आयआर्जनमूलक काममा आबद्ध गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय आर्थिक विकास योजना समेतमा यसलाई आबद्ध गरी व्यवसायमूलक सीपमूलक रोजगारमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा स्थानीय तहले के कस्ता कदमहरू चालेका छन् भनी अध्ययन गर्दा ड्राईभिङ्, आरन सुधार, महिलाहरूका लागि धुप निर्माण, ग्रील, मुढा बनाउने, सिलाई कटाई, बाखापालन, सिलाई, पाकशिक्षा, काष्ठकला, मोटरसाइकल मर्मत, कपाल कटाई, व्युटिसियन, व्यावसायिक कृषि, डकमी तालिम, बेतबाँसका सामग्री निर्माण तालिम, बुटिक तालिम, हाते होजियारी, प्लम्बिङ्गसम्बन्धी तालिम, अध्यक्ष रोजगार कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरू गरेको उल्लेख गरेका छन् भने कतिपय स्थानीय तहले केही पनि उल्लेख नगरेका तथा केहीले कार्यक्रम संख्या उल्लेख गरेको पाईयो।

२०.३ स्थानीय तहमा सञ्चालन गर्न आवश्यक रोजगारमूलक कार्यक्रमहरू

स्थानीय तहहरूमा सञ्चालन गर्न आवश्यक रोजगारमूलक कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा विभिन्न स्थानीय तहबाट विभिन्न खालका कार्यक्रमहरू आवश्यक रहेको भनी लेखी आएको पाईयो। रोजगारमूलक उद्योग प्रबर्द्धन तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम, आर्थिक केन्द्र जोड्ने सडक मार्ग, कोभिड १९ का कारण रोजगार गुमाएका युवा तथा बेरोजगार युवाहरूको लागि सीपमूलक तालिमहरू, आयआर्जन हुने खालका व्यवसायमूलक तालिमहरू, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम, मुख्यमन्त्री ग्रामीण विकास कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमको निरन्तरता, लघु उद्यम कार्यक्रम प्लम्बर, सिकमी, डकमी, हाउस वायरिङ्ग, मोटर साइकल मर्मत जस्ता सीपमूलक कार्यक्रमहरू, बैदेशिक रोजगारबाट फर्केका युवालाई रोजगार सिर्जना, हस्तकला सीप विकास कार्यक्रम, महिला उद्यमी कार्यक्रम, सिलाइ कटाई, हाते होजियारी, व्युटिपार्लर, वेल्डीङ्गसम्बन्धी तालिम, कम्प्युटर तालिम, इलेक्ट्रिसियन तालिम, कृषि, पशु, वन पैदावरमा आधारित कार्यक्रम, साबुन बनाउने, बङ्गुरपालन, कम्प्युटर मर्मत, बाखा पालन, हाउस वायरिङ्ग, बेमौसमी तरकारी खेती, होटल व्यवसाय सञ्चालन, पशुपालन, माछापालन, तरकारी खेती जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरेको पाईयो।

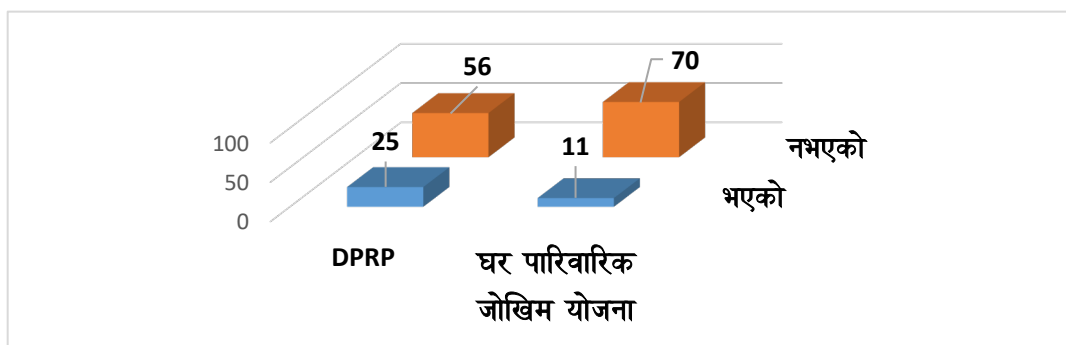
२१. विपद् व्यवस्थापन

२१.१ विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमाको अवस्था

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन गर्ने, स्थानीय स्तरमा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, पूर्वसूचना प्रणाली, खोज तथा उद्धार, राहत सामग्रीको पूर्वभण्डारण, वितरण र समन्वय जस्ता विपद् व्यवस्थापनका विषयहरूमा जनशक्ति, तालिम, कामको बाँडफाँट र उपकरण व्यवस्थापन स्थानीय तहले काम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन र काम कर्तव्यको बारेमा व्यवस्था गरेको छ। आफ्नो क्षेत्रमा भूकम्प, बाढी पहिरो, आगलागी, अनावृष्टी, अतिवृष्टि, महामारी, हुरीवतास जस्ता विपद्हरू आएमा त्यसबाट हुनसक्ने क्षतिलाई

न्यूनीकरण कसरी गर्ने र विपद्को अवस्थाबाट सामान्य अवस्थामा फर्काउन के कस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने भन्ने समग्र कुराहरू समावेश भएको विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माणको अवस्था के कस्तो रहेको छ भनी अध्ययनको क्रममा २५ वटा स्थानीय तहले विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना बनाएको देखिन्छ जुन कूल अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहको ३०.८६% हुन आँउछ। त्यस्तै १३.५८% स्थानीय तहहरूले घरपरिवार जोखिम योजना बनाएको पाइएको छ।

चित्र ६३ : विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना र घर परिवार जोखिम योजना तर्जुमाको अवस्था

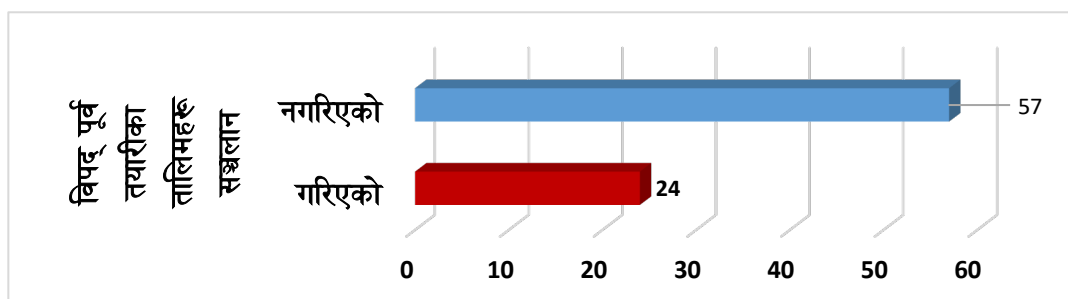

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२१.२ विपद् पूर्वतयारी तालिम र तालिम प्राप्त जनशक्तिको अवस्था

विपद्को समयमा खोज तथा उद्धार, राहत व्यवस्थापन, सरोकारवालासँगको समन्वय, अवरोध हटाउने, विपद्पश्चात् अस्थायी आवास/सेल्टर व्यवस्थापन, स्वास्थ्य उपचार व्यवस्थापन, जेष्ठ नागरिक, गर्भवती महिला, बालबालिका, अपाङ्ग नागरिकहरूको व्यवस्थापन, खाद्यान्न व्यवस्थापन, शुद्ध खानेपानी व्यवस्थापन, सुरक्षा व्यवस्थापन, लगायत धेरै विषयहरू जोडिएर आउँछन् यी सबै विषयहरू विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनामा समावेश भएका हुन्छन्। यस्ता विषयहरूमा कुशलतापूर्वक काम गर्नको लागि तालिम प्राप्त जनशक्ति तयार गर्नु पर्दछ। यस अध्ययनमा विपद् पूर्वतयारी तालिम प्राप्त जनशक्तिको विषयमा राखिएको जिज्ञासामा २४ वटा स्थानीय तहहरूले मात्रै विपद् पूर्वतयारी तालिम सञ्चालन गरेको देखिन्छ जुन अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहको २९.६२% मात्र हो।

चित्र ६४ : विपद् पूर्वतयारी तालिम र तालिमहरू सञ्चालनको अवस्था

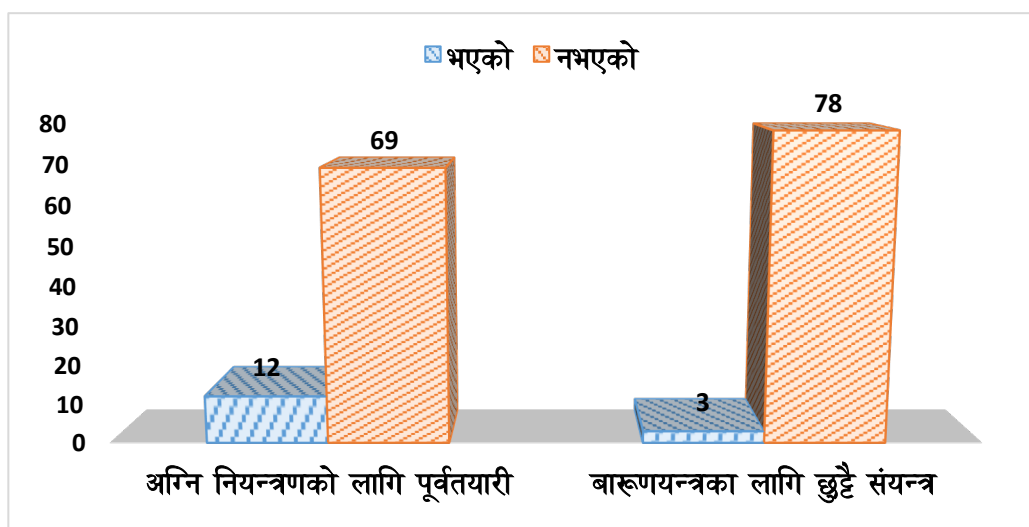

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२१.३ अग्नि नियन्त्रणको पूर्व तयारी र बारुणयन्त्र

विपद्का विभिन्न किसिमहरूमध्ये आगलागी पनि एक हो। घर भवनहरूमा आगलागी हुन नदिन भवन निर्माण अनुमती दिँदा नै फायर कोडको पालन गर्ने गरी अनुमती दिन जरूरी देखिन्छ भने अग्नि नियन्त्रणको पूर्व तयारी योजना समेत तर्जुमा गरी बारुण यन्त्र, बारुणयन्त्र सञ्चालनका लागि जनशक्ति, अग्निनियन्त्रक टोली बनाई तालिमको प्रवन्ध, अग्नी सुरक्षा लार्डफ ज्याकेट, हेल्मेट, फायर प्रुफ बुट, पन्जा जस्ता तयारीहरू गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहहरूको अग्नी नियन्त्रणक पूर्वतयारी र बारुणयन्त्रको उपलब्धतालाई तलको चित्रबाट दर्शाईएको छ।

चित्र ६५ : अग्नि नियन्त्रणको पूर्व तयारी र बारुणयन्त्र सञ्चालन संयन्त्रको अवस्था

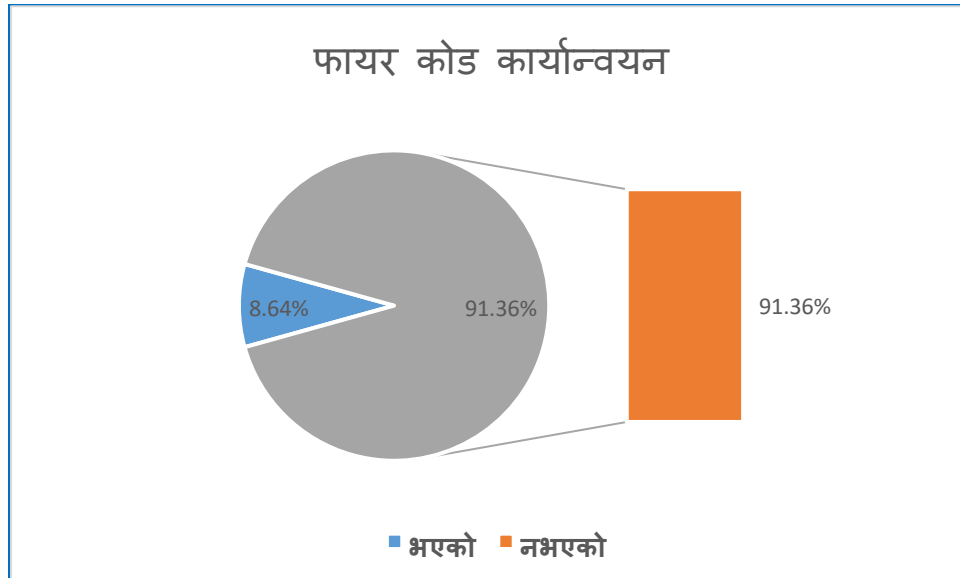

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२१.४ भवन निर्माण गर्दा फायर कोडको कार्यान्वयन

घर भवन निर्माण गर्न नक्सा पास गर्दा नै फायर कोडको पालना हुने गरी घर निर्माण गर्न स्वीकृती दिने र सम्पन्न प्रतिवेदन दिने बेलामा समेत सो किसिमको मापदण्ड संहिता पालना भएको छ छैन हेरेर मात्र घर सम्पन्न प्रतिवेदन दिँदा फायर कोडलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिने देखिन्छ। न्यूनतम रूपमा दमकल ओहोरदोहोर गर्न सक्ने चौडा बाटो, भवनमा फायर एक्टिङ्गगुईसर, फायर हाईड्रिन्ट, नजिकै दमकल वा अन्य उपकरणबाट आगो निभाउन पानीको प्रवन्ध जस्ता विषयहरू हेरेर घर भवन निर्माण स्वीकृती दिन सके आगलागीबाट हुने क्षती न्यूनिकरणमा सहयोग पुग्ने हुन्छ। अध्ययनबाट ८.६४% स्थानीय तहहरूमा मात्र Fire Code कार्यान्वयनमा आएको देखिन्छ।

चित्र ६६ :भवन निर्माण गर्दा फायर कोडको कार्यान्वयनको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२१.५ विपद् व्यवस्थापनका लागि उपलब्ध सामग्रीहरू

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा विपद् व्यवस्थापनको लागि उपकरणको उपलब्धता र तयारीको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा विभिन्न स्थानीय तहहरूबाट प्राथमिक उपचार बक्स, स्ट्रेचर, लाईफ ज्याकेट, डोरी, आरा मेशिन, फाईरिङ्ग सिलिन्डर, वाटर पम्प, भर्याङ्ग, रेजर बुट, हेडलाईट, त्रिपाल, हेलमेट, गैटी, बेल्ट, ड्रिल मेसिन, मेगा फोन, घन, गल, स्ट्रेचर, रबर बुट, सावेल, फरुवा, टर्च, कम्बल, सवारी जीप, बारुणयन्त्र, एम्बुलेन्स, स्ट्रेचर सावेल, बन्चरो, फायर एक्विटडगुईसर आदि सामग्रीहरू उपलब्ध भएको लेखिआएको पाईयो। यी सबै सामग्रीहरू हरेक स्थानीय तहमा उपलब्ध रहेका सामग्री नभै विभिन्न स्थानीय तहहरूले पठाएको विवरणको सङ्कलन हो। अध्ययनमा संलग्न कतिपय स्थानीय तहहरूले यस सम्बन्धी विवरण उल्लेख नगरेको देखिन्छ।

२१.६ विपद् व्यवस्थापनको लागि अ.व.को आवश्यकता

स्थानीय सरकारहरूले महशुस गरेको विपद् व्यवस्थापनको लागि आवश्यकताहरूको बारेमा अध्ययन गर्दा अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूले विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना बनाउने, विपद् पूर्वतयारीका लागि जनशक्तिलाई तालिम दिने, विपद् व्यवस्थापन सामग्री तयारी हालतमा राख्ने, विपद् व्यवस्थापन प्रविधिबारे तालिम, विपद् व्यवस्थापन शाखा हेर्ने प्राविधिक जनशक्ति कर्मचारी, बारुण यन्त्र, सेफिट ज्याकेट, फायर वाल, र उपकरण, विपद् साइरन, लाइफ जाकेट, नगर प्रहरी, अग्नि नियन्त्रण तालिम, रबर बोट, खोज,

उद्धार, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य सम्बन्धी तालिम, दमकलको लागि जनशक्ति, गोताखोर, खोज तथा उद्धार टोली जस्ता आवश्यकताहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ।

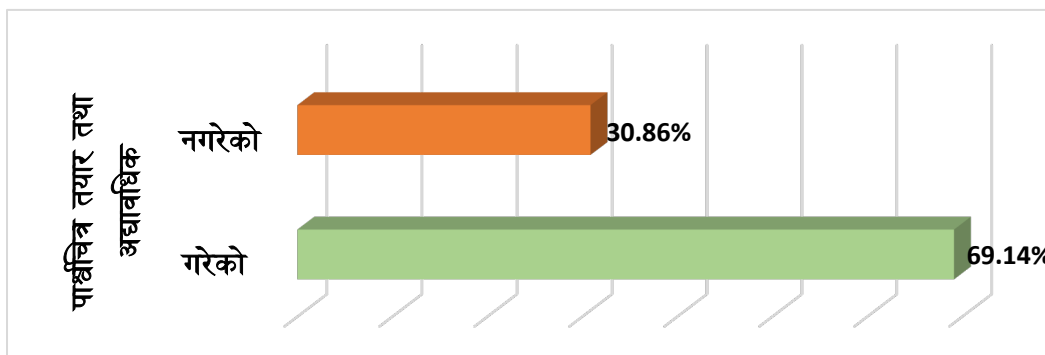
२२. विविध

२२.१ स्थानीय तहको पार्श्वचित्र (Profile) तयारी तथा अद्यावधिक स्थिति

कुनै पनि कार्यको थालनी गर्नुभन्दा अगाडि सो सँग सम्बन्धित यथार्थपरक सूचना र तथ्याङ्कहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले आफ्नो तहमा योजनाबद्ध विकास प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने र बैज्ञानिक योजना पद्धतिको अवलम्बनको लागि आफ्नो क्षेत्रभित्रको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, जनसांख्यिक, प्राकृतिक, भौतिक पूर्वाधार विकासको अवस्था लगायत समग्र विषयहरूको बस्तुस्थिति झल्किने गरी भरपर्दो सूचना र तथ्याङ्क सहितको वस्तुगत विवरण(Profile) तयार गर्ने तथा समय समयमा अद्यावधिक गर्नु आवश्यक छ। वस्तुगत विवरणले हालको अवस्थाको पहिचान गर्नुको साथै भावी आवश्यकता र संभावनाहरूलाई पहिल्याउन सहयोग गर्दछ। पार्श्वचित्रको अध्ययन विवरणले विगतको अवस्था र हालको अवस्थाबीच तुलना गर्न पनि सघाउँछ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा पनि स्थानीय तहले आफ्नो तहको पार्श्वचित्र बनाउनुपर्ने कुरा उल्लेख भएको छ।

यस अध्ययनको शिलशिलामा स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्रको अवस्था स्पष्ट हुने गरी पार्श्वचित्र निर्माण र अद्यावधिक गरेको वा नगरेको सन्दर्भमा थाहा पाउने प्रयास गरिएको थियो। अध्ययनमा समावेश भएका स्थानीय तहहरूमध्ये ६९.१४%ले यस्तो विवरण तयार तथा अद्यावधिक गरेको उल्लेख गरेका छन्।

चित्र ६७ :स्थानीय तहको पार्श्वचित्र (Profile) तयारी तथा अद्यावधिक स्थिति

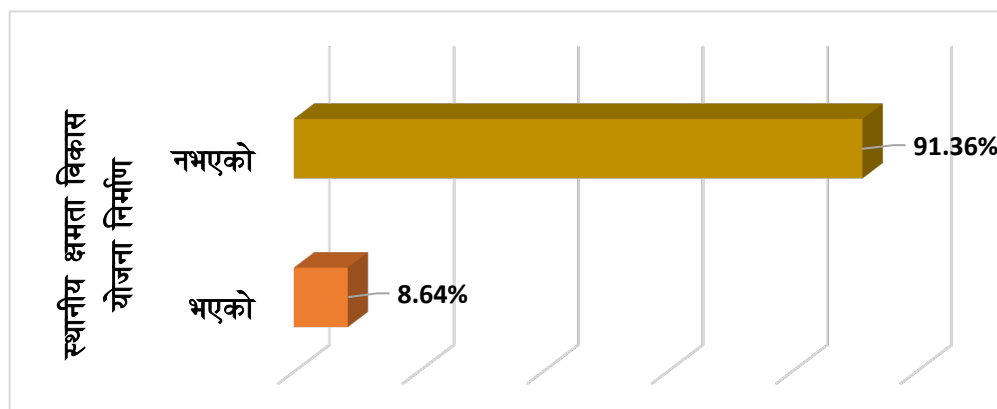
स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२२.२ स्थानीय क्षमता विकास योजना

स्थानीय तहहरूले आफूलाई प्राप्त संवैधानिक एवम कानूनी दायित्व र जिम्मेवारी पूरा गर्नको लागि संस्थागत क्षमता सुदृढ हुन अति नै आवश्यक छ। जन प्रतिनिधि र कर्मचारी आदिको सक्षमता विकासबाट मात्र

कार्यप्रक्रियामा सहजता आउने, समयमा नै निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुग्दछ। गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूले आफ्नो तहमा क्षमता विकास योजना निर्माण र बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम मार्फत् कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्दछन्। अध्ययनको शिलशिलामा ८.६४% स्थानीय तहहरूले क्षमता विकास योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको पाईयो।

चित्र ६८ : स्थानीय क्षमता विकास योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनको अवस्था

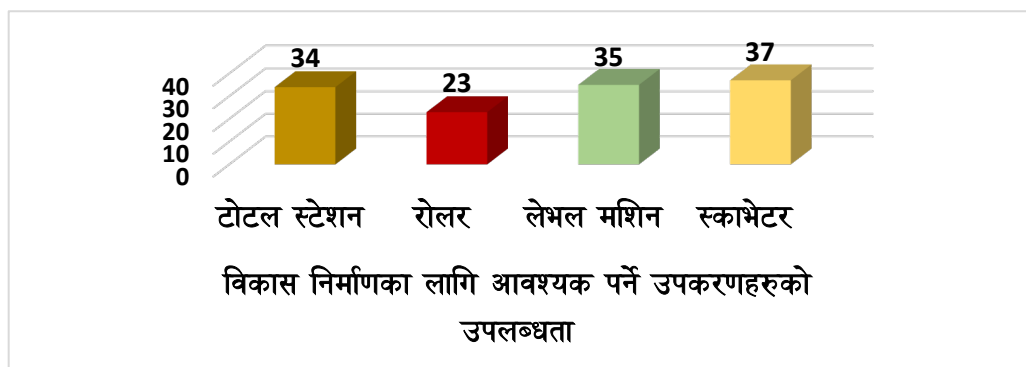

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२२.३ विकास निर्माणमा आवश्यक उपकरण उपलब्धताको अवस्था

स्थानीय तहहरूको आफ्नै स्वामित्वमा रहेका विकासका पूर्वाधार निर्माणमा आवश्यक पर्ने उपकरणहरूको उपलब्धता वारे सोधिएको प्रश्नमा ३४ वटा स्थानीय तहहरूमा टोटल स्टेशन, २३ वटामा रोलर, ३५ वटामा लेभल मेशिन र ३७ वटामा स्काभेटर /डोजर जस्ता उपकरण रहेको पाईयो। जसलाई तलको चित्रमा समेत दर्शाईएको छ।

चित्र ६९ : पूर्वाधार विकासका कार्यमा आवश्यक उपकरण उपलब्धताको अवस्था

स्रोत: स्थानीय तहमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको।

२२.३ ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माणको अवस्था

नेपालको संविधान(२०७२)को धारा २२१ अनुसार संविधानको अधिनमा रही स्थानीय तहको व्यवस्थापकीय अधिकार नगरसभा र गाउँसभामा निहित रहने व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तै धारा २२६ अनुसार संविधानको अनुसूची ८ बमोजिमका स्थानीय तहका एकल अधिकार र अनुसूची ९ बमोजिमका साझा अधिकार सूचीहरूमा उल्लेखित विषयहरूमा व्यवस्थापकीय अधिकारको प्रयोग गरी आवश्यक कानूनको निर्माण गाउँसभा र नगरसभाबाट हुने गर्दछ। स्थानीय तहहरूले कानून निर्माण गर्दा संविधान सङ्घीय कानून र प्रदेश कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय सरकारको ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माणको अवस्था बुझिएको छ। अध्ययन कार्यमा समेटिएका स्थानीय तहहरूले स्थानीय कानून, मापदण्ड, कार्यविधि, निर्देशिका बनाउने कार्य गरिरहेको पाईएको छ। संवैधानिक एवम् कानूनी रूपमा प्राप्त सबै अधिकारहरू प्रयोग गर्न कानून निर्माण भईसकेको पाईदैन यद्यपी सबैजसो स्थानीय तहले कुनै न कुनै रूपमा कानून निर्माण कार्यमा अगाडि बढाबढी धेरथोर संख्यामा कानून निर्माण गरेको देखिन्छ।

२२.४ स्थानीय तहको नतिजा क्षेत्रहरू

- बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूपको कार्यन्वयन
- वातावरण मैत्री स्थानीय शासनको कार्यन्वयन
- भवन संहिताको कार्यन्वयन
- औद्योगिक ग्रामको निर्माण
- आर्थिक सामाजिक परिचालनको कार्यन्वयन
- स्थानीय आर्थिक विकास योजनाको कार्यन्वयन
- टोल विकास संस्थाको क्रियाशीलता

- बाल उद्यान तथा हरित उद्यानको विकास र विस्तार
- एकीकृत फोहोर विसर्जन केन्द्रको निर्माण
- नमूना वडा कार्यालय निर्माण र वडा कार्यालयको पूर्वाधार निर्माण
- जग्गा एकीकरण, घर एकीकरण, एकीकृत बस्तीको निर्माण, जग्गा एकीकरण योजना कार्यन्वयन
- भवन निर्माण मापदण्डको कार्यन्वयन
- नक्सा पासको कार्यन्वयन
- वित्तीय सुशासन लेखाजोखाको कार्यन्वयन

परिच्छेद तीन:-क्षमता विकासका आवश्यकताहरू

स्थानीय तहका आवश्यकताहरूलाई विश्लेषण गर्दा स्थानीय तहका प्रकार, भौगोलिक अवस्थिति, स्थानीय आवश्यकता समेतका आधारमा क्षमता विकास आवश्यकताहरू भिन्न भिन्न रहेको पाइन्छ। महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका एवम् केही विकसित नगरपालिकाहरूको आवश्यकता र गाउँ पालिकाहरूको आवश्यकता फरक रहन्छ। स्थानीय आवश्यकता र विशिष्टतालाई मध्येनजर गर्दै परिच्छेद २ मा प्रस्तुत गरिएको तथ्य एवम् तथ्याङ्क समेतलाई विश्लेषण गर्दा स्थानीय तहका क्षमता विकास सम्बन्धी आवश्यकताहरू देहायबमोजिम उल्लेख गरिएको छ:-

१. फोहोरमैला व्यवस्थापन:

फोहोर मैला व्यवस्थापन स्थानीय तहहरूको महत्वपूर्ण र जटिल काम पनि हो। यसका लागि ल्याण्डफिल साईटको प्रवन्ध जनशक्ति र अन्य व्यवस्थापनका पक्षहरूमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ। फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहहरूमा निम्नानुसारको क्षमता विकासको आवश्यकता देखिन्छ:

- फोहोर मैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ र फोहोरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७० लाई संघीय संरचना अनुरूप परिवर्तन गरी फोहोरमैला व्यवस्थापनमा सरकारका तीन तहबीचको सम्बन्ध स्पष्ट गर्नु पर्ने,
- फोहोर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यन्वयनमा ल्याउनु पर्ने,
- स्थानीय तहलाई स्थानीय ल्याण्डफिल्ड साईट र हानिकारक फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्राविधिक सहयोगको लागि स्थानीय पुर्वाधार विभागमा विशेष संरचना स्थापना गर्नु पर्ने,
- फोहोर मैला विसर्जन केन्द्रको (स्नानेटरी ल्याण्डफिल्ड साईट) को लागि सम्भव भएसम्म दुई वा दुईभन्दा बढी स्थानीय तहको संयुक्त लगानिमा निर्माण गरी सञ्चालन गर्ने व्यवस्था कार्यन्वयनमा ल्याउनु पर्ने,
- टोल विकास संस्थालाई क्रियाशिल बनाई वातावरण मैत्री स्थानीय शासनका प्रारूपलाई कार्यन्वयनमा ल्याउनु पर्ने,
- हरेक स्थानीय तहमा कतिमा १ जना वातावरण ईन्जिनियर दरबन्दी सहित फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि सफाई कर्मचारी, प्राविधिक तथा प्रशासनिक कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने,
- फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि आवश्यक उपकरण र सवारी सधन (जस्तै: टिप्पर, ट्र्याक्टर, ब्रुमर, सक्सन, ट्याङ्कर) व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- सफाई कर्मचारीहरूलाई व्यक्तिगत स्वास्थ्य र फोहोरमैला वर्गीकरण, ढुवानी, विसर्जन, प्रशोधन लगायतका विषयमा तालिम दिनुपर्ने,

- स्थानीय तहहरूले टोल विकास संस्थालाई परिचालन गरी घर तथा परिवारहरूलाई फोहोरमैला न्यूनीकरण, बर्गीकरण र पुनः प्रयोगका लागि चेतनामूलक शिक्षा दिनुपर्ने,
- फोहोरमैलाको Recycling गर्ने/कम्पोष्ट आदि बनाउने विधि र प्रविधि उपयोगमा ल्याउनुपर्ने
- फोहोरमैला व्यवस्थापनमा आवश्यकता अनुसार निजी क्षेत्रसँग साझेदारी गर्ने,
- फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि शाखाको प्रवन्ध गर्ने र यसका लागि एक मापदण्ड निर्धारण गर्नु पर्ने,
- फोहोर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रदेश सुशासन केन्द्रले नियमित रूपमा पटके तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने र स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानले यस सम्बन्धी तालिम मापदण्ड कार्यन्वयनमा ल्याउनु पर्ने,
- नेपाल सरकारले स्थानीय तहको लागत साझेदारीमा फोहोर मैलाका उपकरण जस्तै ट्रिपर, ट्याक्टर, सक्सन ट्याङ्कर, ब्रुमर र अन्य उपकरण तथा संयुक्त स्यानेटरी ल्यान्डफिल्ड साईट निर्माणका लागि सःशर्त अनुदान उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- टोल विकास संस्थालाई क्रियाशील बनाई सरसफाई तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका लागि सामाजिक परिचालन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय तहलाई प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने।

२. भवन निर्माण मापदण्ड र नक्सापासः

स्थानीय सरकारहरूले स्थानीय स्तरमा घर तथा भवन निर्माण गर्दा राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता र भवन निर्माण मापदण्ड कार्यन्वयनमा ल्याएको वा नल्याएको, नक्सा पास लागू गरेको वा नगरेको जस्ता आठवटा विषयहरू समावेश गरी यस अध्ययनमा स्थानीय तहहरूको क्षमता थाहा पाउन खोजिएको थियो। यस अध्ययनबाट अधिकांश स्थानीय तहहरूले राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता कार्यन्वयनमा ल्याएको देखिन्छ तर कार्यन्वयनमा नल्याउने स्थानीय तहहरू पनि झण्डै तीस प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको पाईयो। अध्ययनमा संलग्न आधाजसो स्थानीय तहहरूले भवन निर्माणका लागि स्थानीय मापदण्ड बनाई लागू गरेको देखिन्छ। नक्सा पास र भवन निर्माणका लागि अति कम स्थानीय तहहरूले EBPS लागू गरेको देखिन्छ। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूमध्ये आधा संख्याले मात्र घर निर्माण अनुमति र सम्पन्न प्रतिवेदन दिने गरेको देखिएको छ। स्थानीय तहहरूमा भवन निर्माण मापदण्ड र नक्सापास पूर्ण रूपमा लागू गराउनु निम्न विषयहरूमा क्षमता बढाउनुपर्ने देखिन्छः

- नेपाल सरकारले बस्ती विकास , भवन निर्माण र स्थानीय योजना सम्बन्धमा राष्ट्रिय कानून निर्माण गर्नु पर्ने र सो नबनेसम्म हालको बस्ती विकास , सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी मापदण्डलाई समसामयिक परिवर्तन गर्नुपर्ने,
- नेपाल सरकार मातहतका सबै सडकको क्षेत्राधिकार र मापदण्ड सम्बन्धमा सडक विभागले अद्यावधिक अभिलेख राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्ने,
- स्थानीय तहका लागि नमूना भवन निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड उपलब्ध गराउनु पर्ने,

- महानगर र उप-महानगरमा कम्तिमा एकजना Structural Engineer, एकजना Geo-technical engineer, एकजना urban planner को दरबन्दी व्यवस्था गर्नु पर्ने, अन्य स्थानीय तहमा कम्तिमा एकजना Civil Engineer, एकजना Architect, एकजना Surveyer को दरबन्दी व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- खानी तथा भू-गर्भ बिभागले जोखिम संवेदनशील क्षेत्रको पहिचान गरी भवन तथा संरचना निर्माण गर्न नसकिने वा बस्ती. राख्न नसकिने क्षेत्रको विवरण नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्ने,
- प्रदेश सुशासन केन्द्रमा प्राविधिक एकाई स्थापना गरी प्राविधिक विषयका तालीमहरू समेत सञ्चालन गर्नु पर्ने,
- भवन निर्माण गर्ने सम्बन्धमा स्थानीय वस्तुस्थिति भौगोलिक बनावट र आवश्यकता समेतलाई विचार गरी भवन निर्माण स्थानीय मापदण्ड बनाई लागू गर्ने,
- व्यक्तिगत तथा संस्थागत घर वा भवन निर्माण गर्दा अनिवार्य रूपमा नक्सा पास र घर निर्माण स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था कायम गर्ने,
- संभव भएसम्म प्रविधिको प्रयोग मार्फत घर निर्माण स्वीकृतीका लागि Electronic Building Permit System(EBPS) लागू गर्ने,
- घर निर्माण स्वीकृती ,नक्सापास, अनुगमन, निरीक्षण र सम्पन्न प्रतिवेदन समेतका कार्यको लागि अलगगै शाखा तथा जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने,
- उक्त शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्राविधिक तथा नीतिगत व्यवस्था सम्बन्धी तालिम प्रदान गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- भवन निर्माण मापदण्ड र भवन निर्माण राष्ट्रिय संहिता कार्यान्वयनको लागि प्राविधिक कर्मचारी, निर्माण व्यवसायी, निर्माण कार्यमा संलग्न हुने कामदारहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- Seismic Response Analysis, Structural Analysis, Geo Technical Investigation जस्ता विषयहरूमा क्षमता विकास आवश्यकता देखिन्छ ।

३. पूर्वधार निर्माण,सञ्चालन तथा व्यवस्थापन:

स्थानीय तहहरूले विभिन्न विकासका पूर्वाधारहरू निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ। सडक भवन तथा अन्य पूर्वाधारहरू निर्माणका लागि स्थानीय तहहरूले जनशक्ति शाखा प्रविधि नीतिगत तथा कानूनी प्रवन्धहरू गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अध्ययनमा सोधिएका प्रश्नावलीहरूको आधारमा स्थानीय तहहरूमा पूर्वाधार निर्माण सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि तत्काल निम्न विषयहरूमा ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ:

- सवैलाई पायक पर्ने स्थानमा सेवाग्राही मैत्री भौतिक अवस्था सहितको मुख्य प्रशासनिक भवन र वडा कार्यालयहरू निर्माण तथा सुधार गर्नुपर्ने,
- सेवा प्राप्त हुने ठाँउसम्म पुग्न सहज यातायातको पहुँचको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने,

- सडक यातायात गुरुयोजना निर्माण मार्फत गुणस्तरीय सडक र वातावरणमैत्री सडक निर्माण गर्ने,
- पूर्वाधार विकासमा संलग्न जनशक्तिको संख्या बृद्धि गरी उनीहरूको सक्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याउने,
- GIS/GPS तथा नवीनतम प्रविधिहरू प्रयोग गर्न क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्वाधार निर्माणमा गुणस्तर परीक्षणको लागि गुणस्तर परीक्षण ल्यावको स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

पूर्वाधार क्षेत्रमा स्थानीय तहको जिम्मेवारी

- औद्योगिक ग्राम सञ्चालनमा आइ उत्पादन तथा रोजगारी बढेको
- सडक यातायात गुरुयोजना अनुसार मात्र गुणस्तरीय सडक निर्माण भएको
- सडक यातायात गुरुयोजनाले तोकेको सडक अधिकार क्षेत्र अनुसार सडक सीमा छाडेर मात्र नक्सा पास हुने गरेको
- जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना कार्यन्वयनमा आएको
- राष्ट्रिय भवन संहिता कार्यन्वयनमा आई सुरक्षित भवनहरू निर्माण हुने गरेको
- राष्ट्रिय भवन निर्माण मापदण्ड कार्यन्वयनमा आई व्यवस्थित र उत्थानशील बस्तीहरू विकास भएको
- वर्षमा कम्तिमा एक जग्गा एकीकरण वा जग्गा विकास वा बस्ती विकास वा सम्पदा संरक्षण योजना कार्यन्वयनमा आएको
- बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गरिएको
- सडकको विस्तार र स्तरोन्नति भएको
- फोहोर बिसर्जन केन्द्र स्थापना भएको

४. योजना व्यवस्थापन:

स्थानीय स्तरमा आफ्ना अधिकार क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित योजनाहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन मार्फत स्थानीय सरकारहरूले योजनाबद्ध विकासका कामहरू गरिरहेका छन्। यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा योजना व्यवस्थापनका सन्दर्भमा छ किसिमका प्रश्नहरू मार्फत सूचना लिईएको थियो यस अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूमध्ये करिव एक तिहाई सङ्ख्याका स्थानीय तहहरूले आफ्नो स्थानीय तहमा आवधिक योजना तर्जुमा गरेको देखिन्छ। त्यस्तै सैंतिस प्रतिशत स्थानीय सरकारहरूले विभिन्न विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गरेको उल्लेख गरेको देखिन्छ। आयोजना बैंक स्थापना गरेका स्थानीय तहहरूको संख्या न्यून रहेको देखिन्छ। योजना व्यवस्थापनको सन्दर्भमा स्थानीय तहहरूले निम्न विषयहरूमा सक्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- आवधिक योजना निर्माण र विभिन्न विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना निर्माण गर्ने,

- कृषि, वन, उद्योग, बाणिज्य, पर्यटन, यातायात, बस्ती विकास, भू उपयोग, प्राकृतिक स्रोतको उपयोग, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, गरिबी न्यूनीकरण, सुशासन लगायतका विभिन्न विषयहरूमा गुरुयोजनानिर्माण गरी लागू गर्ने,
- परियोजना बैंक स्थापना र सञ्चालन सम्बन्धी सक्षमता,
- योजना तर्जुमाका चरण, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कक सम्बन्धी क्षमता विकास,
- योजनाहरूको प्राथमिकिकरण सम्बन्धी,
- सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी क्षमता विकास,
- दिगो विकासका लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण गरी स्थानीय योजनामा समावेश गर्ने तथा कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

५. वस्ती विकास

स्थानीय स्तरमा व्यवस्थित एव सुरक्षित वस्ती विकासका कार्यहरू सञ्चालन गर्ने दायित्व स्थानीय सरकारको रूपमा गाँउपालिका र नगरपालिकाहरूको भएकोले उक्त विषयको कार्यान्वयनको अवस्था यस अध्ययनमा जानकारी हासिल गर्न खोजिएको थियो । वस्ती विकास सम्बन्धी ६ प्रकारका प्रश्नहरू मार्फत जवाफ प्राप्त गरी अध्ययन गर्दा वस्ती विकासका लागि स्थानीय तहहरूले निम्न विषयहरूमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ:

- एकीकृत वस्ती विकास योजना निर्माण र कार्यान्वयन,
- जोखिम संवेदनशील भूउपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन,
- स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्कृति र पहिचान बोकेका सम्पदाहरूको पहिचान तथा संरक्षण,
- पदाधिकारी र कर्मचारीहरूलाई जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन र एकीकृत वस्ती विकास सम्बन्धमा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू आवश्यक ।

६. वातावरण व्यवस्थापन:

मानव जीवनको अस्तित्वसँग जोडिएको वातावरण संरक्षणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने तथा आफ्ना विकास निर्माण लगायतका कार्यहरूमा वातावरण विनास हुन नदिने जिम्मेवारी स्थानीय तहहरूले पूरा गर्नुपर्दछ । अध्ययनको क्रममा स्थानीय सरकारहरूले वातावरण संरक्षणमा अवलम्बन गरेका क्रियाकलापहरूको बारेमा प्रश्नहरू मार्फत जवाफ खोजिएको थियो । यस अध्ययनमा झण्डै आधा संख्याका स्थानीय तहहरूले पूर्वाधार निर्माण गर्नुपूर्व IEE/EIA प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने र आफ्ना योजना तथा कार्यक्रममा ताल, पोखरी, सीमसार क्षेत्र आदि संरक्षणको लागि कार्यक्रम भएको उल्लेख गरेका छन । एक तिहाइ स्थानीय तहहरूमा वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनमा आएको देखिन्छ । अध्ययनबाट स्थानीय स्तरमा वातावरण व्यवस्थापनका लागि निम्न विषयहरूमा क्षमता विकास जरुरी देखिन्छ:

- पूर्वाधार निर्माणमा संक्षिप्त, प्रारम्भिक, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन,
- ताल, पोखरी, सीमसार क्षेत्रको महत्व बुझी संरक्षणका कार्यहरू सञ्चालन,
- वातावरण मैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयन,

- वातावरण हेर्ने शाखा र उक्त शाखामा वातावरण ईन्जिनियर, वातावरण सहायक जस्ता जनशक्तिको व्यवस्थापन,
- वातावरण संरक्षणको सम्बन्धमा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूमा आधारभूत ज्ञान र चेतना,
- दिगो विकास, वातावरण सन्तुलन, प्राकृतिक स्रोत संरक्षण तथा वातावरणमैत्री तवरले उपयोग।

७. जनस्वास्थ्य तथा अस्पताल व्यवस्थापन:

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई तथा पोषण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन, स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधार विकास तथा व्यवस्थापन, अस्पताल तथा अन्य स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना तथा व्यवस्थापन, रक्त सञ्चार सेवा , औषधी पसल सञ्चालन अनुमती, स्वास्थ्यजन्य फोहोरको व्यवस्थापन लगायतका महत्वपूर्ण स्वास्थ्य सम्बन्धी जिम्मेवारी सुम्पेको छ। यस अध्ययनमा गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा अस्पताल, आधारभूत स्वास्थ्य परीक्षण, स्वास्थ्य परीक्षण प्रयोगशाला र स्वास्थ्यकर्मिहरूको उपलब्धताको अवस्था बुझ्न खोजिएको थियो। जनस्वास्थ्य तथा अस्पताल व्यवस्थापनका लागि आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र उपकरणको अवस्था सर्वैजसो स्थानमा अपर्याप्त भएको पाईएको छ। स्थानीय तहहरूमा जनस्वास्थ्य सेवाको सक्षमताका लागि निम्न विषयहरूमा क्षमता विकास हुनुपर्ने देखिन्छ:

- प्रत्येक स्थानीय तहमा सर्वै आधारभूत स्वास्थ्य जाँचहरू हुने गरी स्थानीय अस्पतालको स्थापना,
- अस्पतालमा आधारभूत ल्याव परीक्षण (न्यूनतम रूपमा पनि सुगर, किडनी .युरिन फड्सन टेस्ट, लिबर फड्सन टेस्ट , लिपिड प्रोफाइल, स्टुल टेस्ट, खकार, जाँच र थाइराइड जाँच)हुने गरी ल्यावको स्थापना र सो का लागि जनशक्ति, प्रविधि र उपकरण,
- प्रत्येक वडामा डाक्टर सहितको स्वास्थ्य चौकी वा सार्वजनिक स्वास्थ्य क्लिनिक,
- एक्सरे, अल्ट्रासाउन्ड, फिजियोथेरापी, आँखा सेवा, दन्त सेवा मानसिक स्वास्थ्य को लागि उपकरण र प्राविधिक,
- दरबन्दी अनुसारको स्वास्थ्यकर्मिको पदपूर्ति र आवश्यकता अनुसार दरबन्दी सृजना,
- महिला स्वास्थ्य स्वयम सेविकाहरूको क्षमता विकास,
- अस्पताल व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी सफ्टवेयर र प्रविधिको प्रयोग,
- दक्ष स्वास्थ्यकर्मिलाई संस्थामा भित्र्याउने र जनशक्ति टिकाईराख्ने योजना,
- स्वास्थ्य सेवाको लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण।

द.सूचना प्रविधि:

यस अध्ययनमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको लागि स्थानीय तहहरूमा ईन्टरनेटको पहुँचको अवस्था आधारभूत कम्प्युटरको ज्ञान भएका कर्मचारीहरूको उपलब्धता, खर्च विवरण सार्वजनिक गर्न वेभसाईटको प्रयोग र सूचना प्रविधिको उपयोगका लागि आवश्यक उपकरण, प्रविधि, जनशक्तिमा केन्द्रित भएर प्रश्नावली मार्फत

जवाफ माग गरिएको थियो। अध्ययनबाट धेरैजसो स्थानीय तहहरूको केन्द्र र वडा कार्यालयहरूमा ईन्टरनेटको पहुँच पुगेको र एक चौथाई स्थानीय तहहरूका सबै वडा कार्यालयहरूमा फ्रि वाईफाई सुविधा समेत रहेको पाईयो। अधिकांश स्थानीय तहहरूमा सूचना प्रविधि मा काम गर्ने अधिकृत तथा सहायक कर्मचारीको व्यवस्थापन भएको पाईयो। गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा सूचना प्रविधिको उपयोग सम्बन्धमा निम्न कुराहरूमा क्षमता विकासको आवश्यकता देखिन्छ:

- जनप्रतिनिधिहरूलाई सूचना प्रविधिको महत्व सम्बन्धी सचेतना तालिम,
- सबै कर्मचारीहरूलाई आधारभूत कम्प्युटर शिक्षा र सफ्टवेयर सञ्चालन गर्न सक्ने क्षमता विकास
- सेवा प्रवाहमा सफ्टवेयरहरूको प्रयोग बढाउने,
- संभव भएसम्मका सेवाहरूलाई अनलाईन प्रणालीबाट सञ्चालन गर्ने/Faceless service लाई बढवा दिने,
- Server Management, Data Management, Internet and Lan connection, networking devices, cloud storage, GIS,Networking, Digital Profile,Website Management E-Governance जस्ता विषयहरूमा दक्षता,
- कम्प्युटर इन्जिनियर/सूचना प्रविधि अधिकृतको क्षमता विकास,
- सेवा प्रवाहको लागि प्रयोग हुने नयाँ प्रविधिको सम्बन्धमा सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई क्षमता विकास तालिम,
- सबै वडाहरूमा न्यूनतम सहायक कम्प्युटर अपरेटरको दरवन्दी र पदपूर्ति,
- कर्मचारीलाई सूचना प्रविधि सम्बन्धी तालिम, वडा सूचना केन्द्रको स्थानपना गर्ने,
- Digital Local Level स्थापनामा सहयोग,
- सबै वडाहरूमा ईन्टरनेट सेवा विस्तार,
- सूचना प्रविधि सेवा केन्द्रको स्थापना।

९. स्थानीय दररेट:

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रका निर्माण कार्य तथा अन्य सेवाको प्रयोजनको लागि निर्माण सामग्री, ज्याला, भाडा तथा महसुलको स्थानीय न्यूनतम दररेट तोक्नुपर्ने कुरा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले गरेको छ। यस अध्ययनमा स्थानीय तहहरूले दररेट निर्धारण गरे नगरेको विषयमा बुझ्दा ८०.२५ प्रतिशत स्थानीय तहहरूले स्थानीय दररेट निर्धारण गरी स्वीकृत गरेको देखिन्छ। सबै स्थानीय तहहरूमा आवश्यकता अनुसार स्थानीय दररेट निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा, स्थानीय बजार मुल्य, जिल्ला दररेट निर्धारण समितिले वार्षिक रूपमा तयार गर्ने दररेट, ढुवानी भाडा, सामग्री र कामदारहरूको स्थानीय स्तरमा उपलब्धता जस्ता विषयहरूमा अध्ययन गरी दररेट निर्धारण कार्य गर्ने क्षमता आवश्यक पर्ने देखिन्छ।

१०. सुशासन तथा सेवा प्रवाह:

स्थानीय तहहरूमा सुशासन तथा सेवा प्रवाहको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन गर्नको लागि सार्वजनिक खर्चको सार्वजनिककरण, सामाजिक उत्तरदायित्व तथा निगरानीका विधिहरूको उपयोग, गुनासो सुनुवाई र उजुरी व्यवस्थापनमा अवलम्बन गरिएका विधिहरू लगायतका विषयहरूमा प्रश्न गरिएको थियो। सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण र सार्वजनिक परीक्षणको अवलम्बन त्यति सन्तोषजनक पाईएको छैन। स्थानीय तहहरूले गुनासो पेटिकामा प्राप्त गुनासो, सामाजिक सञ्जालमा प्राप्त प्रतिक्रिया समेतका आधारमा गुनासो व्यवस्थापन गर्ने गरेको उल्लेख गरेको पाईयो। गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा उपर्युक्त कार्यहरूमा सक्षमता अभिवृद्धिका लागि निम्न उपाय गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

- सार्वजनिक कोषमा भएको आय र व्ययको यथार्थ रकम हरेक महिना वेभसाईट, सूचना पाटी, स्थानीय पत्रिका वा स्थानीय सञ्चारमाध्यम मार्फत सार्वजनिककरण गर्ने,
- नागरिकले माग गरेका सूचनाहरू कानूनले गोप्य राखुपर्ने बाहेक यथासंभव छिटो उपलब्ध गराउने,
- सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ अनुसार सार्वजनिक गर्नुपर्ने विवरण कसैले माग नगरे पनि हरेक ३/३ महिनामा स्वतःस्फूर्त रूपमा सार्वजनिक गर्ने,
- समय समयमा सार्वजनिक सुनुवाई आयोजना गरी नागरिकहरूका गुनासा, सुझाव, प्रतिक्रिया प्राप्त गरी पृष्ठपोषण लिने,
- हरेक विकासका योजनाहरूमा सार्वजनिक परीक्षण गराएर मात्र भुक्तानीको व्यवस्था गर्ने,
- स्थानीय तह भन्दा बाहिरी स्वतन्त्र व्यक्ति वा संस्थाबाट सामाजिक परिक्षण गराई सो को प्रतिवेदन लिई सुधारका लागि उपयोग गर्ने,
- गुनासो तथा उजुरी सुन्ने अधिकारी , गुनासो सुन्ने तथा फछ्यौट गर्ने संयन्त्र तोक्ने, दर्ता र फछ्यौटको अभिलेख राख्ने,
- अनलाईन गुनासो पोर्टलको उपयोग गर्ने ।

११. आन्तरिक आय व्यवस्थापन :

अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा राजस्व शाखा कर तथा राजस्वको नक्साङ्कन, प्रक्षेपण, कर शिक्षा, कर सङ्कलनमा प्रविधिको प्रयोग जस्ता विषयमा ६ किसिमका प्रश्नहरू मार्फत अध्ययन गरिएको थियो। यस अध्ययनबाट गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि निम्नानुसारक विषयमा क्षमता विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ:

- आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि शाखा र जनशक्तिको प्रवन्ध,
- राजस्व सुधार कार्ययोजना तर्जुमा तथा लागू गर्ने,
- नागरिकको नजिकबाट/वडा कार्यालयहरूबाट कर सङ्कलन गर्ने,
- आय व्यवस्थापनको लागि प्रविधिको प्रयोग/ व्यवस्थित सफ्टवेयर सञ्चालन /अनलाईन कर प्रणाली लागू गर्ने,
- कर शिक्षा सम्बन्धी अभियान सञ्चालन/ करदाताहरूसँग संवाद,
- राजस्व क्षमता सुधार एवम आन्तरिक राजस्व परिचालन,

- जनप्रतिनिधि र कर्मचारीलाई आन्तरिक आय अभिवृद्धि/व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिमुखीकरण,
- विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू र प्राविधिक विषयहरूको ज्ञान सम्बन्धी तालिम,
- राजस्व प्रक्षेपण र नक्साङ्कन सम्बन्धी क्षमता विकास/राजस्व परामर्श समितिको क्षमता विकास।

१२. सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन:

यस अध्ययनको क्रममा स्थानीय तहहरूमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन अन्तर्गत ११ प्रकारका प्रश्नहरू मार्फत अवस्था बुझिएको थियो। अध्ययनको क्रममा अधिकांश स्थानीय तहहरूमा वर्षको एक पटक मात्र राजस्व परामर्श समितिको बैठक बस्ने गरेको पाइयो। वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृतीको लागि तोकिएको समय सीमाको पालना नगर्ने स्थानीय तहहरूको सङ्ख्या करिब करिब पाँच प्रतिशत रहेको पाइयो त्यस्तै वार्षिक बजेट कार्यान्वयनको क्रममा विभिन्न समयमा बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समिक्षा गर्ने स्थानीय तहहरूको संख्या सत्तरी प्रतिशत रहेको देखिन्छ। योजना, बजेट र लेखाङ्कनको लागि सुत्र प्रणाली प्रयोग नगर्ने स्थानीय तहहरू कम देखिन्छन्। गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको लागि निम्न विषयहरूमा क्षमता विकास गर्न आवश्यक छ:

- वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तोकिएको समय सीमा भित्रै सभामा प्रस्तुत गरी पारित गराउनुपर्ने,
- आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि राजस्व परामर्श समितिको क्षमता विकास गर्ने,
- वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समय समयमा समिक्षा गरी आवश्यक सुधारका कार्यहरू गर्ने,
- राजस्व सङ्कलन र दाखिला गर्ने प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने,
- राजस्व सङ्कलन सफ्टवेयर र अनलाईन माध्यमबाट राजस्व सङ्कलन गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्ने
- SuTRA र CGAS प्रणालीको अनिवार्य र आवश्यक सबै विशेषताहरू उपयोगमा ल्याउने गरी कर्मचारीको क्षमता विकास गर्ने ।
- वार्षिक तथा बहुवर्षीय खरिद योजना निर्माणमा क्षमता विकास
- मध्यकालीन खर्च संरचना कार्यान्वयन गर्न क्षमता विकास
- वित्तीय सुशासन लेखाजोखाका सूचक कार्यान्वयन सम्बन्धी क्षमता विकास
- सार्वजनिक कोषबाट खर्च हुने रकमको भुक्तानी गर्दा पर्याप्त प्रमाण पेश भएपछि मात्र भुक्तानी गर्ने
- लेखापरीक्षण गर्दा बेरुजु नआउने गरी लेखाङ्कनको समयमा नै यथेष्ट प्रमाण र कामको पुष्ट्याई हुने कुरा संलग्न गर्ने ।
- लेखापरीक्षणबाट देखिएको नियमित गर्नुपर्ने बेरुजुलाई प्रमाण पुर्याई नियमित गर्ने र असुल उपर गर्नुपर्नेलाई तदारूकताका साथ असुल उपर गर्ने कामलाई तीव्रता दिने ।
- बजेट निर्माण र आन्तरिक आय व्यवस्थापनको लागि जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

१३. स्थानीय आर्थिक विकास:

स्थानीय सरकारको रूपमा कार्य गरिरहेका स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्र आर्थिक वृद्धि र विकासको लागि गरेका कार्यहरूको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न स्थानीय आर्थिक विकास अन्तर्गत दश वटा प्रश्नहरूमा फर्कत जवाफ सङ्कलन गरिएको थियो। ती स्थानीय तहहरूबाट प्राप्त जवाफहरू अध्ययन गर्दा अति कम स्थानीय तहहरूले मात्र एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्राम अवधारणाको कार्यान्वयन ल्याएको पाईयो। अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूमध्ये आधा जसो स्थानीय तहहरूले एक वडा एक उत्पादन (One village one product) कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको उल्लेख गरेको देखिन्छ। करिब आधाजति स्थानीय तहहरूले स्थानीय आर्थिक विकास योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ। धेरैजसो स्थानीय तहहरूले उद्योग बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गतबाट सञ्चालित गरिबी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम (मेडपा) को कार्यक्रम सञ्चालन युनिटलाई नै उद्यमशीलता हेर्ने शाखाको रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। स्थानीय तहहरूले उद्यमशीलता विकास तालिम दिई तयार गरेका उद्यमीको संख्या अत्यन्तै न्यून देखिन्छ। स्थानीय आर्थिक विकासको लागि स्थानीय सरकारहरूको निम्न विषयहरूमा क्षमता विकास गर्न आवश्यक देखिन्छ:

- स्थानीय आर्थिक विकास योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- आर्थिक समितिलाई काम, कर्तव्य, अधिकार र कानूनी व्यवस्था सम्बन्धी अभिमुखिकरण,
- कृषि, पशुसेवा, उद्यमशीलता, उद्योग तथा बाणिज्य, पर्यटन जस्ता क्षेत्रबाट आर्थिक विकासमा टेवा पुर्याउन गुरुयोजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- उद्यमशीलता र आर्थिक विकास हेर्ने गरी शाखा र कर्मचारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने,
- आय आर्जन हुने र रोजगामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- प्रत्येक वडामा उद्यम विकास सहजकर्ताको व्यवस्था गरी उद्यमशीलता विकासका कार्यहरूमा तीव्रता दिने,
- प्रत्येक वडामा कृषि, पशुपंछी सम्बन्धी प्राविधिक कर्मचारीहरूको व्यवस्था कृषि विकासका कामहरूमा गरिबी निवारण तथा रोजगारी सिर्जनाका लागि कार्य गर्ने,
- आर्थिक विकासका कार्यहरूमा सहकार्य गर्न सार्वजनिक निजी साझेदारी संवाद जस्ता अभियान सञ्चालन गर्ने,
- कृषि, उद्योग, पर्यटन, जलस्रोतका क्षेत्रमा स्थानीय तहले सञ्चालन गर्न सक्ने कार्यक्रमहरूमा सहयोग र सहजिकरण गर्ने,
- एक वडा एक उत्पादन कार्यक्रमको अवधारणालाई महत्वका साथ लिई स्थानीय हावापानी सुहाउँदो बाली उत्पादन मार्फत स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुर्याउने,
- एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्रामको अवधारणा अनुसार कार्य सम्पादन गर्ने।

१४. जनशक्ति व्यवस्थापन

स्थानीय तहहरूमा जनशक्ति व्यवस्थापनको अवस्था बुझ्ने प्रयोजनार्थ नौ वटा विषयहरूमा प्रश्न गरिएको थियो। जसबाट स्थानीय तहहरूमा स्थायी तथा करार गरी दुवै किसिमबाट जनशक्ति व्यवस्थापन गरिएको देखिएकोमा

करारमा रहेको जनशक्तिको संख्या समेत प्रशस्त देखिन्छ। कतिपय कतिपय स्थानीय तहहरूमा स्वीकृत दरबन्दी भन्दा बढी संख्यामा कर्मचारी रहेको अवस्था छ। कर्मै मात्र स्थानीय तहहरूले रिक्त दरबन्दीमा स्थायी पदपूर्तिको लागि माग गरेको देखिन्छ। धेरैजसो स्थानीय तहहरूले सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण नगरेको र कर्मचारीहरूको कार्यविवरण समेत लागू नगरेको देखिन्छ। थोरै मात्र कर्मचारीहरूको क्षमता विकासका तालिमहरू सञ्चालन गरेको देखिन्छ। स्थानीय तहहरूमा जनशक्ति व्यवस्थापनको क्षेत्रमा निम्न आवश्यकताहरूमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ:

- स्थानीय आवश्यकता अनुसार सङ्गठन संरचना निर्धारण, दरबन्दी सृजना, सङ्गठन तथा कर्मचारीहरूको कार्यविवरण तयारी जस्ता कार्यहरूको लागि सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने,
- स्थायी पदपूर्ति नगर्ने भनिएका पदहरूमा करारमा मात्र पदपूर्ति गर्नुपर्ने र स्थायी पदपूर्ति गर्नुपर्ने पदहरूको लागि लोक सेवा आयोगमा माग आकृति फारम भरी पठाई स्थायी पदपूर्तिको कार्य गर्नुपर्ने,
- स्थानीय तहलाई प्राप्त अधिकारहरूको आधारमा विभिन्न शाखाहरूको कार्यविवरण तयार गरिसकेपछि उक्त शाखामा कार्यरत कर्मचारीको कार्यविवरण तयार गरी कार्यसम्पादन सूचक समेतको कार्यविवरण लागू गर्नुपर्ने हुन्छ,
- जनशक्ति व्यवस्थापन र क्षमता विकास गर्नको लागि क्षमता विकास योजना निर्माण गरी सो को कार्यान्वयनको लागि बजेट विनियोजन तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने,
- कर्मचारीहरूसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गरी त्यसैको आधारमा कार्यसम्पादन मूल्यांकन प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- कर्मचारीहरूको हाजिरीलाई विद्युतीय प्रणालीबाट सञ्चालन गर्ने।

१५. शिक्षा व्यवस्थापन

आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा सेवा व्यवस्थापनको दायित्व स्थानीय सरकारको रूपमा गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले गरिरहेको अवस्था छ। यसरी आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा सेवा व्यवस्थापनको जिम्मा पाएको स्थानीय तहहरूले सो कार्य कसरी सञ्चालन गरिरहेका छन् भनी जानकारी लिने प्रयोजनको लागि अध्ययनको क्रममा आठ प्रकारका प्रश्नहरू मार्फत जवाफ खोजिएको थियो। प्रायः सबै जसो स्थानीय तहहरूमा सार्वजनिक र निजी विद्यालयहरूको उपस्थिति देखिन्छ भने सबैजसो स्थानीय तहहरूले आफ्नो तहमा रहेका सार्वजनिक विद्यालयहरूमा शिक्षक संख्या अपर्याप्त रहेको उल्लेख गरेका छन् त्यस्तै अधिकांश स्थानीय तहहरूमा शिक्षा व्यवस्थापनको लागि कर्मचारी व्यवस्थापन र अलगगै शाखाको स्थापना गरेको देखिन्छ। कर्मै मात्र स्थानीय तहहरूमा शिक्षकहरूको हाजिरीलाई विद्युतीय प्रणालीमा आवद्ध गरिएको देखिन्छ। गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले शिक्षा सेवा व्यवस्थापनको लागि निम्नानुसारका क्षमता विकासका क्षेत्रमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने देखिन्छ:

- उच्च शिक्षा(+ २ भन्दा माथि) अध्ययन गर्ने कलेज स्थानीय तह भित्रै व्यवस्थापन गर्नुपर्ने,
- शिक्षा विकास योजना निर्माण गर्ने,

- सार्वजनिक विद्यालयको गणित र विज्ञानको नतिजा कमजोर भएकाले यसको सुधारमा लगानी बढाउनु पर्ने,
- सार्वजनिक विद्यालयको भौतिक संरचना सुधार र जनशक्तिको क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षकको रिक्त दरबन्दीमा पदपूर्ति गर्ने, आवश्यकता अनुसार दरबन्दी सृजनाका लागि कार्य गर्ने,
- शिक्षकहरूको हाजिरीलाई विद्युतीय प्रणालीमा आधारित बनाउने,
- शिक्षा शाखा हेर्ने कर्मचारी सहित छुट्टै शाखा प्रवन्ध गर्ने,
- स्थानीय तहहरूमा नमुना विद्यालयको छनौट गरी नमूनाको रूपमा विकास गरी अरु विद्यालयहरूले नमुना विद्यालयबाट सिक्ने अवस्था सिर्जना गर्ने,
- जनप्रतिनिधिहरू र स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई शिक्षा सेवा विकास सम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्ने।

१६. न्यायिक कार्यसम्पादन:

नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय सरकारहरूलाई निश्चित विषयहरूमा न्यायिक कार्य गर्न अधिकार र जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। न्यायिक सम्पादनको सम्बन्धमा स्थानीय तहहरूको कार्यसम्पादनको अवस्था बुझ्न यस अध्ययनमा छ प्रकारका प्रश्नहरू मार्फत अध्ययन गरिएको थियो। न्यायिक समितिमा परेका धेरै उजुरीहरू फछ्यौटको भएको अवस्था देखिएतापनि न्यायिक कार्यसम्पादनको लागि तालिम र कानूनी ज्ञान कम भएको स्थानीय तहहरूले उल्लेख गरेको पाईएको छ। यसर्थ न्यायिक कार्यसम्पादनको लागि क्षमता विकास गर्नको लागि निम्नानुसारका आवश्यकताहरू पहिचान गरिएको छ:

- न्यायिक समितिको कार्यविधि निर्माण,
- मेलमिलाप केन्द्र गठन, मेलमिलापकर्ताको व्यवस्था, मेलमिलापकर्तालाई तालिम,
- न्यायिक समितिको प्रतिवेदन प्रणाली,
- हरेक स्थानीय तहमा कानून अधिकृतको व्यवस्था आवश्यक रहेको,
- उजुरी दर्ता, फछ्यौट, पुनरावेदन गएका उजुरीहरूको व्यवस्थित अभिलेख,
- न्यायिक कार्यको लागि जनप्रतिनिधिलाई तालिम,
- न्यायिक समितिको संस्थागत क्षमता विकास आवश्यक,
- कानून अध्ययन गरेका र न्यायिक कार्यविधि बुझेका जनशक्ति पनि व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१७. सामुदायिक परिचालन:

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले समुदायम रहेका नागरिकहरूलाई सामुदायिक परिचालन मार्फत मुल प्रवाहमा ल्याउने तथा स्थानीय सरकारको सहयोगीको रूपमा उपयोग गर्न के कस्ता कार्यहरू गरिरहेका छन् तथा यसमा सक्षमताको अवस्था बुझ्न विभिन्न आठ किसिमका प्रश्नहरूमार्फत अध्ययन गरिएको थियो। यस अध्ययनबाट सामुदायिक परिचालनको लागि स्थानीय सरकारहरूले निम्न कार्यहरू गर्नुपर्ने आवश्यक रहेको देखिन्छ:

- टोल विकास संस्थाहरूको गठन र सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गर्ने,
- टोल विकास संस्थाहरूलाई वडा कार्यालयको सहयोगीको रूपमा सामुदायिक परिचालनको लागि उपयोग गर्ने,
- वालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने र यसलाई राष्ट्रिय अभियानकारूपमा सञ्चालन गर्न अत्यावश्यक रहेको छ,
- विकास निर्माणका कामहरूमा लागत साझेदारी तथा जनश्रमदानका लागि उपभोक्ता समितिहरूलाई परिचालन गर्ने,
- हाल नेपाल सरकारले आर्थिक समृद्धिको विषयलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेकाले नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारसँग सह-कार्य गरेर स्थानीय आर्थिक सामाजिक परिचालन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक रहेको छ,
- सामुदायिक परिचालनको लागि स्थानीय तहमा शाखा र सामुदायिक परिचालक सहितका जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने,
- लागत साझेदारीमा उपभोक्ताहरूलाई सामुदायिक स्तरमा विकासका कामहरूमा सहभागी गराउने,
- सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट जीविकोपार्जन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याउने।

१८. सामाजिक सुरक्षा:

स्थानीय सरकारहरूले जेष्ठ नागरिक, असहाय/एकल महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत, अल्पसंख्यक, दलित तथा पिछडिएका वर्गका मानिसहरूलाई जिविकोपार्जनको लागि सहयोग र उनीहरूलाई सशक्तिकरण गरी मुलप्रवाहमा ल्याउने सन्दर्भमा गरिरहेका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूको बारेमा बुझ्न यस अन्तर्गत विभिन्न ४ वटा प्रश्नहरू गरिएको थियो। यसबाट स्थानीय सरकारले सामाजिक सुरक्षाको लागि निम्न कुराहरूमा ध्यान पुर्याउन आवश्यक देखिएको छ:

- उपभोक्ता समिति मार्फत हुने कामहरूमा लक्षित वर्गका नागरिकहरूलाई अध्यक्षता / नेतृत्व गर्न प्रोत्साहित गर्ने खालको मापदण्ड बनाई लागू गर्ने,

- नेपाल सरकारको सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण कार्यक्रम बाहेक स्थानीय सरकार अफैले लक्षित वर्गका नागरिकहरूको क्षमता विकास, आयआर्जन तथा रोजगारीमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने,
- जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरू स्थापना तथा लक्षित वर्गका अरु नागरिकहरूको सहयोग र संरक्षणका कार्यहरू गर्नुपर्ने ।

१९. शहरी विकास:

शहरी विकासका लागि गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले गरेको कार्यसम्पादन र सक्षमताको अवस्था बुझ्न दश वटा प्रश्नहरू गरिएको थियो। अध्ययनमा संलग्न स्थानीय तहहरूमध्ये अधिकांश स्थानीय तहहरूले आफ्नो तहमा खुलाक्षेत्रको अभिलेखिकरण गरेको पाईएको छैन। एक मात्र स्थानीय तहले सडकमा साईकल लेनको प्रवन्ध गरेको पाईएको छ। हरित सडकको अवधारणा, शहरी क्षेत्रमा पार्किङ्ग स्थल, बसपार्क, सडक बत्ति जस्ता कुराहरूको व्यवस्थापन पनि अपेक्षाकृत राम्रो रहेको देखिँदैन। शहरी विकासका क्षेत्रमा गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले निम्न विषयहरूमा क्षमता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी स्थानीय मापदण्ड निर्माण गरी लागू गर्ने,
- वस्ती विकास योजना र मापदण्ड अनुसार कार्य गर्नुपर्ने,
- शहरी क्षेत्रको लागि दीर्घकालिन सोच सहित व्यवस्थित सवारी साधन पार्किङ्ग स्थल र बसपार्कहरूको निर्माण तथा सुधार गर्ने,
- सडकहरूको पहिचानको लागि नामाकरण गरी सडकको लम्बाई एकिन गर्ने,
- शहरी सौन्दर्यता बृद्धि, वातावरण सन्तुलन र हरियाली प्रबर्द्धन हुने गरी हरित सडकको अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- सडक किनारमा ड्रेन निर्माण र ढल निकासको उचित प्रबन्ध मिलाउने,
- घर नम्बर प्रणाली लागू गर्ने,
- आफ्नो क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक जग्गाहरूलाई खुला क्षेत्रको रूपमा घोषणा गरी कुनै संरचना बनाउन र अतिक्रमण हुन नपाउने व्यवस्था मिलाउने,
- स्थानीय स्तरमा पार्क, बगैचा, पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने,
- सडकमा साईकल लेन, पैदल यात्रीको लागि सहज फुटपाथ तथा सवारी गति नियन्त्रक संरचना बनाउनु पर्ने,
- शहरी विकास योजना, नक्साङ्कन, स्मार्ट सिटी, भूउपयोग योजना जस्ता विषयहरूमा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूलाई अभिमुखिकरण तथा क्षमता विकास,
- आर्किटेक्ट ,इलेक्ट्रिकल इन्जिनियर, सिभिल इन्जिनियर, जियो टेक्निकल इन्जिनियर, वातावरण इन्जिनियर जस्ता जनशक्तिहरूको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने।

२०. बेरोजगारको तथ्याङ्क

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले तस्थानीय तहहरूलाई बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन, अद्यावधिक, स्थानीय स्तरमा रोजगारी सृजना, आय आर्जनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने समेतका जिम्मेवारी सुम्पिएको छ। यस अध्ययनमा बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन अन्तर्गत चार वटा प्रश्नहरू मार्फत स्थानीय तहहरूको अवस्था बुझिएको थियो। प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको लागि स्थानीय तहहरूले बेरोजगारहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको देखिन्छ तर आफ्नै तहको तर्फबाट रोजगारमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको विवरण उल्लेखनीय देखिदैन। यस क्षेत्रमा स्थानीय तहहरूले आफ्नो दायित्व र कर्तव्य पूरा गर्न निम्न कार्यहरू गर्न आवश्यक क्षमता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- रोजगार तथा बेरोजगार श्रमशक्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र सूचना प्रणालीको स्थापना,
- स्थानीय तहभित्र कार्यरत स्वदेशी तथा विदेशी श्रमिकहरूको लगत सङ्कलन, सूचना व्यवस्थापन,
- विभिन्न क्षेत्र तथा विषयका दक्ष जनशक्तिको तथ्याङ्कव्यवस्थापन,
- बैदेशिक रोजगारीमा जाने र फर्किनेको तथ्याङ्कव्यवस्थापन गर्ने,
- स्थानीय रोजगार योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- हरेक वर्ष वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमहरूमा रोजगारी सृजना हुने कार्यक्रमहरू समावेश गर्ने,
- रोजगारमूलक व्यवसायमूलक र आयआर्जनमा टेवा पुर्याउने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याउने,
- सीपमूलक तालिम प्रदान, विदेशबाट फर्किनेहरूलाई समाजमा पुनःएकीकरण गर्ने,

२१. विपद् व्यवस्थापन:

स्थानीय तहहरूमा विपद् व्यवस्थापनको तयारीको अवस्था बुझ्न यस विषयमा १० वटा प्रश्नहरूमार्फत सूचना प्राप्त गरिएको थियो। अध्ययनबाट विपद् व्यवस्थापनको लागि योजना बनाउने, तालिम प्राप्त जनशक्ति तयार गर्ने, विपद् व्यवस्थापनका सामग्रीहरू तयारी अवस्थामा राख्ने जस्ता कार्यहरूमा स्थानीय तहहरूको अवस्था कमजोर देखिन्छ। विपद् जोखिम न्यूनिकरण र विपद् प्रतिकार्यका सम्बन्धमा स्थानीय तहहरूले सक्षमता बृद्धिका लागि निम्न कार्यहरूमा क्षमता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- विपद् व्यवस्थापन योजना/विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन,
- विपद् जोखिम नक्साङ्कन,
- घर परिवार जोखिम योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन,
- वडास्तरसम्म नै विपद् व्यवस्थापन समिति गठन तथा क्रियाशीलता,
- विपद् व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारी स्वरूप तालिम प्राप्त जनशक्ति व्यवस्थापन,

- घर, भवन निर्माण स्वीकृती दिँदा र पूर्वाधार निर्माण गर्दा विपद जोखिम न्यूनीकरण हुने खालका मापदण्डहरू पालना,
- विपद व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने सामानहरूको पूर्वतयारी र भण्डारण/ व्यवस्था गरी आवश्यक परेको बेला तुरुन्त उपयोग गर्न सक्ने क्षमता,
- भवन निर्माण गर्दा Fire Code को अवलम्बन,
- स्थानीय तहमा तालिम प्राप्त अग्नी नियन्त्रण गर्ने समूह वा जनशक्ति र बारुणयन्त्रको प्रवन्ध,
- पहाडी ग्रामिण भूभागमा बारुणयन्त्रको प्रभावकारिता त्यति नरहन सक्ने हुँदा अन्य बैकल्पिक उपायहरू समेत अपनाउने गरी अग्नी नियन्त्रण योजना।

२२. राजस्व क्षमता

अधिकांश स्थानीय तहहरूको वित्तीय परनिर्भरता अधिक रहेको छ। स्थानीय तहहरूले ज्यादा ध्यान राजस्व परिचालन भन्दा पनि खर्चामा खिचिएको पाईएको छ। ग्रामीण क्षेत्रका स्थानीय तहहरूले आन्तरिक राजस्व सम्भाव्यता अनुकूल परिचालन गर्न सकेका छैनन्। स्थानीय तहको आन्तरिक राजस्व क्षमता बढाउन देहायका क्षेत्रमा ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ।

- स्थानीय तहको आन्तरिक आयलाई स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ गरी दुईवटा ऐनले निर्देशित गरेको छ। यसले कानूनी व्यवहारिक जटिलता पैदा गर्ने देखिएकाले एकै ऐनबाट आन्तरिक आयको व्यवस्थापन गर्नु उचित रहेको छ,
- हाल महालेखा नियन्त्रकको कार्यलयबाट व्यवस्थापन गरिएको सुत्र प्रणालीमा राजस्वको क्षेत्र समावेश नभएकाले स्थानीय तहको आन्तरिक आयको सबै कारोबार सुत्र प्रणालीमा आवद्ध गर्न महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले थप लगानि गर्न आवश्यक देखिएको छ,
- सबै स्थानीय तहले राजस्व शाखा स्थापना गरी यसलाई क्रियाशील गराउनु आवश्यक छ। राजस्व शाखाका कर्मचारीलाई संपत्ती कर, तथ्याङ्क विश्लेषण, व्यवसाय कर, आय ठेक्का व्यवस्थापन तथा अन्य विषयमा क्षमता विकास गर्नु आवश्यक रहेको छ,
- साधारण निर्माणमुखी नदीजन्य पदार्थ व्यवस्थापन सम्बन्धमा विशेष ऐन ल्याउनु जरुरी रहेको छ।

२३. विविध:

गाँउपालिका तथा नगरपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रभित्रका समग्र विषयहरूको वस्तुस्थिति झल्किने गरी भरपर्दो सूचना र तथ्याङ्कसहितको वस्तुगत विवरण(Profile)तयार तथा अद्यावधिक गरेको/नगरेको, स्थानीय क्षमता विकास योजना निर्माण गरेको/नगरेको, स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूले आफ्नो कार्यसम्पादन क्षमता विकासका लागि आवश्यकता महशुस गरेका तालिम आवश्यकताहरू, स्थानीय कानून निर्माणको

अवस्था जस्ता विषयहरूमा सातवटा प्रश्नहरू यसमा समेटिएको थियो । अध्ययनबाट करिब ७० प्रतिशत स्थानीय तहहरूले आफ्नो वस्तुगत विवरण तयार गरेको पाईयो । अति कम स्थानीय तहहरूले मात्रै स्थानीय क्षमता विकास योजना निर्माण गरी लागू गरेको उल्लेख गरेको पाईएको छ । त्यस्तै स्थानीय कानूनहरू निर्माणको क्रम जारी रहेता पनि क्षेत्राधिकार अनुसारका कानूनहरू निर्माण गर्न अझै बाँकी रहेको देखिन्छ । यस्ता विषयहरू स्थानीय सरकारहरूको क्षमता विकासका लागि निम्न आवश्यकताहरू देखिन्छन्

- सबै स्थानीय तहहरूले आफ्नो समग्र आर्थिक सामाजिक लगायत सम्पूर्ण वस्तुस्थिति देखिने गरी वस्तुगत विवरण/पार्श्वचित्र निर्माण तथा अद्यावधिक गर्नुपर्ने,
- स्थानीय क्षमता विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन ल्याउनुपर्ने,
- स्थानीय कानूनहरू निर्माणको लागि विधि, प्रक्रियाको ज्ञान र क्षमता विकास गर्नुपर्ने,
- संबैधानिक एवम् कानूनी अधिकारको प्रयोगको लागि आवश्यक कानूनहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन ल्याउनुपर्ने,
- विकास निर्माणका काममा प्रयोग हुने यन्त्र/उपकरणहरूको सही रूपमा व्यवस्थापन गर्ने यसका लागि निजी क्षेत्रसँग पनि सहकार्य गर्न सकिने ।

२२. स्थानीय तहले निर्माण गर्नु पर्ने दस्तावेजहरूको सूची

<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय क्षमता विकास योजना • जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना • वार्षिक खरिद योजना • आर्थिक ऐन तथा विनियोजन ऐन • Spatial Based एकीकृत आवधिक विकास योजना • मध्यकालीन खर्च योजना • आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको निर्देशिका • सभा तथा कार्यपालिकाको बैठक सञ्चालन विधि • वार्षिक समीक्षा प्रतिवेदन • स्थानीय तहको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन प्रतिवेदन • कार्य सम्पादन करार सम्झौता • स्थानीय तहको परियोजना बैंक • वातावरण व्यवस्थापन योजना • सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी स्थानीय कानून र यसको कार्यान्वयन कार्ययोजना 	<ul style="list-style-type: none"> • राजस्व तथा खर्च प्रक्षेपण प्रतिवेदन • आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रतिवेदन • उपभोक्ता सन्तुष्टी सर्वेक्षण • स्थानीय तहको सेवा प्रवाह मापदण्ड • न्याय सम्पादन कार्यविधि • स्थानीय आर्थिक विकास योजना • सडक यातायात गुरुयोजना • सार्वजनिक निजी साझेदारी कानून • वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन • टोल विकास संस्था सम्बन्धि कानून • स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण • स्थानीय कानूनका राजपत्रहरू • वार्षिक जिन्सी निरीक्षण प्रतिवेदन • औद्योगिक ग्रामको सञ्चालन कार्यविधि • दिगो विकासका लक्ष्यको स्थानीयकरण सम्बन्धी कार्ययोजना • फोहोरमैला सम्बन्धी स्थानीय कानून • स्थानीय प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण सम्बन्धी कानून
--	--

२३. स्थानीय तहहरू आफैले पहिचान गरेका स्थानीय तहका कर्मचारीहरूको क्षमता विकासका लागि आवश्यक क्षेत्रहरू/तालिम आवश्यकताहरू

सङ्घीय नेपालका तीन तहका ईकाईहरूमध्ये सबैभन्दा तल्लो तहको ईकाईको रूपमा काम गरिरहेका गाँउपालिका र नगरपालिकाहरूको आफ्नो काम कर्तव्य अधिकार र जिम्मेवारीलाई पूरा गर्नको लागि के कस्तो क्षमता विकासका आवश्यकताहरू महशुस गरेका छन भनी बुझ्ने प्रयासमा यस अध्ययनमा समावेश स्थानीय तहहरूले आवश्यक ठानेका क्षमता विकासका आवश्यकताका क्षेत्रहरूलाई यहाँ बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छः

१. ऐन , कानून र कार्यविधि निर्माण सम्बन्धी,
२. कार्यालय सञ्चालन र सेवा प्रवाह सुधार सम्बन्धी,
३. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी,
४. नेतृत्व विकास/व्यक्तित्व विकास,
५. मोटिभेसनल स्थानीय शासन,
६. कम्प्यूटर, सूचना प्रविधि, सफ्टवेयर चलाउने क्षमता विकास,
७. SuTRA प्रणाली सम्बन्धी,
८. सार्वजनिक खरिद, विद्युतीय खरिद प्रणाली,
९. सेवा प्रवेश, सेवाकालिन / प्रशासकीय क्षमता विकास तालिम,
१०. सामुदायिक परिचालन सम्बन्धी,
११. एकिकृत वस्ती विकास सम्बन्धी,
१२. सार्वजनिक व्यवहार /सेवाग्राहीसँग सम्बन्ध,
१३. बैठक व्यवस्थापन/सञ्चालन, माइन्ट लेखन, टिप्पणी लेखन र पत्रव्यवहार सम्बन्धी,
१४. बजेट निर्माण/ आवधिक योजना/मध्यमकालीन खर्च संरचना निर्माण सम्बन्धी,
१५. दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण,
१६. योजना तर्जुमा, प्राथमिकिकरण, कार्यान्वयन लगायत समग्र योजना व्यवस्थापन,
१७. राजस्व व्यवस्थापन, सम्बन्धित सफ्टवेयर सम्बन्धी तालिमहरू,
१८. पञ्जिकरण सम्बन्धी,
१९. सार्वजनिक सञ्चार र ब्यक्तित्व विकास,
२०. द्वन्द्व र तनाव व्यवस्थापन सम्बन्धी,
२१. ई गभर्नेन्स र वेभसाईट व्यवस्थापन सम्बन्धी,
२२. सूचना प्रविधिमा दक्षता, तनाव व्यवस्थापन, सुशासन र पारदर्शिता सम्बन्धी,
२३. विषयगत शाखाहरूको लागि क्षमता विकास तालिम,

२४. प्रशासन व्यवस्थापन ,सूचना प्रविधि,सफ्टवयर सञ्चालन, योजना तथा राजस्व सङ्कलन सफ्टवयर सञ्चालन समेतको क्षमता विकास,
२५. न्यायिक कार्यसम्पादन,
२६. संगठनात्मक व्यवहार सम्बन्धी,
२७. द्वन्द व्यवस्थापन,सकरात्मक सोच र तनाव व्यवस्थापन,
२८. Retrofitting, Lab Test सम्बन्धी,
२९. राजस्व सङ्कलन र आन्तरिक आय व्यवस्थापन सम्बन्धी,
३०. पञ्जिकरण, व्यक्तिगत घटना, दर्ता तथा सामाजिक सुरक्षा,
३१. दिगो विकास लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण,
३२. स्थानीय सरकार सञ्चालन सम्बन्धी अभिमुखिकरण,
३३. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट,
३४. कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार तथा बिभेद,
३५. भवन संहिता र भवन मापदण्ड,
३६. बालमैत्री शासन, बातावरणमैत्री स्थानीय शासन,
३७. भाषा शुद्ध लेखन,
३८. प्राविधिक जनशक्तीका लागि GIS,Total Station,GPS, AutoCad,Survey, Building Design,
३९. LMBIS, CGAS/TSA,
४०. पारदर्शिता र सुशासन,
४१. शैक्षिक सुधार सम्बन्धी,
४२. ऐन कानुन निर्माण,
४३. जिन्सी व्यवस्थापन।

२४. स्थानीय तहहरू आफैले पहिचान गरेका स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिको क्षमता विकासका लागि आवश्यक क्षेत्रहरू/तालिम आवश्यकताहरू:

आफना जिम्मेवारी पूरा गर्न कार्य सम्पादन गर्ने सम्बन्धमा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता विकासको लागि के कुराहरू गर्न आवश्यक छ भनी गरिएको अध्ययनमा स्थानीय तहहरूबाटै प्राप्त जवाफहरूलाई यहाँ बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

१. राजस्व नक्साङ्कन, स्थानीय श्रोत परिचालन तथा राजस्व बृद्धि,
२. न्यायीक कार्य सम्पादन /न्यायिक समितिलाई तालिम,
३. पारदर्शिता र सुशासन,
४. नेतृत्व विकास सम्बन्धी,
५. सभा तथा कार्यपालिका सञ्चालन,
६. सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया, सेवामा प्रविधिको प्रयोग,
७. नेतृत्वकला/ भाषणकला/क्षमता विकास,

८. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण,
९. कानून तर्जुमा विधि र पद्धति /स्थानीय ऐन, नियम तथा कानून निर्माण,
१०. पूर्वधार विकास, दीर्घकालीन योजना सम्बन्धी,
११. उपभोक्ता समिति गठन/व्यवस्थापन सम्बन्धी,
१२. जनप्रतिनिधि तथा समुदाय सहकार्य सम्बन्धी,
१३. स्थानीय तहहरूका राजस्व परामर्श समिति र अन्य समितिहरूलाई अभिमुखीकरण,
१४. आवधिक योजना निर्माण, बजेट परिचालन,
१५. सूचना प्रविधि सम्बन्धी,
१६. योजनाहरूको छनौट, प्राथमिकिकरण र विकास व्यवस्थापन सम्बन्धी,
१७. विपद व्यवस्थापन,
१८. दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण,
१९. सकारात्मक सोचको विकास,
२०. जनप्रतिनिधि र कर्मचारी तथा नागरिकसँगको सम्बन्ध/समन्वय सीप,
२१. अख्तियार दुरुपयोग विरुद्धका प्रशिक्षण,
२२. सार्वजनिक जवाफदेहिता र पारदर्शिता,
२३. स्थानीय कानून निर्माण सम्बन्धी,
२४. लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट सम्बन्धी,
२५. सामुदायिक परिचालन,
२६. सूचना प्रविधि, विद्युतीय सुशासन,
२७. सार्वजनिक खर्चका मितव्ययिता र प्रभावकारिता सम्बन्धी तालिम,
२८. सङ्घियता कार्यान्वय सम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था,
२९. समावेशिता र सिमान्तकृत वर्ग उत्थान सम्बन्धी,
३०. बस्ति विकास,
३१. महिला तथा बालबालिका,
३२. स्थानीय सरकारका काम कर्तव्य र अधिकार।

२६. संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय प्रति स्थानीय तहहरूको अपेक्षा

यस अध्ययनको अन्त्यमा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय प्रति स्थानीय तहको क्षमता विकासको सन्दर्भमा के कस्ता सहयोगको अपेक्षा रहेको छ भन्ने प्रश्न मार्फत् जवाफ बुझ्ने प्रयास गरिएकोमा स्थानीय तहहरूले उल्लेख गरेका जवाफ अनुसार निम्नानुसारका विषयहरूमा सहयोग र सहजिकरणको अपेक्षा राखेको पाईएको छ:

१. कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूको कार्यसम्पादन क्षमता विकासमा सहयोग,
२. कम्तिमा एक स्थानीय तहबाट एक जनालाई कर्मचारीलाई उच्च शिक्षाको छात्रवृत्ति,
३. जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीबीचको सम्बन्ध व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यमा सहयोग,

४. स्थानीय स्रोत बढाउने सम्बन्धी र दिगो विकासको अवधारणा सहित योजना छनोट,
५. जनप्रतिनिधी तथा कर्मचारीहरूलाई ऐन नियम सम्बन्धी अभिमूखिकरण,
६. नमुना कानूनहरूको उपलब्धता र अनुगमन, मुल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण कार्य,
७. आवधिक योजना निर्माण,
८. स्थानीय ऐन ,कानून निर्माण,
९. कर्मचारी व्यवस्थापनमा सहयोग,
१०. स्पष्ट मार्गनिर्देशन, सहजिकरण,
११. विषयगत शाखाका प्रमुखहरूलाई आवश्यकतामा आधारित तालिमको लागि सहजीकरण,
१२. नीतिगत प्रणालीको विकासका लागि प्राविधिक सहयोग,
१३. मध्यमकालिन खर्च संरचना निर्माण का सम्बन्धमा सहयोग,
१४. न्यायिक समितिको क्षमता विकासका लागि सहयोग र समन्वय,
१५. नमुना कानून र विभिन्न मार्गदर्शन मार्फत सहयोग,
१६. सुशासन प्रवर्द्धनका विषयमा,
१७. सकारात्मक सोच र प्रशासनिक कार्यसम्पादन सीप सम्बन्धी,
१८. केन्द्रबाट हुने सूचना र मार्गदर्शन समयमानै हुनुपर्ने,
१९. सङ्गठन तथा व्यवस्थापन परीक्षण र कर्मचारीको कार्यविवरण,
२०. कानून निर्माणमा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीको क्षमता विकास,
२१. राजस्व परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम,
२२. स्थानीय तहको कर्मचारीको समेत CPA को रूपमा कार्य गर्ने,
२३. जनप्रतिनिधि र कर्मचारीलाई काम,कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी,
२४. स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीसँग सुशासनका अभ्यासका बारेमा अन्तरक्रिया तथा सिकाई आदान प्रदान कार्यक्रम,
२५. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली ब्यवस्थित गर्न,
२६. सामाजिक जवाफदेहिताका औजारहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन,
२७. स्थानीय तहको लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण नीति, रणनीति, निर्देशिका बनाउन सहयोग,
२८. गुनासो सुनुवाई प्रणाली तथा निर्देशिका,
२९. टोल विकास संस्था परिचालन सम्बन्धी,
३०. वित्तीय जोखिम न्यूनिकरण कार्ययोजना निर्माण समेतका काममा सहयोग,
३१. विषय क्षेत्रगत योजना निर्माण गर्ने क्षमता विकासमा,
३२. लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्माणमा सहयोग।

परिच्छेद-चारः भावी कार्यदिशा र निष्कर्ष

१. भावी कार्यदिशा

नेपालको संविधान अनुसार हाम्रो सङ्घीय व्यवस्थामा तीन तहका सरकार बीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित हुने व्यवस्था रहेको छ। नागरिकको सर्वैभन्दा नजिकको शासकीय ईकाईको रूपमा रहेको स्थानीय तह सबल र सक्षम नभै मुलुकको विकास र समृद्धि असंभव छ। स्थानीय सरकार सञ्चालनमा देखा परेका क्षमता विकासका आवश्यकताहरू पहिचान गरी ती आवश्यकता पूरा गर्न र विद्यमान सबलतालाई थप मजबुद तुल्याउँदै लैजान सबै तहका सरकार तथा आम सरोकारवाल बीच प्रभावकारी समन्वय, सहकार्य र सहयोग हुनु आवश्यक छ। यसै विषयलाई मध्यनजर गर्दै स्थानीय सरकार सञ्चालनका संवाहक स्थानीय जनप्रतिनिधिहरू, स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारी तथा सरोकारवालाहरूलाई स्थानीय सरकारका जिम्मेवारीहरू पूरा गर्ने यात्रामा देखिएका सबल र कमजोर पक्षहरूको उजागर गर्ने कार्य यस अध्ययनले गरेको छ।

प्रस्तुत अध्ययनले औँल्याएका विषयक्षेत्रगत आवश्यकताहरूलाई सङ्घ तथा प्रदेशको सहयोग र सहकार्य, सरोकारवाल पक्षको निरन्तर पृष्ठपोषण र स्थानीय तहको आत्मसात सहितको सबल कार्यान्वयनले नै सबै स्थानीय तहको क्षमता विकास हुने विश्वास लिइएको छ। यस प्रतिवेदनको परिच्छेद तीनमा पहिचान गरिएका स्थानीय तहका क्षमता विकास आवश्यकताहरूलाई उपर्युक्त योजना, रणनीति तथा कार्यनीति तय गरी हरेक स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा स्थानीय तहको क्षमता सुदृढ गर्दै कार्यसम्पादनलाई थप प्रभावकारी तुल्याउनका लागि आगामी दिनमा देहायबमोजिम गर्न आवश्यक देखिन्छः-

१. स्थानीय तहका लागि पहिचान गरिएका क्षमता विकास सम्बन्धी आवश्यकताहरूका आधारमा प्राथमिकता निर्धारण सहित क्षमता विकास योजना तयार गरी कार्यान्वय गर्ने,
२. स्थानीय तहको वस्तुस्थिति विवरण तथा दैनिक रूपमा सृजना हुने तथ्याङ्कको सङ्कलन र अद्यावधिकको कार्यलाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गर्ने,
३. राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिँदै दिगो विकासका लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण गरी एकीकृत आवधिक योजना एवम् विभिन्न विषय क्षेत्रगत दीर्घकालीन गुरुयोजना निर्माण गरी विकास कार्य सम्पादन गर्ने,
४. स्थानीय तहका वार्षिक बजेट, नीति तथा कार्यक्रमलाई आवधिक योजना तथा क्षेत्रगत गुरुयोजनाले परिलक्षित गरेका समष्टीगत लक्ष्यहरूसँग सामान्जस्यता कायम हुने गरी तयार गर्ने,
५. स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा कर्मचारीका लागि विभिन्न विषयमा क्षमता विकास सम्बन्धी योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने,
६. स्थानीय तहका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको योजना बनाई क्षमतावान जनशक्तिको पूर्तिको व्यवस्था मिलाउने,

७. स्थानीय तहको आर्थिक समृद्धिका लागि आर्थिक विकाससम्बन्धी नीति, रणनीति तथा कार्ययोजना सहित स्थानीय आर्थिक विकासको प्रारूप तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने,
८. भवन निर्माण सम्बन्धी राष्ट्रिय संहिताको प्रभावकारी पालना तथा स्थानीय भवन निर्माण मापदण्ड तयार गरी यसको कार्यान्वयन गर्ने,
९. स्थानीय तहमा निर्माण हुने सार्वजनिक तथा निजी आवास लगायतका भवनको नक्सा पास अनिवार्य गरी सोहीबमोजिम अनिवार्य रूपमा निर्माण सम्पन्न कागजात प्रदान गर्ने,
१०. भौतिक पूर्वाधार विकासका क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको सहज आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने,
११. सडक यातायात गुरुयोजना तयार गरी सोहीबमोजिम सडकको क्षेत्राधिकार कायम गरी कार्यान्वयन गर्ने,
१२. स्थानीय तहका लागि तयार गरिएको वातावरण व्यवस्थापनका लागि वातावरणमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप तथा बालमैत्री स्थानीय शासनको अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्ने,
१३. स्थानीय तहमा टोल विकास समितिको गठनलाई प्राथमिकता दिँदै यसका माध्यमबाट सामुदायिक परिचालनलाई प्रभावकारी तुल्याउने,
१४. स्थानीय तहको कानून निर्माण तथा न्यायिक कार्यसम्पादनमा संलग्न जनशक्तिलाई क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
१५. स्थानीय तहमा वित्तीय तथा प्रशासकीय सुशासन कायम गर्ने,
१६. स्थानीय तहमा बढ्दै गइरहेको वेरुजुको आयतनलाई घटाउनका लागि वित्तीय सुशासन प्रवर्द्धनका उपागमहरूको उपयोग गर्ने,
१७. स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कनका लागि मन्त्रालयबाट तयार गरिएको प्रणाली नियमित रूपमा अद्यावधिक गरी स्थानीय तहको क्षमता मूल्याङ्कन गर्ने।

२. निष्कर्ष

१. स्थानीय तहहरूले स्थानीय लोकतन्त्र, स्थानीय विकास, स्थानीय सेवा प्रवाह र स्थानीय शासनका केन्द्रविन्दु हुन्। संघीय संरचनामा संघीयताको लाभ प्रत्यक्षरूपमा अनुभूत गराउने पहिलो विन्दु पनि हुन्। संघीय संरचनाको प्रभावकारिता स्थानीय तहको प्रभावकारितामा समेत निर्भर रहनेछ। स्थानीय समृद्धि तथा दिगो विकासको लागि स्थानीय तहको क्षमता विकासमा लागानी बढाउनु अत्यावश्यक रहेको छ।
२. क्षमता विकासलाई तालिमको साँगुरो घेराबाट हेर्नु उपयुक्त हुन्न। स्थानीय क्षमता विकासलाई आम नागरिकको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने गरिने क्रियाकलापका रूपमा हेर्नु पर्छ। स्थानीय तहको नतिजा क्षेत्रलाई स्थानीय सरकार सञ्चालन एन, २०७४, बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप, बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप, स्थानीय सरकारको संस्थागत मूल्याङ्कन कार्यविधिको सूचक तथा

स्थानीय तह वित्तीय सूशासन लेखाजोखाका सूचकले स्पष्ट गरेको छ। मूलतः स्थानीय तहको क्षमताको अवस्था यिनै दस्तावेहरूको कार्यान्वयनमा निर्भर हुने भएकाले क्षमता विकासका कार्यक्रमको उपरोक्त सुचकको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नु पर्दछ।

३. स्थानीय तहको मानवीय शक्तिको क्षमता विकासको लागि प्रदेश सुशासन केन्द्रको अग्रगामि भूमिका रहेको छ। नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारहरूले यस संस्थाको संस्थागत विकासको लागि लगानि गर्न सक्नु पर्दछ। कतिपय प्रदेशले यसलाई कानूनको निर्माणबाट संस्थागत गरेका छन भने कतिपयले अझै पनि कार्यकारि आदेशबाटै सञ्चालन गरेका छन्। यस संस्थालाई कानूनद्वारा नै सशक्त बनाउन आवश्यक रहेको छ।
४. स्थानीय तहको कार्यसम्पादनको स्तरले मुलुकको समग्र समृद्धिको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ। यसर्थ स्थानीय तह सबल, सक्षम, क्षमतावान, सुशासनयुक्त र प्रभावकारी हुनु मुलुकको सर्वाङ्गिक विकासका लागि अपरिहार्य रहेको छ। प्रस्तुत अध्ययनले विभिन्न २२ वटा विषयक्षेत्रमा स्थानीय तहको क्षमता वा कार्यसम्पादनको अवस्थाको चित्रण गर्नुका साथै सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा स्थानीय तहका लागि आवश्यकता समेत पहिचान गरेको छ। यसरी पहिचान गरिएका आवश्यकतालाई पूरा गर्नको लागि प्रत्येक स्थानीय तहले विभिन्न विषयगत वा एकीकृत क्षमता विकास योजना तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। नेपाल सरकार र प्रदेशको प्रभावकारी समन्वय र सहजीकरण तथा स्थानीय विकासका सरोकारवालाको तदनुरूप सहयोग तथा समन्वयले स्थानीय तहको क्षमता विकास योजना तयार गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने निश्चित छ।